

ΜΗ- ΤΡΗ ΟΙ

ως εκφραστές της νέας αστικής συνθήκης

Copyright © Αδριανός Λεωνίδας, Ιωάννα Τζαφέα, Χανιά, 2019

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας ερευνητικής εργασίας, εξ' ολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για μη κερδοσκοπικό, ερευνητικό ή εκπαιδευτικό σκοπό με την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης. Ερωτήματα που αφορούν για άλλη χρήση της εργασίας θα πρέπει να απευθύνονται στους συγγραφείς.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τους συγγραφείς και δεν πρέπει να ερμηνευτεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις των εξεταστών και του Πολυτεχνείου Κρήτης.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ **ΑΔΡΙΑΝΟΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ, ΤΖΑΦΕΑ ΙΩΑΝΝΑ**
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ **ΒΑΖΑΚΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ**

ΜΗ- ΤΟΠΟΙ

ως εκφραστές της νέας αστικής συνθήκης

ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2019

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε

Τον επιβλέπων καθηγητή μας Αλέξανδρο Βαζάκα για τις συμβουλές, την καθοδήγηση και το ενδιαφέρον του κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας.
Πολύτιμη βοήθεια αποτέλεσε και αυτή της καθηγήτριας Δήμητρας Χατζησάββας που με τις γνώσεις της μας οδήγησε σε μια σύγχρονη προσέγγιση του θέματος.
Επίσης τον καθηγητή Σωκράτη Γιαννούδη και Γεώργιο Κρητικό, καθηγητή του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου, για τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους.

	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
I.	ΤΟΠΟΣ	7
1.	Φαινομενολογική προσέγγιση	9
2.	Εξέλιξη, κριτικός τοπικισμός	14
3.	Επιρροή, δομισμός/ αποδομισμός	16
II.	Η οπτική του Gilles Deleuze	21
1.	Νέα κοσμική συνθήκη	23
2.	Πολλαπλότητα	25
3.	Πτυχή	27
4.	Κιβώτιο- Μάζα	30
III.	ΜΗ ΤΟΠΟΣ	35
1.	Αρχέτυπο μη-τόπου	38
2.	Θεωρήσεις της έννοιας	40
	α) Melvin Webber	41
	α1. Χώροι τράνζιτ (transit)	43
	β) Marc Augé	45
	β1. Ελεγχόμενοι θύλακες ομογενοποίησης	47
	β2. Συμπεριφορά-κοινωνικότητα	48
	β3. Terrain vague	52
	β4. Drosscapes	52
	γ) Rem Koolhaas	55
	δ) Negri A. & Hardt M.	59
	δ1. Πέραν του μέτρου	63
IV.	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	67
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	71

Η σύγχρονη μητροπολιτική κατάσταση παρουσιάζει έντονη κινητικότητα, πολυπλοκότητα και αυξημένες ταχύτητες. Για τον λόγο αυτόν πολλά κομμάτια του αστικού ιστού έχουν εκφυλιστεί, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν υπολειμματικοί χώροι. Οι χώροι αυτοί βρίσκουν ανταπόκριση στην έννοια του μη-τόπου, μια θεωρητικά σύγχρονη έννοια που εξελίσσεται συνεχώς μέσα σε αυτό το μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Όμως ποια πραγματικά είναι η θέση αυτών των υπολειμματικών χώρων σε σχέση με τους τόπους σήμερα; Έχει η σχέση αυτή αντίκτυπο στην αντίληψη του ατόμου για τον μητροπολιτικό ιστό και το ίδιο;

Στη σύγχρονη εποχή, η αντίληψη που κυριαρχεί για τους τόπους είναι ότι διαθέτουν συγκεκριμένα όρια και συνεκτικό σχεδιασμό, έτσι ο άνθρωπος με τη βοήθεια αυτών των παραμέτρων μπορεί να ζήσει μέσα τους και να αναπτύξει οποιαδήποτε λειτουργία. Όμως καθημερινά ο σύγχρονος άνθρωπος βιώνει χώρους από τους οποίους εισέρχεται και εξέρχεται, χωρίς να αποκομίσει κάποιο ερέθισμα, συναίσθημα ή να δράσει μέσα σε αυτούς. Οι τόποι αυτοί αποτελούν τμήματα του αστικού ιστού που εξυπηρετούν τις μεταβάσεις από έναν τόπο σε έναν άλλον και ονομάζονται 'μη-τόποι'. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το άτομο να μην έχει την ικανότητα να δημιουργήσει δεσμούς και αναμνήσεις σε αυτούς και τελικά να μην μπορεί να οικειοποιηθεί τον χώρο.

Οι έννοιες του τόπου και του μη-τόπου είναι απόλυτα συνδεδεμένες όμως και αντιθετικές. Για το λόγο αυτό, γίνεται μια διερεύνηση των θεωρητικών αφηγήσεων για την έννοια του τόπου, το ερευνητικό πλαίσιο της οποίας τίθεται στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Η συγκεκριμένη χρονική περίοδος επιλέγεται, διότι ταυτίζεται χρονικά με αυτή όπου η έννοια του μη-τόπου αρχίζει να προσαρμόζεται και να αντιμετωπίζεται υπό την οπτική των σύγχρονων δεδομένων. Εξετάζονται οι λόγοι και το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι έννοιες του τόπου και του μη-τόπου δέχονται μετασχηματισμούς και

διαμορφώνονται, καθώς και από την προσέγγιση του φιλοσοφικού και αρχιτεκτονικού τους υπόβαθρου.

Αφετηριακή προβληματική της παρούσας εργασίας αποτελεί η αντίληψη, τόσο από το σύγχρονο κοινωνικό σύνολο όσο και από την πλευρά της αρχιτεκτονικής θεωρίας και πρακτικής, μιας αμφιλεγόμενης απόδοσης των εννοιών του τόπου και του μη-τόπου. Συχνά αυτές συνδιαλέγονται με στερεοτυπικές ερμηνείες παλαιότερων αστικών παραδειγμάτων, με αποτέλεσμα αυτά να περιορίζουν τον μετασχηματισμό και την ένταξή τους στο σύγχρονο περιβάλλον, ώστε να αξιοποιηθεί η δυναμικότητα της μορφής τους.

Ειδικότερα, η έννοια του μη-τόπου στον κοινό και αρχιτεκτονικό λόγο έχει ταυτιστεί κυρίως με ερμηνείες που της προσάπτουν μία αρνητική ταυτότητα, έναν τόπο όπου η απουσία που επικρατεί δεν προσφέρει αλλά και δεν μπορεί να αποκτήσει κάποια διαλεκτική με το περιβάλλον στο οποίο ανήκει. Αυτή η ερμηνεία του μη-τόπου φαίνεται να δημιουργεί έντονες ασυνέχειες τόσο στον αστικό ιστό όσο και στην κοινωνική μετάβαση σε αυτούς τους τόπους.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ

Από την αφετηριακή προβληματική συνεπώς συνθέτονται τα εναρκτήρια ερωτήματα της έρευνας. Το πρώτο ερώτημα σχετίζεται με τη διερεύνηση της εξέλιξης των αρχιτεκτονικών ρευμάτων για την έννοια του τόπου και αν μπορούμε σήμερα να διακρίνουμε την προοπτική που οδήγησε στην έννοια του μη-τόπου. Εξετάζουμε δηλαδή αν σήμερα εξακολουθεί να έχει νόημα η διάκριση μεταξύ της έννοιας του τόπου από αυτή του μη-τόπου και αν ναι, με ποιο τρόπο μπορεί να λειτουργήσει αυτή η διάκριση. Μέσα από το ερώτημα αυτό, προκύπτει η αναζήτηση της σημασίας των θεμελιωδών εννοιών που συμπαρασύρει η σχέση αυτή, όπως του χρόνου, της ταυτότητας, της αρ-

χιτεκτονικής και του τρόπου που αυτές μπορούν να επαναληφθούν σήμερα. Συνεπώς, μέσω της έρευνας, τίθεται το ερώτημα αν η έννοια του τόπου, δεδομένου της σύγχρονης πολυπλοκότητας και μεταβλητότητας, οφείλει να επαναπροσδιοριστεί ή να αντικατασταθεί από την έννοια του μη-τόπου.

Θέση εκκίνησης της διερεύνησης είναι η ανέλιξη της έννοιας του μη-τόπου μέσα από την αποσαφήνιση της θέσης που κατέχει στο σύγχρονο σχεδιασμό και μητροπολιτικό ιστό. Πρόκειται για μια έννοια που έχει εγκλωβιστεί στη διάκρισή της από την έννοια του τόπου, εδραιώνοντας την αρνητική της διάσταση.

Στόχος της διερεύνησης είναι η ανάλυση των διαφορετικών ερμηνειών που έχουν αποδοθεί στην έννοια του μη-τόπου, από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα, καθώς και η επιρροή τους στον αρχιτεκτονικό λόγο. Αφετηριακή εισαγωγή της διερεύνησης τίθεται η κατανόηση της έννοιας του τόπου μέσα από το πέρασμα των αρχιτεκτονικών ρευμάτων του 20^{ου} αιώνα για τη σαφέστερη διάκρισή τους.

Υπόθεση εργασίας αυτής της διερεύνησης αποτελεί η ωφελιμιστική θέση της έννοιας του μη-τόπου, για την αντιμετώπιση της πολυπλοκότητας και των συνεχών μεταβολών που υφίσταται τόσο το σύγχρονο μητροπολιτικό περιβάλλον όσο και το άτομο, καθώς και η αδυναμία της έννοιας του τόπου να ανταποκριθεί σε αυτά τα δεδομένα. Η διαδικασία αυτής της κριτικής θεώρησης δεν στοχεύει στην απόρριψη της έννοιας του τόπου, αλλά στην κατανόηση της εξελικτικής της ερμηνείας.

ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ

Η διερεύνηση διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια που ακολουθούν μια χρονική ακολουθία, τόσο για τις φιλοσοφικές προσεγγίσεις που έχουν δοθεί στις έννοιες του τόπου και του μη-τόπου, όσο και για την εξέλιξη των όρων που αποτελούν δομικά στοιχεία των εννοιών αυτών, από το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα.

Στο πρώτο κεφάλαιο, ερευνάται η έννοια του τόπου μέσα από φιλοσοφικές θεωρήσεις. Αρχικά, εξετάζονται οι ερμηνείες που έχουν δοθεί στην έννοια του τόπου κατά την περίοδο της φαινομενολογίας, με το οντολογικό 'κατοικείν' του Μ. Heidegger και της υπαρξιστικής ερμηνείας, με το αντιληπτό και αντιλαμβανόμενο υποκείμενο του Μ. Merleau-Ponty. Καταλήγοντας έτσι, ότι πρόκειται για έναν ερμηνευτικό και αποκαλυπτικό τόπο, αναπτύσσοντας μια ιδιαίτερη σχέση του ατόμου με τα πράγματα που το περιβάλλουν, ως μια προγενέστερη ουσία που εκλύει το φυσικό περιβάλλον. Παράλληλα, με τους δύο προηγούμενους φιλοσόφους, ο Christian Norberg-Schulz, υποστηρικτής και αυτός του φαινομενολογικού προτύπου, δίνει έμφαση στην ατμόσφαιρα που φέρει κάθε τόπος και στη βιωματική προσέγγισή του (υπαρξιακό έρεισμα).

Αρχίζει τότε να εμφανίζεται η χρήση στοιχείων με ανοίκειο τρόπο, με σκοπό τη γένεση φυσικών και νοητικών υπόβαθρων που δημιουργούν ενδιαφέρον στο υποκείμενο. Έτσι, θα μελετηθεί το αρχιτεκτονικό ρεύμα του 'κριτικού τοπικισμού', με εκφραστές του την Liane Lefavre, τον Alexander Tzonis και τον Kenneth Frampton. Κατά την περίοδο, αυτού του ρεύματος, ο τόπος αντιμετωπίζεται ως τοπογραφικό στοιχείο, δηλαδή η μελέτη του επικεντρώνεται στην αρμονική ένταξη του κτηρίου στα χαρακτηριστικά του τοπίου.

Η αρχιτεκτονική τότε αναζητά τρόπο να διαχειριστεί τις σχέσεις που αναπτύσσονται, καθώς το σύστημα του τόπου καθίσταται περίπλοκο. Η εμφάνιση του δομισμού συμβάλλει σε αυτό, θέτοντας

τον τόπο, ως μια συμβολική θέση σε ένα αυτοαναφορικό πλαίσιο μιας ευρύτερης δομής. Το τελευταίο αρχιτεκτονικό ρεύμα που θα αναλυθεί εδώ, είναι αυτό του αποδομισμού, το οποίο πλέον καταλύει κάθε σταθερότητα και αρμονία εισάγοντας την έννοια του χρόνου στον τόπο και την υποκειμενική ερμηνευτική.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, θα εξετασθεί η μετάβαση που υφίσταται η έννοια του τόπου μέσα από την μεταδομιστική προσέγγιση του G. Deleuze και του F. Guattari σε μια υλική και αναφορική εμπειρία. Οι ίδιοι μας παρουσιάζουν ένα μοριακό μοντέλο του κόσμου σήμερα, που έχει προκύψει από τις σύγχρονες συνθήκες που βιώνουμε. Μέσα από αυτήν παραδοχή, αντιμετωπίζουν τα στοιχεία του τόπου ως μονάδες που αναπτύσσουν δυναμικές σχέσεις με τον τόπο κάθε χρονική στιγμή. Ο G. Deleuze θέτει το άτομο ως πολλαπλότητα μέσα σε αυτό το σύστημα που αλλάζει σε αυτή την κατάσταση αστάθειας.

Μέσα από την οπτική τους, η αρχιτεκτονική έρχεται να επαναπροσδιοριστεί και να προσαρμοστεί στο νέο καθεστώς. Ο χώρος πλέον θεωρείται πεδίο δυνατοτήτων, με αποτέλεσμα η αρχιτεκτονική να σχετιστεί άμεσα με την τοπολογία. Η επιρροή της τοπολογίας ώθησε το αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο να ορίσει πιο ρευστές και εύκαμπτες μορφές, ώστε να ενσωματώνουν τα ετερογενή στοιχεία στο συνεχώς μεταβαλλόμενο σύστημα. Από την θεωρία του G. Deleuze προκύπτουν δυο κατευθύνσεις στην αρχιτεκτονική με βασικούς υποστηρικτές τον Rem Koolhaas και τον Greg Lynn αντίστοιχα.

Στο τελευταίο τρίτο κεφάλαιο της διερεύνησης παρουσιάζεται η έννοια του μη-τόπου. Αρχικά εξετάζεται η σύνδεση του όρου με την αποικιοκρατία και τον νομαδισμό, για την αναζήτηση και την κατανόηση των καταβολών της έννοιας του μη-τόπου. Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια για την ανάλυση της φιλοσοφικής και αρχιτεκτονικής της διάστασης, την περίοδο του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα. Η ανάλυση ξεκινάει, με την προσέγγιση του M. Webber,

παρουσιάζοντας την ιδέα του μη-τόπου ως ένα διακανονισμό εξαρτώμενο από τις ροές επικοινωνιών, μεταφορών και πληροφοριών. Μια έννοια άμεσα συνυφασμένη με την οπτική του M.Webber, που χρησιμοποιείται εδώ, είναι αυτή των 'χώρων τράνζιτ'. Έπειτα αναπτύσσεται η διάκριση που εντάσσει, ο ανθρωπολόγος Marc Augé, ανάμεσα στις έννοιες του τόπου και του μη-τόπου. Ο τελευταίος ισχυρίζεται την αρνητική διάσταση των μη-τόπων, υποστηρίζοντας ότι φέρουν μία αρνητική ποιότητα τόπου, μία απουσία του τόπου από τον τόπο. Για την κατανόηση της οπτικής του M.Augé αναλύεται η έννοια των αστικών θυλάκων, με βάση τη μελέτη του Σ.Σταυρίδη, παρουσιάζοντας τον τρόπο ελέγχου που επιβάλλουν οι χώροι αυτοί στο άτομο καθώς και το αντίκτυπο που έχουν στις κοινωνικές σχέσεις των ατόμων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων αστικών θυλάκων αποτελούν τα *terrain vague*, όπως ορίζονται από τον καταλανό αρχιτέκτονα και θεωρητικό Ignasi de Sola-Morales, καθώς και τα σκωριοτοπία (*drosscapes*), όροι που αναφέρονται σε εγκαταλελειμμένες και υπολειμματικές περιοχές της μητρόπολης.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου, ο όρος αναλύεται από μια πιο σύγχρονη οπτική, για να κατανοηθεί στο σήμερα, το πλαίσιο που οι μη-τόποι ενεργούν. Αρχικά, παρουσιάζονται τα ερευνητικά επιχειρήματα του Rem Koolhaas καταλήγοντας ότι οι μη-τόποι αποτελούν απλώς μια διαφορετική συνθήκη που ανταλλάσει προοπτικές 'γίνεσθαι' με τους τόπους. Σε μια προσπάθεια αρχιτεκτονικής προσέγγισης, εισάγει τον όρο του *Junkspace* αναφερόμενος σε χώρους από-προσανατολισμού, χώρους που είναι παντού ίδιοι, δεν έχουν όρια και απομονώνονται από το εξωτερικό περιβάλλον. Η τελευταία θεωρητική προσέγγιση του κεφαλαίου επικεντρώνεται σε μια μεγαλύτερη κλίμακα της έννοιας του μη-τόπου, αυτής της παγκόσμιας μητρόπολης. Με την ανάλυση του βιβλίου 'Αυτοκρατορία' του Antonio Negri γίνεται προσπάθεια για την αποσαφήνιση αυτής της οπτικής .

Ι. ΤΟΠΟΣ

Στο παρόν κεφάλαιο, θα γίνει μια διερεύνηση της έννοιας του τόπου σε μια προσπάθεια σύλληψης της σημασίας και της φύσης του. Μελετώνται οι φιλοσοφικοί προβληματισμοί και η ανταπόκρισή τους στον αρχιτεκτονικό χώρο, με σκοπό την εξαγωγή ενός πορίσματος για μια ορθή, ευαισθητοποιημένη προσέγγιση και σχεδίαση ενός τόπου που θα φιλοξενήσει τη σύγχρονη ζωή.

Το μελετητικό πλαίσιο, τίθεται χρονολογικά στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα με αφετηρία τις φαινομενολογικές προσεγγίσεις του όρου. Ιδιαίτερη επιρροή σε αυτό το ρεύμα, αποτέλεσε η σκέψη του γερμανού φιλοσόφου Martin Heidegger, ο οποίος έθεσε το οντολογικό κατοικείν, παρουσιάζοντας την αντιληπτική διαδικασία ως τρόπο προσδιορισμού του τόπου. Μιλάει για μια ιστορικότητα, το πνεύμα του τόπου (*genius loci*), η οποία προϋπάρχει και την οποία το υποκείμενο καλείται να κατανοήσει και να ενστερνιστεί. Με το έργο του θα χαρακτηρίσει τον τόπο ως στατικό, οριοθετημένο, οργανικό· έδαφος στο οποίο η αρχιτεκτονική χειρονομία απελευθερώνει τα νοήματά του. Ο M. Merleau-Ponty σε μια ουμανιστική προσέγγιση βάζει το υποκείμενο ως μέτρο κλίμακας του τόπου υποστηρίζοντας πως ό,τι κατανοεί ο άνθρωπος στην φύση, γίνεται μέσω του σώματός του. Παράλληλα, ο C. Norberg-Schulz αναγνωρίζει την ιστορικότητα των τόπων και κάνει λόγο για την περιρρέουσα ατμόσφαιρα που εκλύει κάθε τόπος, καθώς και πώς αυτή επηρεάζει το υποκείμενο. Κάνει λόγο, επίσης, για τον τρόπο με τον οποίο η ταύτιση και ο προσανατολισμός είναι τα στοιχεία που συμβάλλουν στην οικειοποίηση του περιβάλλοντα χώρου και την ευημερία του ανθρώπου.

Ο τόπος, όμως είναι μια μεταβαλλόμενη έννοια και η πολυπλοκότητα της σύγχρονης κοινωνίας έχει μεγάλη επιρροή στην ταυτότητα του ατόμου και στην αντιμετώπιση του περιβάλλοντός του. Το αρχιτεκτονικό ρεύμα του κριτικού τοπικισμού αποτέλεσε μεταίχμιο, στον τρόπο προσέγγισης της φιλοσοφικής έννοιας του

τόπου. Το παράξενο και το ανοίκειο μπαίνουν στην εξίσωση σε μια προσπάθεια ανάδειξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κάθε τόπου, ώστε να γεννήσει συναισθήματα στο άτομο, αυτή τη φορά στοχεύοντας, όχι μόνο στην αίσθηση της ασφάλειας, αλλά και σε οτιδήποτε θα μπορούσε να αποτελέσει πηγή κινητοποίησης της αντίληψης, της σκέψης και της συνείδησης.

Επιπροσθέτως, θα αναλυθεί η επιρροή ορισμένων μεταμοντέρνων κινημάτων και πώς αυτά συνέβαλαν -ως αντιπαράθεση στη φαινομενολογία- στην εξέλιξη του όρου, όπως ο δομισμός και ο αποδομισμός. Ο δομισμός αντιμετωπίζει τον τόπο ως τοπογραφικό σύστημα σχέσεων, ενώ αντίστοιχα ο αποδομισμός σε μια τάση κατάρριψης των πάντων, παραγκωνίζει εντελώς τον τόπο και δημιουργεί αρχιτεκτονική 'ανώτερη' από τον άνθρωπο, που ανήκει στον κόσμο της γεωμετρίας· τελειότερο, φτιαγμένο για την τέχνη και τα υπέρτατα ιδανικά. Με βάση τα κείμενα του Derrida, η αρχιτεκτονική αντιμετωπίζεται ως κείμενο, στο οποίο ο αναγνώστης δίνει τη δική του σημασία. Έτσι δημιουργείται ένα μοντέλο πολλαπλότητας, στο οποίο όλα είναι διαφορετικά για την κάθε μονάδα. Συνεπώς και ο τόπος χάνει τη σταθερή του ουσία και αποκτά μια υποκειμενική αντιμετώπιση από το κάθε άτομο που τον προσεγγίζει.

1. Φαινομενολογική προσέγγιση

Η αρχιτεκτονική τέχνη είναι αδιαχώριστα συνδεδεμένη με τον τόπο, το έδαφος και άμεσα συνυφασμένη με το άτομο που δρα στο περιβάλλον που αυτή έχει δημιουργήσει. Ζητούμενο για τον σχεδιασμό του χώρου ανέκαθεν αποτελούσε ο τρόπος κατανόησης των νοημάτων του τόπου από το υποκείμενο, τόσο για την ψυχολογική του ικανοποίηση, όσο και για την εύρυθμη λειτουργική του δράση στους χώρους της αρχιτεκτονικής. Ο Jeff Malpas στην αρχή του βιβλίου του «Place and experience: a philosophical topography» εισάγει τον αναγνώστη στην σημασία που έχει ο τόπος για τον άνθρωπο και αναφέρει πως η ανθρώπινη ταυτότητα είναι με κάποιο τρόπο αδιαχώριστα συνδεδεμένη με την τοποθεσία. Συνεχίζει λέγοντας πως «μόνο μέσα από μια εξερεύνηση της έννοιας του τόπου, είναι δυνατό να έρθει στο φως η ίδια του η σημασία» (Malpas, 1999:4).

Τι είναι λοιπόν τόπος για την αρχιτεκτονική; Ένας αφηρημένος χώρος, στον οποίο ο μελετητής καλείται να απεικονίσει μια φαντασιακή ιδέα; Ξεκινώντας αυτή τη διερεύνηση τοποθετούμαστε χρονικά μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Με τον όλεθρο του πολέμου δημιουργήθηκε στον άνθρωπο το αίσθημα ότι κάτι λείπει (απόν νόημα). Έτσι, η προσέγγιση του χώρου θα απορρίψει την προηγούμενη, ουτοπιστική θεώρηση του μοντέρνου κινήματος που μιλούσε για έναν άνθρωπο ιδανικό, αμιγή, τέλειο, πρωτογενή, ολοκληρωμένο· έναν άνθρωπο ηθικά ακέραιο, με πουριτανικές αντιλήψεις και σπαρτιατικές συνήθειες, ικανό να ζει σε χώρους καθ' όλα ορθολογικούς, τέλειους, διάφανους και μορφοπλαστικά στοιχειώδεις. Αυτό το πεδίο σκέψης, εξελίσσεται κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου σε ένα πιο ρεαλιστικό πρότυπο, για έναν άνθρωπο συγκεκριμένο, υποκειμενικό, ατελή, ατομικό. Η αρχιτεκτονική κλή-

θηκε να παράγει χώρους συμβατούς με την ανθρώπινη φύση, που κάνουν το υποκείμενο ικανό να εναρμονιστεί και να συμμετέχει στη διαδικασία παραγωγής του τόπου (Montaner, 2014). Έτσι θα στραφεί η αισθητική της εμπειρικής ψυχολογίας (ενσυναίσθηση) στην αντιληπτική και συγκινησιακή εμπειρία του υποκειμένου¹.

Σε αυτό το πλαίσιο ο Martin Heidegger, άσκησε κριτική σε όλο το οικοδόμημα της δυτικής φιλοσοφίας που θεωρούσε ότι η ακρίβεια της αναπαράστασης, είναι η οδός για την πραγματική γνώση. Θεώρησε ότι η αντίληψη του Descartes πως η σκέψη είναι ταυτόχρονα και απεικόνιση αυτής, καθιστά τον κόσμο και το χώρο απλώς μια εικόνα, ενώ ο άνθρωπος μέσα σε αυτόν μάταια επιχειρεί να συλλάβει την ολότητά του, αφού το αληθινό του νόημα είναι πολύ βαθύτερο (Morrissey, 2015:11-12). Ουσιαστικά ο Heidegger διαχωρίζει την αντίληψή του «βρίσκομαι ή υπάρχω σε αυτόν τον κόσμο» (being-in-the-world) και τη φυσική θέση ενός αντικείμενου σε αυτόν. Η ύπαρξή μας μέσα στον τόπο που ζούμε καθορίζεται από συναισθηματικούς δεσμούς που οι άνθρωποι κατασκευάζουν σε σχέση με άλλους ανθρώπους ή αντικείμενα που βρίσκονται γύρω τους. Αυτές οι σχέσεις βρίσκονται σε διαρκή διαπραγμάτευση καθορίζοντας την ύπαρξη, τη συνείδηση του τόπου αλλά και την αποξένωσή μας από ή σε αυτόν. (Entrikin, 1976:622)

Η σημειολογική ανάλυση² έχει αποδειχθεί ανίκανη να εξηγήσει τα σύμβολα των αναπαραστάσεων, μέσω της αρχιτεκτονικής. Έτσι, μέσω της αντίληψης του κόσμου και του τόπου, καθώς και των αντικειμένων σε αυτόν, η έρευνα καθοδηγείται έξω από τα αδιέξοδα της αφηρημένης επιστημοσύνης και η προσέγγιση εντάσσεται σε ένα συμπαγές και πάλι σύνολο νοηματοδοτήσεων και συνείδησης των πραγμάτων γύρω μας. (Norberg-Schulz, 1965:438)

Η τέχνη της αρχιτεκτονικής για τον Heidegger είναι αυτή που ενεργοποιεί την πρωταρχική αλήθεια, μια αλήθεια που υποβόσκει

στον τόπο και φέρει νοήματα. Ο τόπος ως το πεδίο δράσης (έδαφος) επιτρέπει να γίνονται αντιληπτά πράγματα και η αρχιτεκτονική ως χειρνομία πάνω σε αυτό, είναι αυτή που τον διαμορφώνει. Έτσι καταλήγει, στο συμπέρασμα πως η έννοια του τόπου προηγείται από αυτή του αρχιτεκτονικού χώρου, γιατί διαθέτει μια ουσία προγενέστερη, από κάθε διαδικασία αντικειμενοποίησης ή εξήγησης του όρου· ουσία αφημένη σε έναν 'άχρονο χρόνο'. Η αρχιτεκτονική διαδικασία, απαντάει στο 'άκουσμα' αυτής της ιστορικότητας και γίνεται κίνηση που εμφανίζει το πνεύμα του τόπου (*genius loci*). Μέσω της θέσης του, η αρχιτεκτονική έρευνα θα μετατρέψει την μέχρι τότε έννοια του αρχιτεκτονικού χώρου σε αυτή του τόπου, σε μια τάση συγκινησιακής αντιμετώπισης της αρχιτεκτονικής (Χατζησάββα, 2009:81). Η γενικότερη έννοια του χώρου έρχεται συχνά σε αντιπαράθεση με αυτή του τόπου στο αρχιτεκτονικό περιβάλλον, όμως στην παρούσα εργασία δεν θα εμβαθύνουμε στην ανάλυση της σχέσης αρχιτεκτονικός χώρος-τόπος.

Η φαινομενολογική στάση με χαρακτηριστική ευκολία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ρομαντική, λόγω της απόλυτης και άδολης πίστης της στο ιδανικό της φύσης, ως ουσία που περιλαμβάνει ειλικρινή νοήματα, προγενέστερα του ανθρώπου. Η αντιμετώπιση αυτή μεταγράφεται στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό σε κτήρια ενταγμένα στο περιβάλλον, τα οποία προσπαθούν να κάνουν το τοπίο 'να μιλήσει'. Για αυτό το λόγο, η φαινομενολογία δεν έχει να προσφέρει συγκεκριμένο μορφολογικό στυλ (δεν την ενδιαφέρει πως φαίνονται τα πράγματα αλλά τι υπάρχει πίσω από αυτά). Προσπαθεί να μελετήσει την ουσία των πραγμάτων όπως αυτά εκδηλώνονται, εστιάζοντας σε *a priori* καταστάσεις συγκίνησης και αντίληψης που υπερβαίνουν τις αισθήσεις και την αντιληπτική εμπειρία. «Υπάρχει, σύμφωνα με την φαινομενολογία, μια περιοχή προ-λογική, προ-γλωσσική καθαρής εμπειρίας, μια εμπειρία πριν από το λόγο. Προσπαθούμε δηλαδή να διατυπώσουμε αυτό που ήδη υπάρχει, γεγονός που προϋποθέτει μια προαιώνια και πρωταρχική συμμαχία εμπειρίας

και πραγμάτων. Τα πράγματα πριν διαφθαρούν από τη διατύπωση, το λόγο, εκεί που ταυτίζονται με το είναι και την ουσία της ταυτότητας των πραγμάτων, με την προ-λογική εμπειρία, την προ-γλωσσική μας εμπειρία» (Χατζησάββα, 2009:82).

Τον Heidegger τον απασχόλησε ιδιαίτερα ο τρόπος κατοίκησης του ανθρώπου στο περιβάλλον και πώς αυτά τα δυο αλληλοεπηρεάζονται. Έτσι, εισάγει τις έννοιες της γης και του ουρανού και ορίζει την κατοίκηση ως τον τρόπο που εμείς οι άνθρωποι 'είμαστε' πάνω στη γη. Ότι βρίσκεται ανάμεσα στη γη και τον ουρανό το ονομάζει κόσμος και λέει «κόσμος είναι ο οίκος μέσα στον οποίο οι άνθρωποι κατοικούν» (Heidegger, 1971). Στην ομιλία του με τίτλο *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι* αναφέρει πως ο σύγχρονος άνθρωπος είναι ανέστιος, εκτός τόπου, γιατί το κατοικείν έχει καταστεί προβληματικό. Αυτή η συνθήκη ανεστιότητας, έχει προκύψει γιατί ο άνθρωπος δεν κατοικεί στον κόσμο με τρόπο γόνιμο, δεν αναζητεί «[...] την ουσία του κατοικείν...» (Heidegger, 2009:75).

Ο αρχιτέκτονας έχει χρέος να κτίζει με αφετηρία το κατοικείν και να σκέπτεται χάριν του κατοικείν, σε μια συνεχή στοχαστική διαδικασία για το πώς ο άνθρωπος είναι μέσα στον κόσμο. «Δεν κατοικούμε επειδή έχουμε κτίσει, αλλά κτίζουμε και έχουμε κτίσει, καθόσον κατοικούμε, δηλαδή είμαστε ως οι κατοικούντες» (Heidegger, 2009: 33).

Στην συνέχεια ο φιλοσοφικός ορισμός του τόπου εξελίσσεται. Ο Maurice Merleau-Ponty θα συνεχίσει τη θεωρία του Heidegger, όμως θα φέρει το υποκείμενο ως το μέσο αντίληψης του κόσμου. Η αφηρημένη αντίληψη θα δώσει θέση σε ένα πιο συγκεκριμένο πλαί-

σιο για τις έννοιες του τόπου και του χώρου. Έτσι ο τόπος, σταδιακά, αποκτά μια δομή βασισμένη στην κίνηση μέσα στο χώρο ταυτόχρονα με τη διαδικασία κατανόησης των νοημάτων που τον περιβάλλουν, αντικαθιστώντας την εμπειρική ψυχολογία (ενσυναίσθηση).

Σύμφωνα με τον M.Merleau-Ponty, στα όρια του οπτικού μας πεδίου «αυτό που βλέπουμε είναι πάντοτε, σε κάποιο βαθμό, παρατηρήτο: πρέπει να υπάρχουν κρυμμένες πλευρές των πραγμάτων και πράγματα που βρίσκονται ‘πίσω μας’, εφόσον υπάρχει η ‘μπροστινή πλευρά’ των πραγμάτων και πράγματα που βρίσκονται ‘μπροστά μας’, δηλαδή με μια λέξη, αντίληψη» (M.Merleau-Ponty, 1964:323). Μέσα από αυτή τη θεώρηση, απαιτείται η παρατήρηση και η αποτύπωση της καθημερινής εμπειρίας στο χώρο. Τότε η τοποθέτηση του υποκειμένου στο χώρο προκύπτει από μια βιωματική θεωρία που μπορεί να διαμορφώσει την ίδια την αντίληψη για την έρευνα του κοινωνικού κόσμου, ως μια ‘ολότητα των αντιληπτών πραγμάτων’ (M.Merleau-Ponty, 1964:16).

Το υποκείμενο, αντιλαμβανόμενο και αντιληπτό, επιθυμεί να αλληλεπιδράσει με τον κόσμο σε μια διαδικασία ταυτόχρονης παρατήρησης «μέσω του σώματός μας, το οποίο δεν αποτελεί πράγμα ανάμεσα στα πράγματα, αλλά τον τόπο από το οποίο το πνεύμα περιβάλλεται, το σχήμα μιας συγκεκριμένης φυσικής ιστορικής κατάστασης και επηρεάζει το υποκείμενο να συλλάβει τον εξωτερικό χώρο, εκφράζοντας τον εαυτό του μέσα στον κόσμο, προβάλλοντας σε αυτόν τις προθέσεις του» (Μουρίκη, 2005). Περιγράφει μια κατάσταση διαρκούς γένεσης στον κόσμο της αντίληψης, «ένα κόσμο μη περατωμένο, που λειτουργεί ως συνεκτικός ιστός των πραγμάτων που τον απαρτίζουν», καθώς η αντιληπτική συμπεριφορά του υποκειμένου προκύπτει από τις σχέσεις που αναπτύσσει με το περιβάλλον του, οι οποίες συνάπτονται τη στιγμή της γέννησής του και διαρκώς μεταβάλλονται (M.Μερλώ Ποντύ, 1991).

Η φιλοσοφία του στρέφει τη φαινομενολογία σε μια πιο υλιστική

και ουσιώδη αντιμετώπιση του τόπου. Ο άνθρωπος αποτελεί ο ίδιος έναν τόπο και μέσω της αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον του κατανοεί, συνδέεται και παράγει νέους τόπους, με βάση τα θέλω του· για τον Ponty αυτά τα δύο ταυτίζονται και αποτελούν τον κόσμο. Για την αρχιτεκτονική αυτό σημαίνει κτήρια που διευκολύνουν την ανθρώπινη επικοινωνία με το περιβάλλον, προσαρμοσμένα στην ανθρώπινη κλίμακα· κτίρια³ που δημιουργούν οικείες χωρικές σχέσεις.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο τόπος δεν είναι απλώς μια επιφάνεια εδάφους, φέρει ουσία και ζει στην αντιληπτική διαδικασία του παρατηρητή. Ο Christian Norberg Schulz, υποστηρικτής του φαινομενολογικού προτύπου, αναγνωρίζει την ιστορικότητα των τόπων μιλώντας για μια οικεία κατάσταση, η οποία γίνεται αντιληπτή μέσω των βιωμάτων του υποκειμένου, της αφής και της κατανόησης του νοήματος που φέρει. Αυτές οι δομές και τα νοήματα είναι αντανakλάσεις του τρόπου με τον οποίο ο άνθρωπος κατανοεί το φυσικό του περιβάλλον και την εν γένει υπαρξιακή του κατάσταση (C. Norberg-Schulz, 2009:8). Έτσι μπορούμε να πούμε πως κάθε τόπος έχει ένα ‘περιβαλλοντικό χαρακτήρα’, δηλαδή μια ‘ατμόσφαιρα’ που εκπνέει το σύνολο των πραγμάτων, τα οποία τον απαρτίζουν. Συνεπώς, τόπος είναι ένα ποιοτικό ολικό φαινόμενο που δεν μπορούμε να το περιορίσουμε σε καμία από τις επιμέρους ιδιότητές του, λ.χ. τις χωρικές σχέσεις που ενυπάρχουν σε αυτόν, χωρίς να μας διαφύγει η συγκεκριμένη φύση του (C.Norberg-Schulz, 2009).

Ο C.Norberg-Schulz θα διατυπώσει τη θεωρία του υπαρξιακού χώρου, σύμφωνα με την οποία η πράξη της συνειδητοποίησης της πραγματικότητας ωθεί στη συγκεκριμενοποίηση της ‘ατμόσφαιρας’ που μας περιβάλλει. Δίνει έμφαση στη βιωματική προσέγγιση των τόπων και των χώρων υποστηρίζοντας πως στόχος της αρχιτεκτονικής είναι να προσδώσει ένα ‘υπαρξιακό έρεισμα’ στο υποκείμενο. ‘Υπαρξιακό έρεισμα’ και το ‘κατοικείν’ του Heidegger είναι συνώνυμες έννοιες, οι οποίες μιλάνε για τον πραγματικό τόπο που κάνει εμπειρία

ένα περιβάλλον με σημασία (Χατζησάββα, 2009:96).

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται πως, όταν το άτομο βρίσκεται σε ένα μέρος εκτίθεται σε αυτό και αλληλεπιδράει μαζί του. Με την αντίληψη του χώρου, γύρω μας δημιουργείται μια «περιβαλλοντική εικόνα» και, όπως αναφέρει και ο Kevin Lynch, «μια καλή περιβαλλοντική εικόνα προσφέρει στον κάτοχό της μια σημαντική αίσθηση ασφάλειας» (Lynch, 1960:5). Για να ευνοηθούν αυτές οι συν-θήκες, σημαντικό είναι το περιβάλλον να διαθέτει δομή χώρου για προσανατολισμό, αλλά και συγκεκριμένα στοιχεία με τα οποία μπορεί κανείς να ταυτιστεί (μυρωδιές, αντικείμενα, εικόνες, πρόσωπα), τα οποία υπάρχουν ήδη στις αναμνήσεις του ατόμου και το βοηθούν να οικειοποιηθεί τον χώρο (C.Norberg-Schulz, 1963). Επιπροσθέτως, η ταύτιση μπορεί να γίνει με τη δημιουργία νέων αναμνήσεων (θετικών ή αρνητικών) σε έναν τόπο. Έτσι το συγκεκριμένο μέρος αποκτάει σημασία για το υποκείμενο, που όταν ξαναβρεθεί εκεί, οι εμπειρίες του δημιουργούν αυτό το αίσθημα οικειότητας. Η ανθρώπινη ταυτότητα προϋποθέτει ταυτότητα τόπου. Η ταύτιση αποτελεί τη βάση του συναισθήματος του ατόμου ότι ανήκει κάπου, ενώ ο προσανατολισμός είναι η λειτουργία, η οποία του επιτρέπει να γίνει μέρος της φύσης (C.Norberg-Schulz, 2009:24). Και οι δυο έννοιες, συμβάλλουν στην αίσθηση ασφάλειας του υποκειμένου, ιδιαίτερα όταν αυτό εισέρχεται σε ένα νέο περιβάλλον που δεν έχει οικειοποιηθεί ακόμα.

Παραδείγματος χάριν, όταν εισέρχεστε σε ένα χώρο που δεν έχετε επισκεφτεί ξανά έχοντας οικεία πρόσωπα μαζί σας συμβάλλει στη δημιουργία μιας ομάδας, ενός κύκλου μέσα στον οποίο υπάρχει το αίσθημα της ασφάλειας. Σε αυτόν τον κύκλο, παράγεται ταυτότητα και υπάρχει συναισθηματική αλληλοϋποστήριξη έναντι στο άγνωστο. Ακόμα, πιο έντονο θα ήταν το αίσθημα της αποξένωσης στην περίπτωση που βρισκόσασταν ως μονάδα σε έναν άγνωστο χώρο, που δεν θα μπορούσατε να αντιληφθείτε πού υπάρχει έξοδος ή προς τα πού πρέπει να κινηθείτε για την εκτέλεση μιας δράσης ή πλήρωση μιας ανάγκης. Αντίστοιχα, στην περίπτωση της πόλης η αναγνωρισιμότητα είναι τα τοπόσημά της ή οι δρόμοι της, που πρέπει να είναι εύκολα προσδιοριζόμενοι και να μπορούν να ομαδοποιηθούν σε ένα συνολικό μοτίβο ώστε να γίνονται κατανοητοί.

Συμπερασματικά, οι περιβαλλοντικές εικόνες είναι το αποτέλεσμα μιας αμφίδρομης διαδικασίας, μεταξύ του παρατηρητή και του περιβάλλοντός του. Το περιβάλλον υποδηλώνει διακρίσεις και σχέσεις και ο παρατηρητής -με μεγάλη προσαρμοστικότητα και υπό το φως των δικών του σκοπών- επιλέγει, οργανώνει και ενδυναμώνει με νόημα αυτό που βλέπει (Lynch, 1960:6).

2. Εξέλιξη, κριτικός τοπικισμός

Με τους Liane Lefaivre και Alexander Tzonis η προσέγγιση της έννοιας του τόπου αρχίζει να διαφοροποιείται. Εισάγουν την έννοια του 'κριτικού τοπικισμού', η οποία προτείνει τον ενστερνισμό, από τους αρχιτέκτονες, τοπικών στοιχείων με ανοίκειο τρόπο. Η αρχιτεκτονική αναλαμβάνει να υιοθετήσει στοιχεία ιδιαίτερα και όχι απαραίτητα οικεία (*defamiliarization*) ανασυνθέτοντας τον τόπο. Έτσι αποσκοπεί στη γένεση φυσικών και νοητικών υποβάθρων που θα δημιουργούν ενδιαφέρον στο υποκείμενο. «Αντίθετα με το ρομαντικό τοπικισμό που ζητά οικειοποίηση (*familiarization*) και επιλέγει στοιχεία που ανακλούν συγγένεια, συνοχή και συμπάθεια, [...] ο κριτικός τοπικισμός ενδιαφέρεται για συγκεκριμένα στοιχεία από τον τόπο⁴, που όμως δρουν ως **στοιχεία επαφής και επικοινωνίας** για έναν τόπο. Προσδιορίζει και ενσωματώνει περισσότερο παράξενα στοιχεία παρά οικεία, τα κάνει να μοιάζουν ξένα, αποστασιοποιημένα, δύσκολα, ή συχνά ενοχλητικά. Αναστέλλει τον ανακλαστικό συναισθηματικό εναγκαλισμό μεταξύ του κτηρίου και του χρήστη και επιδιώκει αντίθετα να κινητοποιήσει τη συνείδηση. [...] Είναι ένας τοπικισμός που εξελίσσεται από μια εσωτερική κριτική που κατευθύνεται στον ίδιο τον τοπικισμό» (L.Lefaivre&A.Tzonis, 2001). Έπειτα, εξελίσσουν τον όρο σε 'κριτικό ρεαλισμό' αναγνωρίζοντας την πολυπλοκότητα του σύγχρονου τόπου.

Στην συνέχεια ο Kenneth Frampton χρησιμοποιεί τον όρο του 'κριτικού τοπικισμού', ως μια διπολική έννοια για την αρχιτεκτονική. Επηρεασμένος από τον Heidegger αναλύει την έννοια του 'τοπικισμού' και ως δεύτερο επίπεδο την κριτική αντιμετώπιση της πραγματικότητας, ώστε να αντιμετωπιστεί η σύγχρονη ομοιομορφία της αγοράς που ήταν έντονο φαινόμενο την εποχή εκείνη. Με το έργο του, προτείνει ένα φίλτρο ερμηνείας των πολιτισμικών επιρροών και ικανοποίησης του πολιτιστικού ιδιώματος. Υποστηρίζει πως ο κριτικός

τοπικισμός είναι μια αντίσταση στη φορμαλιστική, παραγωγική κουλτούρα της κατανάλωσης. Έτσι, «ο τόπος θα αναλάβει την αντίσταση στο σκηνογραφικό, το αφηρημένο, το τυπολογικό, το τεχνητό και με αντίστοιχη πριμοδότηση του απτικού, τεκτονικού, φυσικού κ.τ.λ» (Χατζησάββα, 2009:100).

Κατά την νέο-φαινομενολογική περίοδο, ο τόπος αρχίζει να αντιμετωπίζεται ως τοπογραφία, σε μια προσπάθεια αρμονικής ένταξης του κτηρίου στο τοπίο. Σε αυτό το πλαίσιο, δημιουργείται ένα λακωνικό στυλ που στοχεύει στην ησυχία και την γαλήνη, ενώ δίνει έμφαση στη σωματικότητα και την αρχετυπική μνήμη. Οι αισθήσεις στην αρχιτεκτονική διευρύνονται, η όραση, που αποτελούσε το βασικό παράγοντα για να τεθούν κριτήρια στην προσέγγιση του τόπου, αλλάζει και η αίσθηση της αφής (υφή), της ακοής παίρνουν μέρος στη βίωση του περιβάλλοντος. Έτσι, δίνεται έμφαση στην άμεση σωματική εμπειρία, σε αντίθεση με την πνευματική-αντιληπτική αντιμετώπιση του Heidegger.

Η αρχιτεκτονική του Tadao Ando, που στα κτήριά του υιοθετεί την ιδιοσυγκρασία της τοπικής παραδοσιακής ιαπωνικής κουλτούρας, είναι, όπως λέει και ο Kenneth Frampton, από τους κυριότερους εκπροσώπους του κριτικού τοπικισμού. Το έργο του επιχειρεί την αποκατάσταση της ενότητας του παρελθόντος του τοπίου με τη σύγχρονη κοινωνία, προτείνοντας καινοτόμες εκφράσεις. Με έντονο συναισθηματισμό και φιλοσοφικό υπόβαθρο επεξεργάζεται τις ποιότητες του χώρου, την υφή τους και αντιμετωπίζει το φως με τέτοιο τρόπο, ώστε να αναδυθεί μια ατμόσφαιρα που τροφοδοτεί τη σκέψη και τη γαλήνη. Μεταξύ των συμβολικών κτηρίων του έργου του συμπεριλαμβάνεται το Water Temple, που βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του νησιού Awaji, χτισμένο για μοναχούς βουδισμού. Το κτήριο προσαρμόζεται με το τοπίο που το περιβάλλει προσφέροντας μια μυστηριακή ατμόσφαιρα με πολλούς συμβολισμούς. (TADAO ANDO ARCHITECT&ASSOCIATES, 2/3/19)

Αντίστοιχα, το Church of the Light στην Οσάκα (1987-1989), στο οποίο κυριαρχεί η απλότητα και η κενότητα, βασίζεται στη φιλοσοφία του Ζεν εκφράζοντας τη διπλή φύση της ύπαρξης. Ο χώρος του παρεκκλησίου ορίζεται από το φως και την έντονη αντίθεσή του από το στερεό, στην οποία το άτομο καλείται να συνειδητοποιήσει τη βαθιά διαίρεση μεταξύ του πνευματικού και του κοσμικού εντός του. (TADAO ANDO ARCHITECT&ASSOCIATES, 2/3/19)

Ομοίως, ο αρχιτέκτονας Steven Holl στοχεύει στην ανάδυση ατμόσφαιρας και τάσσεται κοντά στις απόψεις του M. Merleau Ponty για τη σωματική αντίληψη και τη φαινομενολογική πρωταρχική εμπειρία βίωσης του χώρου. Στην προσπάθεια δημιουργίας ενός νέου νοήματος στον υπάρχοντα τόπο, μελετά τις πολλαπλές ταυτότητες και μορφές του πορώδους ως εύθραυστο όριο ανάμεσα στην ύλη και το πνεύμα που αναδεικνύεται από το φως. Το έργο του δίνει έμφαση στην ποιότητα και την 'ατμόσφαιρα' που εκλύουν τα υλικά. Αναφέρει πως «η αρχιτεκτονική και ο τόπος θα πρέπει να έχουν ένα βασισμένο στα βιώματα, μεταφυσικό, ποιητικό σύνδεσμο. Όταν το κτήριο και ο τόπος δένουν επιτυχώς, μια Τρίτη κατάσταση αναδύεται. Σε αυτή την Τρίτη ενότητα το κατά-δηλωμένο (*denotation*) και το συν-δηλωμένο (*connotation*) συγχωνεύονται και εκφράζονται μέσω της ιδέας, που ενώνεται με τον τόπο» (Holl, 1989). Η αρχιτεκτονική συνεπώς γίνεται η έκφραση της βαθύτερης σημασίας ενός τόπου (Χατζησάββα, 2009:112)

3. Επιρροή, δομισμός/ αποδομισμός

Στον αντίποδα της φαινομενολογίας, στα μέσα του 20^{ου} αιώνα αναπτύχθηκαν και άλλα κινήματα που αντιτάθηκαν στις φιλοσοφικές θεωρήσεις του τύπου που αναφέρθηκαν παραπάνω, αλλά είναι σημαντικό να μελετηθούν, γιατί συνέβαλλαν στην εξέλιξη της έννοιας του. Ένα από αυτά υπήρξε ο δομισμός (ή αλλιώς στρουκτουραλισμός -structuralism). Σύμφωνα με αυτόν, σε αντίθεση με τη φαινομενολογία, η απουσία (της ιστορικότητας -της αίσθησης του τύπου- *genius loci*) δεν έχει αίσθηση νοσταλγίας αλλά αποτελεί το υπόβαθρο για την αντιμετώπιση της πραγματικότητας. Το νόημα δεν προϋπάρχει (*genius loci*) αλλά κατασκευάζεται μέσω των σχέσεων, εντός της δομής του συνόλου. Ο δομισμός δίνει σημασία στην ολότητα αλλά με έμφαση στα μέρη, τα οποία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και οργανώνονται με αρχές δόμησης. Η αρχιτεκτονική βασίζεται στην σύνταξη· μεγαλύτερη σημασία έχει η κατανόηση της λογικής σκέψης πίσω από το έργο, η αποκάλυψη της δομής του και η ανάδειξη της γεωμετρικής του τάξης. Ακολουθώντας μηχανισμούς εννοιολογικής τέχνης, προσπαθεί να ανακαλύψει με αυστηρότητα τις διαδικασίες, τους ρυθμούς και τα στοιχεία που την αποτελούν (Montaner, 2014).

Έτσι σύμφωνα με το δομισμό, η αντιμετώπιση του τοπίου αποτελεί μορφολογικό υλικό προς ανάγνωση, ο τύπος θα θεωρηθεί ως τοπογραφικό σύστημα εδαφικής προσέγγισης και ως συμβολικό σύστημα νοητικής συσχέτισης. Αυτό σημαίνει, ότι ο τύπος γίνεται ένα περατωμένο εδαφικό σύνολο, στο οποίο γίνεται προσπάθεια ανάλυσης, ώστε να αναδειχθούν οι δομές και τα **μοτίβα** (*patterns*) που το συγκροτούν. Αυτό γίνεται μέσω της έννοιας της **χωρικής διαμόρφωσης** (*spatial configuration*), μιας επαρκούς δηλαδή απεικόνισης του χωρικού προβλήματος, που επεξεργάζεται με συστηματική ανάλυση τις σχέσεις που λαμβάνουν υπόψη άλλες σχέσεις, σε ένα πολύπλοκο

σύστημα. Οι συνεκτικοί συνθετικοί κανόνες είναι αντιληπτοί ως συστήματα διερεύνησης λογικών χωρικών σχέσεων (Χατζησάββα, 2009:164). Για αυτό η χρήση γραφημάτων και διαγραμμάτων αποτελεί το βασικό εργαλείο επεξεργασίας και σχεδιασμού. Έρχονται σε αντιπαράθεση με τη φαινομενολογία, που υποστήριζε την έλλειψη δυνατότητας ανάλυσης της αίσθησης, της εμπειρίας και της ατμόσφαιρας ενός τόπου.

Συνεπώς ο τύπος στο στρουκτουραλισμό δεν αποτελεί συγκεκριμένο πλαίσιο ταυτοποίησης και προσανατολισμού, αλλά μια συμβολική θέση στο πλαίσιο μιας ευρύτερης δομής. Σε αυτό το αυτοαναφορικό, οργανωμένο πλαίσιο, το νόημα παράγεται σε σχέση με τις γύρω καταστάσεις-θέσεις δομής, στις οποίες υπάγεται και όχι στο προϋπάρχον ιστορικό πλαίσιο που φέρει ουσία. Έτσι «ο τύπος στον μεταμοντερνισμό, είναι αφηρημένος, στατικός δεν συνδέεται με το υπαρξιακό ανήκειν· την αυθεντική συνάντηση με ένα πρωταρχικό νόημα» (Χατζησάββα, 2009:174). Αποτελεί ένα κείμενο που το νόημα του ανακατασκευάζεται, μέσω των σχέσεων στο εσωτερικό του, δεν ανασύρεται.

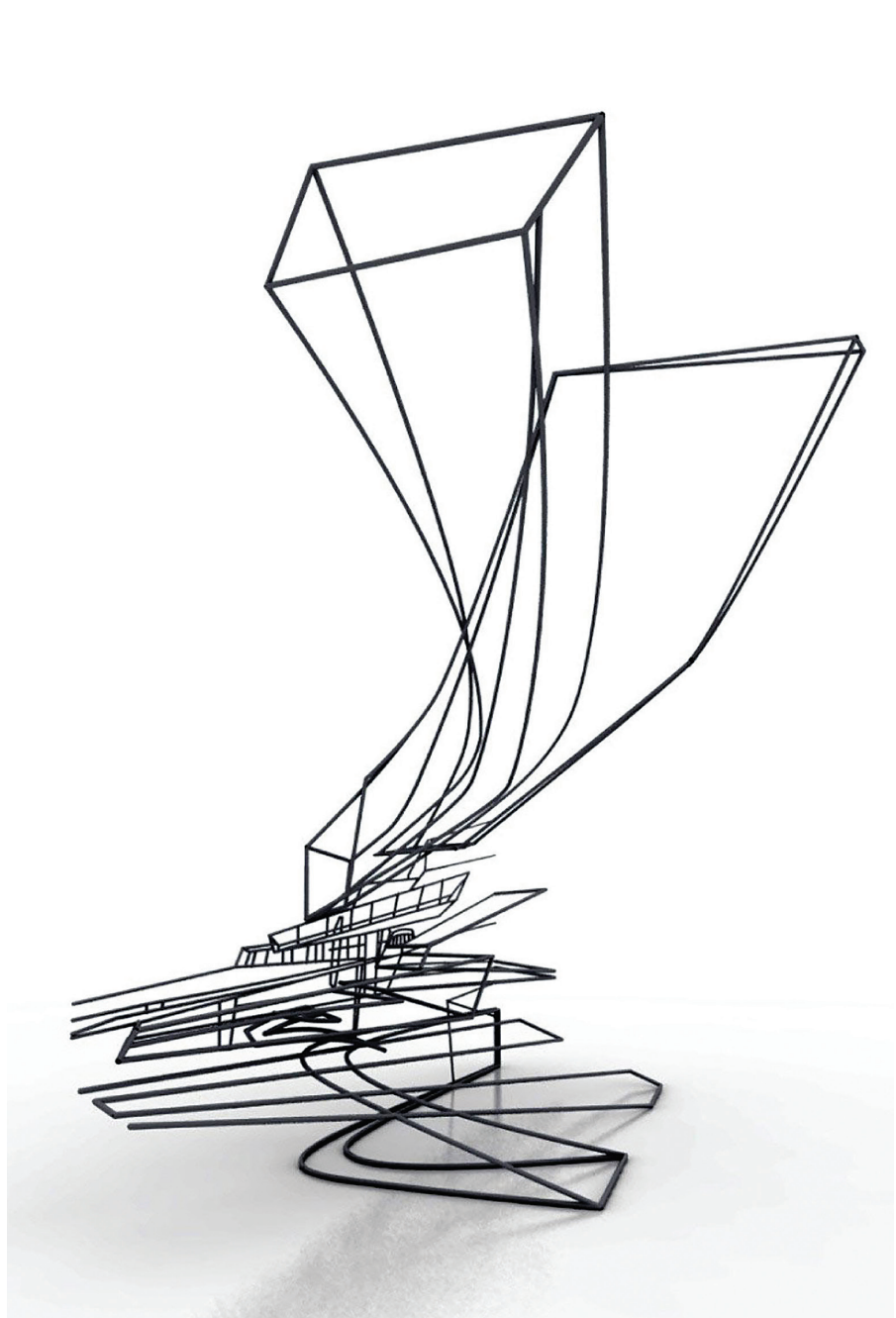
Κατά τη δεκαετία του 80', από τις πιο καινοτόμες ιδέες που διατυπώνονται σε σχέση με τον τόπο, είναι αυτή του Peter Eisenman, το πως δηλαδή απορρίπτει την ιστορικότητα και αντιτίθεται στο *genius loci*, στη συμβίωση και στον εκλεκτικισμό, στο γεγονός δηλαδή ότι ο τύπος είναι η κύρια πηγή έμπνευσης του έργου. Αυτές οι απόψεις, αποτέλεσαν μια αντίδραση στο τότε ρεύμα της φαινομενολογίας και η τάση αυτή ονομάστηκε **‘νέα μορφολογική αφαίρεση’**, με σκοπό να τονιστεί η αφαιρετικότητα της, η ελευθερία και ο μορφολογικός πειραματισμός, σε μια προσπάθεια απελευθέρωσης της αρχιτεκτονικής από τον τόπο, τη λειτουργία και τα δομικά συστήματα (Montaner, 2014). Η αρχιτεκτονική του Eisenman αναφέρεται στη σύγχρονη εποχή, στην αταξία του κόσμου, στο αβέβαιο και αποτελεί την οριστική απομάκρυνση από την ιστορικότητα και το προηγούμενο

μοντέλο του τόπου. Δεν τοποθετεί σε πρώτο επίπεδο τον χρήστη (αντιουμανιστική αρχιτεκτονική), δημιουργεί χώρους αλλιώτικους, πιο τέλειους και αυτόνομους από αυτούς της πραγματικότητας· χώρους της γεωμετρίας, της δυναμικής, οι οποίοι έχουν λησμονήσει την κοινωνία και αποξενωθεί από τον τόπο.

Ο αποδομισμός αποτελεί κομμάτι του μεταδομισμού, αλλά στην αρχιτεκτονική είναι μια μετάφραση του έργου του Γάλλου φιλοσόφου Jacques Derrida, ο οποίος στα μέσα του 20^{ου} αιώνα εξέφρασε τη θέση, ότι κάθε κείμενο δέχεται διαφορετικές προσεγγίσεις και τρόπους ανάγνωσης. Η αποδόμηση επικεντρώνεται στην ασάφεια και στην αντίφαση του νοήματος, καθώς καταρρίπτει την αυθεντία του κειμένου αφού κάθε αναγνώστης μπορεί να βρει νέα νοήματα 'ερμηνευτική περιπλάνηση'. Σύμφωνα με τους αποδομιστές, δεν υπάρχει κατασκευασμένο νόημα, αλλά υπερχείλιση και διάσπαση του νοήματος, αυτό που ο Derrida αποκαλεί 'διασπορά'. (ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, 2013-2014)

Στον αρχιτεκτονικό χώρο η αποδόμηση οδήγησε στην αμφισβήτηση οποιασδήποτε συμβατικής και ουδέτερης αρχιτεκτονικής, όπως αναφέρει ο Mark Wigley «μια αρχιτεκτονική στην οποία η ίδια η μορφή διαστρεβλώνεται ώστε να αποκαλυφθεί εκ νέου». Όσο για τον τόπο δεν συνιστά πια ένα σαφές και ομοιογενές όλον. Η σταθερότητα, η ισορροπία, η αρμονία της μορφής καταλύονται· τα όρια διαχέονται· η μορφή ενσωματώνει την έννοια του χρόνου. Δεν υπάρχει μια απόλυτη 'αλήθεια' για τον αποδομισμό στο αρχιτεκτονικό έργο, το εκάστοτε νόημα είναι μια λειτουργία της ερμηνείας του υποκειμένου, δεν κατοικεί μέσα στο αντικείμενο και την ολότητά του.

Έτσι δεν υπάρχουν πια όρια, η μορφή (figure) και το πεδίο (ground) γίνονται ένα αλλάζοντας τελείως την προσέγγιση και αντιμετώπιση του τόπου. Δεν υπάρχει κεντρική ιδέα, αλλά ένα σύνολο δυνατοτήτων-δυναμικών, με μια στρατηγική που δημιουργεί το σχεδιασμό. Έτσι η μορφή δεν προκύπτει πλέον από τη λειτουργία,

δεν είναι τυχαίο πως το νέο σύνθημα ήταν 'η μορφή ακολουθεί τη φαντασία' (*form follows fantasy*) αντίστοιχο του 'η μορφή ακολουθεί τη λειτουργία' (*form follows function*).

Ο Eisenman ακολουθώντας τους μηχανισμούς της εννοιολογικής τέχνης που βασίζονται στην αρχιτεκτονική του έργου ως τελικού και οριστικού προϊόντος, επιμένει στο ότι πρόκειται για «έναν 'αιώνιο' χώρο στο παρόν, δίχως καμία συγκεκριμένη θέση με ένα ιδανικό μέλλον ή ένα εξιδανικευμένο παρελθόν. Η αρχιτεκτονική του παρόντος θεωρείται μια διαδικασία εφεύρεσης ενός τεχνητού παρελθόντος και ενός παρόντος δίχως μέλλον. Θυμίζει ένα μέλλον που έπαψε να υπάρχει». Με τη στάση του, η αρχιτεκτονική οδηγείται στον κυνισμό, στην άρνηση της τοπογραφίας, της παράδοσης και στην αποπία. Συνεπώς καταλύεται και η έννοια του τόπου, του χώρου και τελικά της πόλης ως δεσμευτικό στοιχείο στον σχεδιασμό. Αυτά τα στοιχεία αντιμετωπίζονται περισσότερο ως αυθαίρετες προφάσεις ή δοκιμαστικά πεδία παρά ως φορείς στοιχείων και νοήματος (Montaner, 2014: 470-472).

Η σκέψη των γάλλων διανοητών Gilles Deleuze και Félix Guattari παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με αυτήν του Derrida καθώς μοιράζονται το κοινό πλαίσιο του γαλλικού μεταδομισμού και ειδικότερα της φιλοσοφίας της διαφοράς. Στη σκέψη τους, δεν υπάρχει προ-αποφασισμένο νόημα, αλλά μια γένεση νοήματος, συμβάντα με τα οποία διασταυρώνονται οι έννοιες. Το έργο και η προβληματική τους ανοίγει νέους ορίζοντες για την αντιμετώπιση του σύγχρονου κόσμου και για την εξέλιξη της έννοιας του τόπου.

Κάθε εποχή έρχεται αντιμέτωπη με διαφορετικούς προβληματισμούς στα ανάλογα περιβάλλοντα που αναπτύσσονται τότε. Η φαινομενολογική σκέψη, τη δεκαετία του 50' αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στην έννοια του τόπου, καθώς μετέτρεψε την έννοια του χωροχρόνου σε αυτή του υπαρξιακού τόπου. Συγκεκριμένος, βιωματικός, στατικός, οικείος, απτικός, ο τόπος οδηγεί την αρχιτεκτονική να δημιουργήσει ένα ασφαλές περιβάλλον σε ουμανιστικά σταθμά που θα στοχεύσουν να τονίσουν την αντιληπτική διαδικασία και να εμπλουτίσουν την ταυτότητα. Έτσι η οικειοποίηση των χώρων, μέσω του προσανατολισμού και της ταύτισης με στοιχεία αποτελεί το πρότυπο που θα εκπληρώσει αυτόν τον ρόλο. Πρακτικά, η φαινομενολογία προσφέρει τους βασικούς θεωρητικούς 'κανόνες' που θα δώσουν στο άτομο το εννοιολογικό και συναισθηματικό υπόβαθρο, για να 'κατοικήσει' με ουσιαστικό τρόπο στο περιβάλλον που βρίσκεται. Χρέος της αρχιτεκτονικής ως διαχειριστής του περιβάλλοντος, είναι να απελευθερώσει αυτή την 'ουσία' που υπάρχει στα πράγματα.

Όμως, σε ένα συνεχώς εξελισσόμενο περιβάλλον δεν γίνεται να διατηρηθούν τόσο οριοθετημένες οπτικές. Από την αντιληπτική αντιμετώπιση του τόπου, που πρότεινε ο Heidegger, περνάμε στον τόπο ως σύστημα σχέσεων. Έτσι ο τόπος γίνεται δυνατότητα διαφοράς ανάλογα με την ταυτότητα, την ετερότητα, προσδιοριζόμενος έτσι ως μια αυτούσια έννοια. Αποτελεί ένα δυνητικό χώρο ενοποίησης, νοούμενος ως καθαρός τόπος των δυνατοτήτων του πραγματικού. Κατά το ρεύμα του δομισμού, η έμφαση μετατοπίζεται στις σχέσεις των πραγμάτων που ενυπάρχουν σε αυτόν και τον επηρεάζουν, ενώ ταυτόχρονα αρχίζει να γεννιέται η ιδέα πως κάθε σύστημα έχει ένα χαρακτήρα που μπορεί να δεχτεί διαφορετικές ερμηνείες ανάλογα με το υποκείμενο που το προσεγγίζει, χωρίς όμως να αυτός να αλλάζει.

Αναφορές

1. Αυτή η προσέγγιση εκφράστηκε μέσα από τη φαινομενολογία την οποία υιοθέτησε ως ρεύμα φιλοσοφικό ο Edmund Husserl, υιοθετώντας τον όρο που πρώτος χρησιμοποίησε ο Hegel για να παρουσιάσει την ιστορική εξέλιξη της συνείδησης, ως 'αυτοεξέλιξη' του πνεύματος, που αυτοσυνειδητοποιείται. Η θεωρία του συνοψίζεται στην αναγκαία σχέση κάθε αισθητής ενέργειας προς ένα νοητό αντικείμενο. Σύμφωνα με τον Husserl, η πηγή και η αξία του περιεχομένου όλων των γνώσεων καθώς και η ουσία των πραγμάτων συλλαμβάνονται απ' ευθείας με την ενόραση. Σε αυτό το πλαίσιο, η φαινομενολογία θεωρεί ότι το συστατικό στοιχείο κάθε γεγονότος και τα φαινόμενα είναι μόνο καταστάσεις μιας υπερβατικής 'καθαρής' συνείδησης χωρίς περιεχόμενο, η οποία δεν έχει καμιά σχέση με την πραγματική συνείδηση του ανθρώπου που ενεργεί πάνω στη φύση και στην κοινωνία (Faquet, 1980: 211-212).

2. Σημειωτική (από το αρχ. ελλ. σημείον) ή, όπως ονομαζόταν παλαιότερα, σημειολογία είναι η επιστήμη που μελετά τη συγκρότηση και τη λειτουργία των συμβολικών συστημάτων στο σύνολό τους. Στο αντικείμενό της, εμπίπτει οτιδήποτε χρησιμοποιείται με κάποια σημασία και υποκαθιστά κάτι άλλο. (<https://el.wikipedia.org/wiki/Σημειωτική>)

3. Σε αυτή τη σκεπτική, αν και έδρασε παλιότερα, ο Frank Lloyd Wright είχε σχολιάσει πως όλα τα κτήρια του είναι βασισμένα αναλογικά στο ύψος του (1,75μ) και αν ήταν 5 πόντους ψηλότερος θα ήταν όλα πολύ διαφορετικά.

4. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική, όπως η κυκλαδίτικη έχει συγκεκριμένες τεχνοτροπίες και αρχιτεκτονικό ύφος. Συντελώντας έτσι πηγές έμπνευσης για τον κριτικό τοπικισμό, εντάσσοντας τοπικά στοιχεία του περιβάλλοντος (όπως υλικά) και στοιχεία ιστορίας του τόπου στην αρχιτεκτονική.

II. Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ GILLES DELEUZE.

Στο παρόν κεφάλαιο, θα μελετηθεί το έργο του Gilles Deleuze, το οποίο αποτελεί μεταίχμιο στον τρόπο προσέγγισης της έννοιας του τόπου αλλά και στην κατανόηση της συνθήκης του μη-τόπου. Βασιζόμενοι πάνω στην σκέψη του Derrida, οι Γάλλοι φιλόσοφοι Gilles Deleuze και Félix Guattari, με το έργο τους πάνε ένα βήμα παραπέρα την αντιμετώπιση του τόπου, παρουσιάζοντας ένα μοριακό μοντέλο κόσμου, όπου κάθε στοιχείο ως μονάδα, κάθε χρονική στιγμή έχει μια δυναμική σχέση με το περιβάλλον του. Συνεπώς, οι καθολικοί νόμοι παραγκωνίζονται και αναζητούνται ευέλικτα συστήματα για την εύρεση του νοήματος, στις σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων. Έτσι η έννοια του τόπου εξελίσσεται προς την εποχή της μετανεωτερικότητας. Επιχειρώντας την κατανόηση των όρων, που δημιούργησαν οι φιλόσοφοι, μελετάται η φιλοσοφική πορεία της σκέψης τους, καθώς η έννοια του τόπου χάνει τα όρια της και γίνεται αυτοτελής, ενώ ταυτόχρονα τα άτομα αντιμετωπίζονται ως 'πολλαπλότητες' συνεχώς επηρεαζόμενα και μεταβαλλόμενα σε σχέση με το περιβάλλον τους.

Η αρχιτεκτονική απάντηση στους νέους τρόπους αντίληψης, είναι η τοπολογική-μεταβλητή μορφοποίηση κτηρίων, τα οποία δίνουν έμφαση στη διάδραση με το περιβάλλον τους. Τα νέα εννοιολογικά εργαλεία των αρχιτεκτόνων, η τοπολογική επιφάνεια και η πύχωση αποτελούν γενεσιουργό υπόβαθρο για νέες αρχιτεκτονικές μεταφράσεις ευκαμψίας, παραμετροποίησης και κεκλιμένων σχεδιασμών, ανοιχτών στη διεπαφή, στις διαφορετικές λειτουργίες και μεταφράσεις. Έτσι η πτυχή, χρησιμοποιείται από τον Rem Koolhaas σε ένα σύνολο αρχιτεκτονημάτων και τον Greg Lynn, ο οποίος δημιουργεί την έννοια της άμορφης μάζας (blob) εξελίσσοντας περισσότερο με αυτόν τον τρόπο την έννοια.

Τελικά μετά από όλη αυτή τη διερεύνηση επανέρχεται το ερώτημα «τι είναι τόπος σήμερα;». Καθώς η έννοια εξελίσσεται, αλλάζει ταυτόχρονα ο τρόπος προσέγγισης του μη-τόπου. Ίσως ο τόπος του

ενός να είναι μη-τόπος κάποιου άλλου ή το αντίστροφο. Μέσω της 'διαφοράς', που προτείνει ο G. Deleuze ως εννοιολογικό εργαλείο, οι σχέσεις αλλάζουν, γίνονται υποκειμενικές, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο την αφορμή για την εκ νέου μελέτη των όρων τόπος, μη-τόπος, τη σχέση που έχουν μεταξύ τους καθώς και τη σημασία τους.

1. Νέα κοσμική συνθήκη

Η σύγχρονη πολυπλοκότητα της κοινωνίας, των ανθρωπίνων σχέσεων, των πληροφοριών, των αυξημένων ταχύτητων μετέβαλλαν όλες τις συνθήκες της σύγχρονης ζωής και έθεσαν νέες προκλήσεις στην αρχιτεκτονική δημιουργία και στην προσέγγιση της. Η παγκοσμιοποίηση, το διαδίκτυο και οι νέες τεχνολογίες αλλάζουν αναπόφευκτα την αντίληψη για τον τόπο και τη ψυχροσύνη του ατόμου έναντι της ταυτοποίησης και της αντιμετώπισης του περιβάλλοντός του.

Η προσέγγιση, λοιπόν του κόσμου μεταβάλλεται από ένα κλειστό ομοιογενές σύστημα, στο οποίο τα πράγματα φέρουν νοήματα που πρέπει να ανασυρθούν, περνάμε σε έναν κόσμο ανοιχτό, απρόβλεπτο, ενεργό και πολύπλοκο, όπου τα νοήματα δεν αναζητούνται στα ίδια τα πράγματα αλλά στις σχέσεις που αυτά αναπτύσσουν μεταξύ τους. Αυτή είναι η μεγάλη αλλαγή της εποχής μας, μια κίνηση προς εντελώς διαφορετικά νοήματα και διαφορετικούς τρόπους ζωής. (Colebrook, 2002)

Η κοινωνία ως αντικατοπτρισμός της ζωής του ανθρώπου, υιοθετεί έναν ευέλικτο, ευμετάβλητο χαρακτήρα στις ανθρώπινες σχέσεις, στην άρση περιορισμών ενώ όλα όσα λαμβάνονται ως αλήθεια ή γνώση αποτελούν συνάρτηση της προοπτικής του εν λόγω πλαισίου. Παλιότερα, σύμφωνα με τη φαινομενολογία θα λέγαμε πως η αντίληψή μας δεν είναι παρά μια παραμορφωμένη εικόνα της πραγματικότητας που περιορίζεται στις δικές μας αισθήσεις, όμως η πιο σύγχρονη φιλοσοφία του Gilles Deleuze διδάσκει πως η αλήθεια είναι ένας ουτοπικός όρος το μόνο που υπάρχει είναι μικρά θραύσματα αλήθειας για κάθε ξεχωριστή μονάδα την παρούσα στιγμή. Συμπερασματικά προκύπτει πως δεν υπάρχουν αντικείμενα προς γνώση που αναδύονται ανεξάρτητα από κάθε πλαίσιο αναφοράς.

Ο G.Deleuze υποστηρίζει πως η σχέση μας με τον κόσμο είναι μια σχέση δυναμική, όχι επειδή η ιδέα μας για τον κόσμο αλλάζει, ούτε γιατί ο κόσμος ο ίδιος υπόκειται σε αλλαγή. Η ίδια η ζωή είναι αλλαγή και δημιουργία (Colebrook, 2002: 6-7). Ως υποστηρικτής της υπερβατολογικής εμπειρίας, δηλαδή της έννοιας ότι απαιτείται να βρούμε εκείνες τις αρχές μέσα από τις οποίες τελικά υπερβαίνουμε την εμπειρία, διατυπώνει ένα θεωρητικό σχήμα: αυτό της **εμμένειας**. Η έννοια της εμμένειας –ορίζεται από το φιλόσοφο– ως το ‘πραγματικό’ υπερβατολογικό επίπεδο, το μοναδικό υπαρκτικό πλαίσιο, εντός του οποίου μπορεί να οριστεί το οποιοδήποτε σώμα, χωρίς την ανάγκη καταφυγής σε οποιοδήποτε άλλη διάσταση (είτε με την έννοια της μορφής είτε με την έννοια της ουσίας/υπόστασης) «Ένα επίπεδο εμμένειας δεν διαθέτει καμιά επιπρόσθετη διάσταση: η διαδικασία σύνθεσης πρέπει να νοείται για τον εαυτό της, μέσω αυτού που δίνει, μέσα σε αυτό που δίνει. Είναι ένα σχέδιο σύνθεσης, όχι οργάνωσης ή ανάπτυξης» (Goodchild, 1996:188)

Μέσω της εμμένειας προσπαθεί να αναζητήσει τη δυναμική εκείνη διαδικασία, η οποία προσδίδει ταυτότητα στα πράγματα και τη διατηρεί μέσα στη ροή του χρόνου (Delanda, 2002). Για το Γάλλο φιλόσοφο, αυτή η δυναμική διαδικασία ενεργοποιείται μέσω της επιθυμίας. Η επιθυμία αποτελεί προϋπόθεση της συνεχούς ανάπτυξης, σύνδεσης και δημιουργίας. Θέτει τη σκέψη σε κίνηση και αντικαθιστά το ‘είναι’ με το ‘γίνεσθαι’ (*becoming*). Το γίνεσθαι για τον G.Deleuze είναι μια συνεχής, δυναμική και ατέρμονη προσπάθεια των πραγμάτων να αποκτήσουν ταυτότητα. Από αυτή την προσπάθεια προκύπτει η ταυτότητα ως μοναδικότητα, ως απόκλιση (P.Birmingham&J.Risser, 2007:154).

Το φιλοσοφικό έργο του Gilles Deleuze, μπορεί να συνοψιστεί ως μια αναστροφή της παραδοσιακής μεταφυσικής σχέσης μεταξύ ταυτότητας και διαφοράς. Παραδοσιακά, η διαφορά θεωρείται ως παράγωγο από την ταυτότητα γιατί κάθε μονάδα έχει κάποια

σταθερά χαρακτηριστικά που την κάνουν να ξεχωρίζει (όπως στις μορφές του Πλάτωνα). Αντιθέτως ο G.Deleuze ισχυρίζεται ότι όλες οι ταυτότητες είναι αποτελέσματα διαφοράς «δεδομένου ότι υπάρχουν διαφορές φύσης μεταξύ των πραγμάτων του ίδιου γένους». Η φιλοσοφία έγκειται να κατανοήσει ότι «το ίδιο το πράγμα, σύμφωνα με αυτό που είναι, στη διαφορά του από ό,τι δεν είναι, με άλλα λόγια, στην εσωτερική του διαφορά» (Deleuze, 2004:32).

Αν οι γνώμονες και τα μέτρα μας εξαρτώνται από το εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο, κάθε πολιτισμική πραγματικότητα φέρει την εσωτερική της λογική, μια εσωτερική δύναμη μετασχηματισμού (Μπαλτάς, 2001). Το πόρισμα που προκύπτει είναι το γεγονός πως δεν αναζητούνται πλέον καθολικοί νόμοι για την κατανόηση του κόσμου, αλλά **ευέλικτα συστήματα**, τα οποία να μπορούν να περιγράψουν το νόημα ως αποτέλεσμα της διαρκούς αλληλεπίδρασης των πραγμάτων με το χρόνο. Πρόκειται για μια διαδικασία συνεχούς ‘γίνεσθαι’ ή αλλιώς αλληλουχίας συμβάντων που μέσα σε ένα τόσο δυναμικό περιβάλλον έντονων συσχετισμών δίνουν πολλαπλές δυνατότητες παραγωγής (νέων δεδομένων, δομών, ιδεών, κ.λ.π). Αυτή ακριβώς η ευελιξία ενός συστήματος είναι που του προσδίδει διάρκεια ζωής στο χρόνο, η ικανότητα αναπροσαρμογής. (Εφραιμίδου, 2017:28)

Όπως καταγράφει η Δήμητρα Χατζησάββα: «Η συνθήκη της σύγχρονης ανεστιότητας δύσκολα μπορεί να βασιστεί στο Χαϊντεγκερινό κατοικείν. Η σημειωτική αστάθεια της εποχής και οι αποσπασματικές διαμεσολαβήσεις στην αντίληψη δεν αφήνουν περιθώρια νοσταλγικών ανακλήσεων και την αναζήτηση αυθεντικών θεμελίων» (Χατζησάββα, 2009:124).

2. Πολλαπλότητα

Ο Gilles Deleuze συνεργάστηκε, προς το τέλος της ζωής του, με τον Felix Guattari¹ και διαφώνησαν με το μοντέλο κατοίκησης του Heidegger για ένα τόπο ριζωμένο και σταθερό. Για αυτούς ο τόπος αποτελεί έναν μόνιμα ενδιάμεσο όρο, όχι ως οριοθετημένη περιοχή ούτε ως φίλτρο νοητικής φαλκίδευσης για την περιβάλλουσα κατάσταση, αλλά ως όρο σύνδεσης, συνύπαρξης ετερογενών συσχετίσεων. Σε μια αναζήτηση ενός μοντέλου κατοίκησης πέρα από αυτό του βιωμένου/αφηρημένου χώρου, οι φιλόσοφοι ψάχνουν νόημα στην έννοια του τόπου όχι από τα διαλεκτικά δίπολα της σχέσης του με το χώρο, αλλά με άλλους τόπους και χρόνους. Οι τόποι πλέον συνδέονται με γραμμές φυγής, εγκάρσιες συνδέσεις, ικανές να ανοίξουν χώρο και διάστημα για νέες σχέσεις. Είναι μοριακοί, διάτρητοι: αφήνουν να περάσουν από μέσα τους συμβάντα και καταστάσεις εγκαθιδρύοντας με αυτόν τον τρόπο σχέσεις όσο το δυνατόν εγγύτερες προς αυτό που πάει να γίνει παράγοντας, μια ιδιομορφία, μια διαφορά.

Παρατηρώντας αυτή την οπτική της διαφοράς γίνεται εμφανές πως ο τόπος αποτελεί μια ανεξάρτητη έννοια που γίνεται εμπειρία ικανή να παράγει καινούριες σχέσεις νοήματος στην αλληλεπίδρασή του με άλλες έννοιες και πεδία. Δεν γίνεται αντιληπτός ως κατηγορία ενός ευρύτερου χωρικού συστήματος, αποκολλάται από εννοιολογικές ταυτοποιήσεις και οριοθετημένα πλαίσια (Χατζησάββα, 2009:127). Έτσι ο κόσμος δεν μπορεί να παρουσιαστεί υπό το κάτοπτρο μιας ενιαίας εικόνας αλλά ως **‘χίλια πλατό’** (mille plateaux), προσωρινές εικόνες, ως αποσπασματικές, αποκλίνουσες, διακοπτόμενες αφηγήσεις. Η πραγματικότητα λοιπόν, παράγεται μέσω των μέσων που κατασκευάζουμε προκειμένου να την προσεγγίσουμε και όχι από εκ των προτέρων (G.Deleuze&F.Guattari, 1980). Το φαινομενολογικό μοντέλο του χρόνου, που μιλούσε για ένα άπιαστο παρελθόν που αναζητείται αλλά δεν γίνεται να αποτυπωθεί, παραγκωνίζεται. Η

σκέψη για τον G.Deleuze είναι μέρος της δυναμικής ροής της ζωής, ενώ η ζωή αποτελεί μια συνεχή μεταμόρφωση που εκδιπλώνεται σε διαφορετικούς χώρους, σχέσεις, πεδία και τροχιές ανάλογα με τις διάφορες εκφράσεις της. (Colebrook, 2002:17)

Έτσι το αντιληπτικό υποκείμενο αλλάζει σε μια κατάσταση νομαδικής διασποράς και αστάθειας, καθώς αναφέρεται σε μια πραγματικότητα δυνητική και ανοιχτή σε μεταβολές από τη χρονική δυναμική. Η σύγχρονη φιλοσοφία θα χαρακτηρίσει τον άνθρωπο ως **‘πολλαπλότητα’**, ο οποίος δεν έχει σταθερή ταυτότητα και συνεχώς μεταλλάσσεται ανάλογα με τη σχέση που έχει με το περιβάλλον του. Στην παρατήρηση του περιβάλλοντος, η αντίληψη γίνεται πηγή διαφοροποίησης για κάθε άτομο που προσπαθεί να το προσεγγίσει, τα συναισθήματα, η κοινωνική αντίληψη, το ψυχολογικό-πνευματικό υπόβαθρο γενικότερα της εκάστοτε μονάδας τη συγκεκριμένη στιγμή, αλληλοεπηρεάζονται, πτυχώνονται το ένα μέσα στο άλλο σε ένα συνεχές μοτίβο μετάλλαξης (Colebrook, 2002). Έτσι κάθε άνθρωπος παράγει έναν εσωτερικό κόσμο, με βάση αυτή την παρατηρητική του ικανότητα.

Καταλήγουμε πως από τη θεωρία του Deleuze παρουσιάστηκε ένα μοριακό μοντέλο του κόσμου, όπου «Κάθε τοποθετημένος παρατηρητής είναι το άνοιγμα μιας πτυχής, ενός κόσμου πτυχωμένου γύρω από τις ενοικήσεις του και τους ρυθμούς του» (I.Buchanan,G. Lambert, 2005). Οι διαφορετικές εκφράσεις της ζωής εκδιπλώνονται σε διαφορετικούς χώρους, σχέσεις, πεδία διαδρομές και τροχιές. Ο χώρος λοιπόν πρέπει να είναι δυνητικός, πολυδιάστατος, ο οποίος να αποτελείται από όλα τα ‘γίνεσθαι’ όλων των οντοτήτων. Ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί την τοπολογία προκειμένου να προσδιορίσει το οντολογικό του επίπεδο σε όρους ενός δομικά σταθερού συστήματος αυτοοργάνωσης μέσω ενός δυναμικού, σχεσιακού, μη ποσοτικού οργανισμού από δυναμικές τιμές.

3. Πτυχή

Η αρχιτεκτονική, αρχίζει έτσι από τη δεκαετία του '90 να εμπλέκεται με την τοπολογία. Το αντικείμενο της τοπολογίας, σύμφωνα με τον Henri Poincare, είναι η μελέτη των ιδιοτήτων των γεωμετρικών φιγούρων, που διατηρούν τις ποιοτικές ιδιότητές τους, ακόμη και όταν υφίστανται τόσο σημαντικές παραμορφώσεις, ώστε να χάσουν όλες τις μετρικές και προβολικές τους ιδιότητες (εκτός αν κοπούν ή κολληθούν), όπως μορφή και διαστάσεις. (Emmer, 2004:66) Για παράδειγμα ένας κύβος είναι τοπολογικά ίδιος με μια σφαίρα, αφού μπορούμε να παραμορφώσουμε το ένα μέχρι να εξασφαλίσουμε το άλλο, χωρίς να κολλήσουμε ή να σκίσουμε κάτι (Χρυσοχοϊδή, 2011:158).

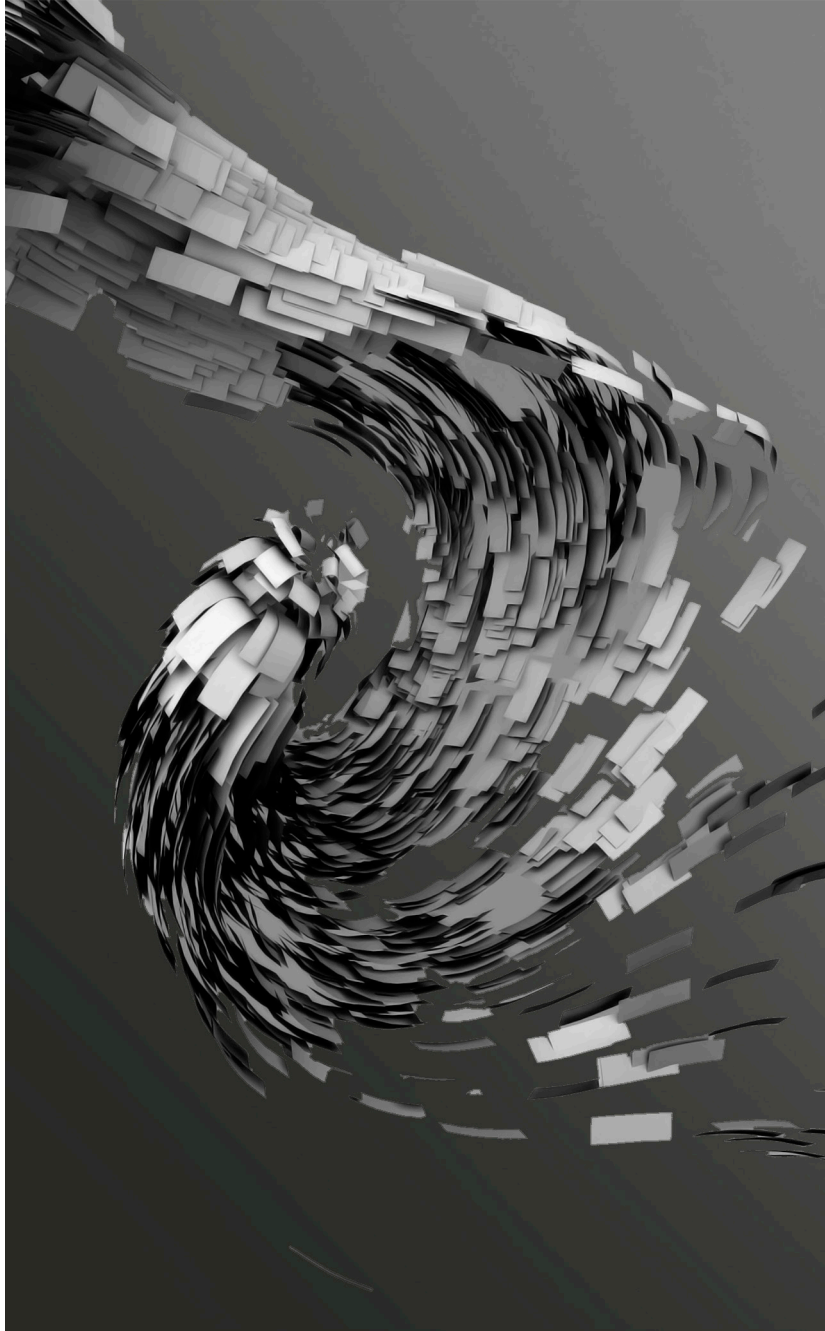
Στην αρχιτεκτονική, αναπτύσσεται σε δύο παράλληλες κατευθύνσεις. Από τη μία η τοπολογία ως αφηρημένη γεωμετρία, εύκαμπτη και ευλύγιστη λειτουργεί ως ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο για τους αρχιτέκτονες, που μοιάζει να προσφέρει μια εναλλακτική λύση στη λογική της σύγκρουσης και της αντίθεσης. Ενώ από την άλλη, τα νέα πρακτικά εργαλεία, όπως τα υπολογιστικά προγράμματα, που αναπτύχθηκαν, ανάγκασαν την αρχιτεκτονική στη διαμεσολάβηση μεταξύ σύλληψης και υλοποίησης. Οι αρχιτέκτονες στρέφονται προς την τοπολογική σκέψη του Deleuze προκειμένου να αναζητήσουν μια σειρά από εννοιολογικά εργαλεία, για τη σύνταξη του περιεχομένου και την 'νομιμοποίηση' των αρχών της 'νέας' αρχιτεκτονικής. (SANAA, 2013)

Η τοπολογική επιφάνεια είναι αυτή που φέρνει σε επαφή το μέσα με τον εξωτερικό κόσμο και προκαλεί ενδιάμεσες σχέσεις, χωρίς να επηρεάζεται από την απόσταση. «Ολόκληρο το περιεχόμενο του εσωτερικού χώρου είναι τοπολογικά σε επαφή με το περιεχόμενο του

εξωτερικού χώρου[...] δεν υπάρχει, στην πραγματικότητα, απόσταση στην τοπολογία: ολόκληρη η μάζα της ζωντανής ύλης που εμπεριέχεται σε έναν εσωτερικό χώρο είναι ενεργά παρούσα στον εξωτερικό κόσμο...» (Deleuze G. , 1969:104). Το έξω άμεσα συνυφασμένο με το μέσα, ως μια συνεχή σχέση που συνεχώς αλληλεπιδρά επιτρέπει να εξηγηθεί το 'είναι' ως 'γίνεσθαι'. Τα πάντα εμφανίζονται μόνο στην επιφάνεια αποκτώντας ικανή συνοχή, ώστε να εκφραστούν σε μία στιγμή. Οι αλληλεπιδράσεις αυτές συσσωρεύονται στο επίπεδο εμμένειας ως διαστρωματώσεις (stratifications) ώστε το ένα να διαμορφώσει το άλλο. Η σχέση τους ορίζεται ως μια διαδικασία διαρκούς **απεδαφοποίησης** και **επανεδαφοποίησης**. Όταν προκαλείται απε-δαφοποίηση συντελούνται αποκλίσεις, δημιουργούνται γραμμές φυγής (lines of flight). Τη στιγμή που προκύπτει μια απόκλιση, μια απεδαφοποίηση, ή αλλιώς μια γραμμή φυγής, το επίπεδο εμμένειας παρουσιάζεται λιγότερο στρωματοποιημένο – μη γραμμικό. Μοιάζει σαν αυτή η αποκλίνουσα ύπαρξη να έχει ελκυστεί από κάποιο χαοτικό ελκυστή (attractor). Οι γραμμές φυγής για τον Deleuze είναι ζωτικής σημασίας γιατί κρατούν τον κόσμο ανοιχτό (Delanda, 2002).

Η ετερογένεια αποτέλεσε τη βασική στρατηγική της μεταμοντέρνας περιόδου, όχι όμως ως το μέσο για τη διαχείριση της πολυπλοκότητας, αλλά ως ο καθρέφτης της. Ο Deleuze μελετώντας την, ανέπτυξε μια διαφορετική λογική πάνω στην έννοια της πολυπλοκότητας, αυτή της '**διαφοράς και επανάληψης**' (1968) πάνω στην οποία στηρίχθηκε η έννοια της 'πτύχωσης' (Rajchman, 2004:77). Το πολλαπλό του Deleuze δεν είναι μόνο αυτό που έχει πολλά μέρη αλλά και αυτό που πτυχώνεται με πολλούς τρόπους. Η μονάδα του όλου δεν είναι το σημείο αλλά η πτυχή, συνεπώς τα μέρη της ύλης επίκεινται σε ελαστικές δυνάμεις συμπίεσης.

Μελέτησε τις καλλιτεχνικές εκφράσεις του Μπαρόκ και το πρότυπο origami² σε μια διαδικασία πτύχωσης (**folding**) και αποσυμπίεσης (**unfolding**). Υποστηρίζει πως το Μπαρόκ «δεν παραπέμπει τόσο σε

μια ουσία, όσο σε ένα χαρακτηριστικό. Δηλαδή φτιάχνει αδιάκοπα πτυχώσεις» (Βυζοβίτη, 2005). Η πτύχωση είναι η αρχή μιας διαφοράς, το διαφοροποιητικό στοιχείο πάνω στα πράγματα· παρέχει ευέλικτους μηχανισμούς επίλυσης σύνθετων απαιτήσεων, καθώς και αυξημένες δυνατότητες επεκτασιμότητας και προσαρμοστικότητας του χώρου. Σύμπτυξη, συνέχειες, πτυσσόμενα στοιχεία, ενοποίηση, ροϊκότητα, σταδιακές μεταβάσεις και άλλες έννοιες οι οποίες χρησιμοποιούνται προκειμένου να ερμηνεύσουν, είτε μορφολογικά είτε και οργανωτικά την πτυχή, περιγράφουν χώρους στους οποίους ετερόκλητα στοιχεία, δυνάμεις και παράμετροι συνδυάζονται μεταξύ τους παράγοντας ομογενοποιημένα σύνολα. (Ζαβολέας, 2009) Παράλληλα η πτυχή αποτελεί μια σπουδή στην έννοια της συνέχειας. Είναι ένα ενοποιητικό σχήμα στο οποίο συγχωνεύονται διαφορετικά τμήματα και επίπεδα σε συνεχείς γραμμές και όγκους, είναι ταυτόχρονα το έμβλημα και το αντικείμενο του λόγου του Deleuze (M.Carlo, G.Lynn, 2004:14). Η χρησιμότητα των πτυχωτών συστημάτων στον αρχιτεκτονικό χώρο –ως ευέλικτα και ευμετάβλητα– έγκειται στο γεγονός ότι μπορούν να ανταποκριθούν στις λειτουργικές, προγραμματικές και δομικές απαιτήσεις ενός σύνθετου αρχιτεκτονικού προβλήματος.

Ιδιαίτερη επιρροή στον αρχιτεκτονικό χώρο αποτέλεσε η έκδοση του περιοδικού Architectural Design το 1993 με τίτλο “Folding In Architecture” που επιμελήθηκε ο Greg Lynn. Έκανε εμφανή την ανάγκη για μια αρχιτεκτονική γλώσσα βασισμένη στο έργο του Deleuze, ιδιαιτέρως της έννοιας της πτύχωσης και υπήρξε εξαιρετικά σημαντικό για την τοπολογική τάση που ακολουθήθηκε στην αρχιτεκτονική.

Αυτή δραστική μεταβολή στη σύλληψη του αρχιτεκτονικού χώρου ώθησε τους σχεδιαστές σε ένα λεξιλόγιο ευκαμψίας, ρευστότητας, καμπυλότητας, οι οποίες επιτρέπουν την ενσωμάτωση ανόμοιων

στοιχείων και διαφορών μέσα σε ετερογενή αλλά και συνεχή συστήματα (Di Cristina, 2001:7). Αυτό έγινε καταρχήν εφικτό με την εισαγωγή κεκλιμένων ενοποιητικών επιφανειών μεταξύ οριζόντιων και κατακόρυφων επιπέδων. Η κεκλιμένη επιφάνεια δεν ορίζει απλά μια στατική σχέση μεταξύ των χώρων, παρά μια δυναμική ζώνη μετάβασης από τον ένα χώρο στον άλλο, γίνεται αντιληπτή τόσο ως αυτόνομη περιοχή όσο και ως επέκταση των παρακείμενων σε αυτήν χώρων. Ιδιαίτερα, οι χώροι αυτοί μαζί με αυτόν της κεκλιμένης επιφάνειας αποτελούν μια ενιαία χωρική ενότητα με διαφορετικό δυναμικό σε κάθε της σημείο. Το όριο καταργείται ως σαφές διαχωριστικό και συγκροτείται ως ζώνη σταδιακής μετάβασης και σύνδεσης. Ο χώρος είναι πλέον αντιληπτός περισσότερο ως μια συνέχεια και λιγότερο ως ένα κατακερματισμένο σύνολο. Πρόσθετα, με την υποβάθμιση ή και κατάργηση του τοίχου ως διαχωριστικό, χρειάζεται επαναπροσδιορισμός στη διάκριση μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού καθώς και στη λειτουργία του διαχωριστικού περιβλήματος.

Το περίβλημα δε διασπά το χώρο, παρά προσαρμόζεται ανάλογα ώστε να ενοποιεί διαφορετικές περιοχές, είτε εσωτερικές είτε μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού. Το κέλυφος γίνεται αντιληπτό ως μια ευέλικτη και σύνθετη μεμβράνη, μορφολογικά και ποιοτικά. Η οριοθέτηση του χώρου αφορά στην επεξεργασία των επιφανειών ανάλογα με τις επιθυμητές σχέσεις ανάμεσα σε διακριτές ποιότητες, όπως το εσωτερικό με το εξωτερικό και το πάνω με το κάτω. Μέσω παρεμβολών και ενοποιήσεων των χώρων με κεκλιμένα επίπεδα αποκαθίσταται η συνεχής κυκλοφορία μετάβασης και προοδευτικής διείσδυσης τους ενός χώρου στον άλλο. (Ζαβολέας, 2009)

Μια πτυχή περιγράφεται γεωμετρικά, από μαθηματικά μοντέλα στα πλαίσια της σύγχρονης τοπολογίας. Η ψηφιακή προσομοίωση στον ηλεκτρονικό υπολογιστή με τη χρήση σύγχρονων σχεδιαστικών προγραμμάτων λογισμικού επιτρέπει την εισαγωγή τόσο χωρικών όσο και χρονικών δεδομένων στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, καθιστώ-

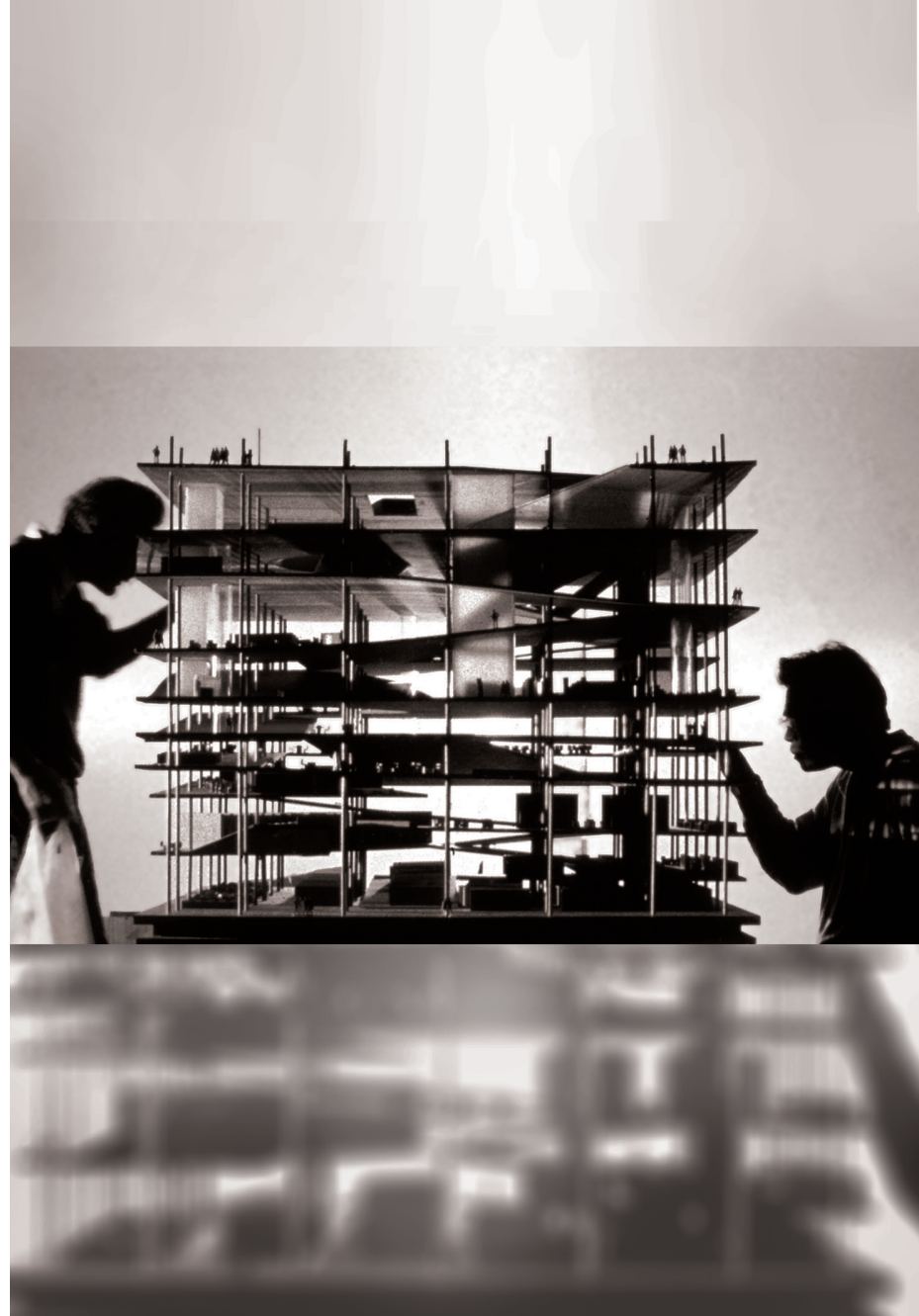
ντας έτσι δυνατή την παραμετροποίηση του (I.Buchanan, G.Lambert, 2005). Αυτά τα εργαλεία αποτελούν τα συστήματα CAD(Computer-Aided Design) και CAM(Computer-Aided Manufacturing), τα οποία επέτρεψαν την επεξεργασία γεωμετριών με την δημιουργία παραμέτρων, αρκετά πολύπλοκων, τις οποίες δεν μπορεί να συλλάβει το ανθρώπινο μυαλό.

Η παραγόμενη μορφή δεν συγκαλύπτει τις ετερόκλητες παραμέτρους τις οποίες επιλύει, παρά επαναπροσδιορίζεται ως προς αυτές. Κατά τη διαδικασία των πτυχώσεων παράγονται γεωμετρικά και τοπολογικά μοναδικές χωρικές καταστάσεις, χωρίς αυτούσιες αναφορές σε προσχεδιασμένες μορφές, ή προκαθορισμένες χωρικές συνθήκες. Έτσι μέσω των πτυχώσεων παράγονται οργανικές μορφές ως παραλλαγή της τοπολογίας φυσικών μορφών και τοπίων. Όμως, πέρα από άμεσες χωρικές ερμηνείες, η διαδικασία της πτύχωσης δεν είναι μόνο μια τεχνική μορφοποίησης. Πράγματι, η μορφή αποκρυσταλλώνεται ως μία επιλεγμένη στιγμή κατά τη διαδικασία της διερεύνησης, με τα ιδιαίτερα μορφολογικά της χαρακτηριστικά να μην έχουν καταρχήν ιδιαίτερη σημασία. Με την έμφαση να δίνεται περισσότερο στη διαδικασία και λιγότερο στο σχεδιαστικό αποτέλεσμα, η πτύχωση παρέχει πρώτα απ' όλα μεθόδους ανάπτυξης μορφικών παραλλαγών στις οποίες αποδίδονται οι επιθυμητές χωρικές σχέσεις. Η μορφή εξελίσσεται δυναμικά μέσω μιας διαδικασίας διαρκούς πειραματισμού, αποκωδικοποίησης και εκλέπτυνσης λιγότερο επεξεργασμένων μορφών σε περισσότερα επεξεργασμένες. Έτσι από την κάθε φάση προκύπτει η επόμενη σε μια διαδικασία εξέλιξης της μορφής από συνεχής ποιοτικές εκτιμήσεις (Ζαβολέας, 2009). Αυτή η νέα γλώσσα συγκρότησης χώρου επιτρέπει την επεξεργασία προβλημάτων που έχουν ιδιαίτερες απαιτήσεις.

4. Κιβώτιο- Μάζα

Από την οντολογία της πτύχωσης του Deleuze αναπτύχθηκαν δύο κατευθύνσεις στον αρχιτεκτονικό χώρο (1993-2003) με βασικούς υποστηρικτές τον Rem Koolhaas και τον Greg Lynn στην κάθε μία. Η πρώτη αποτελούσε την μορφοκρατική-πειραματική προσέγγιση του τόπου, με βασικό εργαλείο σχεδιασμού τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, ενώ η δεύτερη είναι η πραγματιστική-προγραμματιστική προσέγγιση, στην οποία ο αρχιτέκτονας αποτελεί το λειτουργικό όργανο της μορφογένεσης. Αυτή η διχοτόμηση μπορεί να σχηματοποιηθεί στο ζεύγος: κιβώτιο (**box**) όπου η πτύχωση γίνεται μέσα στο κιβώτιο και με τη σειρά του πτυχώνεται και αυτό, και την άμορφη μάζα (**blob**), η οποία περιλαμβάνει κελύφη χωρίς πρωτοτυποποίηση. (Βυζοβίτη, 2005: 41)

Στις περιπτώσεις των έργων που εγκιβωτίζουν την μορφή, καίριο εργαλείο σχεδιασμού αποτελεί η τομή. Στην περίοδο 1993-97 στα έργα της OMA, το διάγραμμα της Πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης στο Jussieu, λειτουργεί ως γενεσιουργός μηχανισμός και γονιμοποιεί μια σειρά παραδειγματικών μελετών και κτηρίων. Στα Kunsthall (OMA 1993), Educatorium (OMA 1998), Villa VPRO (MVRDV 1997) και Yokohama Port Terminal (FOA 1995-2002) η πτύχωση του πατώματος-εδάφους εγγράφεται μέσα σε ένα ορθοκανονικό σε κάτοψη στερεό, που εγκιβωτίζεται. Το πάτωμα-έδαφος του κτηρίου έχει κύριο ρόλο στην οργάνωση του λειτουργικού προγράμματος και αποτελεί την ενιαία και συνεχή παραλλακτική επιφάνεια, που εγκιβωτισμένη περιπλέκεται, συμπύκνωση το πάνω με το κάτω και αποκτά χαρακτηριστική υφή. Το πλάγιο επίπεδο είναι το γενικό χαρακτηριστικό αυτών των έργων, η τεκτονική έκφραση της συνεχούς επιφάνειας, που κάμπτεται και πτυχώνεται, γίνεται ράμπα, αμφιθέατρο, τοίχος, οροφή (AMOMA & R.Koolhaas, 2002).

Ο Lynn καταθέτει τρεις αρχές χωρικής συμπεριφοράς και κίνησης που θεωρεί ως τυπικά χαρακτηριστικά κάθε οντότητας άμορφης μάζας. Αυτές οι ιδιότητες αναπληρώνουν την απουσία αναγνώρισης της μορφής. «Η άμορφη μάζα έχει την ικανότητα να κινείται στον χώρο σαν να βρίσκεται σε υγρό περιβάλλον. Η μορφή της καθορίζεται από το περιβάλλον της και την κίνησή της. Η άμορφη μάζα μπορεί να απορροφήσει αντικείμενα σαν να υγροποιούνται. Αυτά τα ενσωματωμένα αντικείμενα αιωρούνται στο βάθος χωρίς να χωνεύονται σε εσωτερικές κοιλότητες. Ο όρος αναφέρεται σε ένα αντικείμενο που δεν είναι ούτε μοναδικό ούτε πολλαπλό, αλλά μια οντότητα που συμπεριφέρεται ως μοναδική και δικτυακή, που μπορεί να πολλαπλασιαστεί και να κατανεμηθεί δυνητικά επ' άπειρον» (Lynn, 1996:3).

Αντίθετοι από το Χαϊντεγκερινό μοντέλο κατοίκησης ο Deleuze και ο Guattari κατανοούν τον τρόπο ύπαρξης με μια εντελώς διαφορετική οπτική. Στα μάτια τους ο τόπος αποτελεί ασταθές πεδίο που επανασχεδιάζει τα όρια του, ανάλογα με τις ξεχωριστές μονάδες που τον προσεγγίζουν, αποτελώντας έτσι αφορμή διαφορετικών ταυτοτήτων. Αυτή η πολύπλευρη ταυτότητα του ανθρώπου αναζητεί ανταπόκριση στον σχεδιασμό των πολλαπλών χώρων που θα τη στεγάσουν. Έτσι η αρχιτεκτονική εξελίσσεται, προωθώντας τις διαφορετικές μεταφράσεις και την αποσταθεροποίηση του τόπου από τις προηγούμενες στερεοτυπικές σημασίες, ώστε να λειτουργήσει ως ορμητήριο μοναδικότητας και ιδιομορφίας.

Το έργο του Deleuze προσφέροντας τα εννοιολογικά εργαλεία του διαγράμματος, της πτυχής, της δυναμικότητας κ.α. ώθησαν την αρχιτεκτονική να γίνει ένα πειραματικό πεδίο συγκεχυμένων χωρικών καταστάσεων. Έτσι γίνεται λόγος για χώρους μεταβλητούς, ρευστούς, πολλαπλούς, ανοιχτούς στη διεπαφή και τις διαφορετικές μεταφράσεις. Η αρχιτεκτονική μορφή δεν αποτελείται πλέον ως ένας ενοποιητικός αναπαραστατικός κώδικας ικανός να ανακαλέσει εγκαταστημένες συμβολικές, με συλλογικό νόημα. Ο χώρος και ο τόπος λοιπόν, σε αυτές τις προσεγγίσεις αποτελούν ενεργές κατασκευές στην αλλαγή, δημιουργούνται από τις πρακτικές που ασκούνται σε αυτούς και όχι από ένα πρωτότερο νόημα. (Χατζησάββα, 2009) Άρα προκύπτει πως αυτό το μοριακό μοντέλο εξελίσσεται και γίνεται ξεχωριστό ανάλογα με τα συμβάντα που το διαπερνούν. Πρόκειται για έναν τόπο-συμβάν που επιτρέπει νέου τύπου σχέσεις με άλλες έννοιες, όχι ένα κλειστό οριοθετημένο πλαίσιο. Έτσι, το συμβάν του τόπου ως διαφοροποιητικός παράγοντας δεν εγγυάται την ταυτότητα του νοήματος.

Αναφορές

1. Ο **Félix Guattari**, ψυχαναλυτής–ψυχοθεραπευτής, του οποίου η ενεργός δράση περιλαμβάνει χρόνια έρευνας στην πειραματική ψυχιατρική κλινική La Borde. Σε προσωπικά του κείμενα αναπτύσσει μια διαφορετική αντίληψη για τη διανοητική δραστηριότητα ως παράγωγη διαγραμμάτων ή ροών (Gary Genosko, Félix Guattari, 2002), (Jannell Watson, 2009).

2. **Origami** (折り紙 από τα *ori* που σημαίνει *αναδίπλωση (folding)* και *kami* χαρτί) είναι η τέχνη αναδίπλωσης ενός τετράγωνου χαρτιού σε γλυπτό χωρίς κοψίματα ή συνδετικά υλικά. Προέρχεται από την Ιαπωνικό πολιτισμό και έχει ανταπόκριση όχι μόνο σε τέχνες και ως τρόπος διασκέδασης αλλά και εφαρμογές και σε τομείς όπως τα μαθηματικά, η αρχιτεκτονική, η ιατρική (ως μέθοδος θεραπείας) κ.ά.
<https://en.wikipedia.org/wiki/Origami>

III. ΜΗ ΤΟΠΟΣ

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται η προσέγγιση της έννοιας του μη-τόπου, μέσα από τις τοποθετήσεις φιλοσόφων και αρχιτεκτονικών παραδειγμάτων του 20ου και 21ου αιώνα. Οι θέσεις αυτές εξετάζονται τόσο υπό το πρίσμα των συνεχών μεταβολών, στις οποίες υπόκειται το σύγχρονο περιβάλλον σε κοινωνικό-αρχιτεκτονικό-τεχνολογικό επίπεδο, όσο και από τις σχέσεις που αναπτύσσει ο άνθρωπος με το χώρο, τους τρόπους ύπαρξής του σε αυτόν και τις βιωματικές εμπειρίες που προκύπτουν από τη συσχέτιση αυτή. Σκοπός της ενότητας είναι η αποσαφήνιση αυτής της αμφιλεγόμενης έννοιας του μη-τόπου και η τοποθέτηση της στις ανάγκες της σύγχρονης εποχής.

Δεδομένου της κατάστασης που παρουσιάζεται στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον, είναι για κάποιον εύκολο να παρατηρήσει τις αυξημένες ταχύτητες, τη συνεχή μεταβλητότητα, την προσωρινότητα και την πολυπλοκότητα που θεμελιώνουν τη βάση αυτού. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αλλαγής, από το μέσα του 20^{ου} αιώνα και μετά, ο χώρος αντιμετωπίζεται ως ένα 'κοινωνικό προϊόν'. Ο Michel de Certeau στο βιβλίο του 'Arts de faire', το πρώτο μέρος του οποίου μεταφράστηκε στα αγγλικά ως 'The Practice of Everyday Life' αναφέρει ότι ο αστικός χώρος είναι «όχι μόνο αντικείμενο γνώσης, αλλά και τόπος αναγνώρισης». (De Certeau, 1995). Καταλυτικός παράγοντας παρουσιάζεται και ο χρόνος που αποτελεί πλέον κυρίαρχη παράμετρο για το σύγχρονο τρόπο ζωής, διότι η ανεξέλεγκτη ροή δεδομένων αλλάζει τις ισορροπίες ανά δευτερόλεπτο και επηρεάζει τη δυναμική αντίληψη του χώρου.

Για τη διερεύνηση του όρου των μη-τόπων αρχικά αναλύονται δύο βασικές έννοιες αυτές του 'νομαδισμού' και της 'αποικίας', με σκοπό να οριοθετηθούν οι βασικές αρχές της έννοιας και ο τρόπος που εμφανίστηκε από την αρχαιότητα. Με την προοπτική αυτή καταλήγουμε να κατανοήσουμε, ότι αποτελούν το αρχέτυπο του μη-τόπου. Έπειτα η έρευνα επικεντρώνεται στα σύγχρονα δεδομένα, αναλύοντας πιο πρόσφατες προσεγγίσεις και παραδείγματα.

Αφετηρία της φιλοσοφικής διερεύνησης, αποτελεί ο Melvin Webber το 1964 σηματοδοτώντας μια κατάσταση σχεδιασμού, στην οποία η προσβασιμότητα έχει γίνει σημαντικότερη από την εγγύτητα στη μητρόπολη. Αναλύοντας την έννοια καταλήγει ότι ο χώρος πλέον ορίζεται από το επίπεδο ροής πληροφοριών και τη δυνατότητα για την κατανόηση των ανθρώπινων σχέσεων με τις χωρικές μορφές σχέσεων. Στη συνέχεια παρουσιάζεται μία κατηγορία μη-τόπων, οι χώροι τράνζιτ, η οποία βασίζεται πάνω στις αρχές που έθεσε ο Webber, για την εύκολη κατανόηση της θεωρίας του. Ο ίδιος καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι οι μητροπολιτικές κοινότητες θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν πλέον ως μη τόποι καθώς οι παλαιότεροι τόποι αδυνατούν να ανταποκριθούν στην εποχή της πολυπλοκότητας, δίνοντας έτσι μια θετική οπτική στον όρο. Το 1992 ο Γάλλος ανθρωπολόγος Marc Augé έρχεται να διαφωνήσει, θέτοντας σε πλήρη αντιδιαστολή την έννοια του τόπου με αυτή του μη-τόπου, υποστηρίζοντας ότι οι τελευταίοι φέρουν μία αρνητική ποιότητα του τόπου, μία απουσία του τόπου από τον τόπο. (Augé, 1995:79). Για αυτόν είναι χώροι που δεν έχουν ταυτότητα, ιστορία και δεν σχετίζονται με το περιβάλλον που ανήκουν. Παράλληλα υποστηρίζει την μη ανθρωπολογική τους διάσταση, καθώς αυτοί δημιουργούν μια συμβατική μοναχικότητα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την έλλειψη ουσιαστικής επικοινωνίας του υποκειμένου με το αντικείμενο και την προώθηση μιας ελεγχόμενης και προκαθορισμένης κατάστασης. Για να κατανοηθεί πλήρως ο τρόπος που ασκείται ο έλεγχος μέσα στους μη-τόπους του Augé επιλέγουμε να παρουσιάσουμε την έννοια των αστικών θυλάκων, όπως την ορίζει ο Σταύρος Σταυρίδης, καθώς και τα αποτελέσματα που έχουν στις κοινωνικές σχέσεις και συμπεριφορές.

Στη συνέχεια της διερεύνησης επιχειρείται η προσέγγιση της έννοιας, υπό μια πιο σύγχρονη οπτική, αυτή του 21^{ου} αιώνα. Το ερευνητικό πλαίσιο επικεντρώνεται στον Rem Koolhaas, όπου το 2001, μέσα από μια σειρά δοκιμών μελετάει τη σύγχρονη αστική κατάσταση της μητρόπολης υποστηρίζοντας, πως ο τρόπος που

έχουν επεκταθεί οι πόλεις είναι 'βολικός', κατοικήσιμος ενώ όσους χώρους δεν έχει καταφέρει να ορίσει η αρχιτεκτονική έχουν καταλήξει υπολειμματικοί (junkspace). Καταλήγει πως στη σύγχρονη εποχή της ταχύτητας δεν χρειάζεται η ταυτότητα του ατόμου. Αυτοί οι μη-τόποι είναι απαραίτητα κομμάτια του αστικού ιστού που διατηρούν το χαρακτήρα τους, ό,τι και αν συμβεί μέσα τους, χωρίς να μεταβάλλονται. Σε μια πραγματιστική αντιμετώπιση διαχειρίζεται τους μη-τόπους ως ένα ρεαλιστικό στοιχείο που συμβάλει στην κατάσταση της σύγχρονης ανάπτυξης.

Όμως ο Antonio Negri το 2009 σχολιάζοντας τον Rem Koolhaas, συμφωνεί με την αποδόμηση του μητροπολιτικού σώματος, όμως τάσσεται κατά της παρουσίασης της μητρόπολης ως μηχανή. Ο ίδιος στο βιβλίο του η *Αυτοκρατορία* επιχειρεί, να προσεγγίσει το νέο είδος τόπου που πραγματώνεται σήμερα και να αναλύσει την αντιφατική ιδιότητα που το χαρακτηρίζει, μέσα από τη μετάβαση της νεωτερικότητας προς την μετανεωτερικότητα. Εισάγει την έννοια της 'Αυτοκρατορίας' αποκαλώντας την έναν μη-τόπο, ως έναν υβριδικό χώρο που μπορεί κανείς να παρατηρήσει την αμείωτη και ανεπίσχετη παρουσία των υποκειμενικών κινήσεων. Για τον Negri, η ανάπτυξη επικοινωνιακών δικτύων οργανώνει το κίνημα της παγκοσμιοποίησης. Η αυτοκρατορική έννοια βασίζει τη λογική της ως συνεχώς ανανεωμένη και αναδημιουργημένη μέσα στην επέκταση. Ο Negri χαρακτηρίζει αυτή τη συνεχή επέκταση, τον τρόπο αυτό όπου δημιουργεί έναν νέο τόπο μέσα στον μη-τόπο της Αυτοκρατορίας. Ως παράδειγμα για τη συμπλήρωση της έννοιας εδώ χρησιμοποιείται, αυτό του δυνητικού χώρου του διαδικτύου και του σημερινού κυβερνοχώρου. Σε αυτή την τελευταία ανάλυση ο Negri μας δίνει μια οπτική για τους μη-τόπους, πιο ρομαντική και ευαίσθητη βασισμένη όχι στην αντιμετώπιση αλλά στην προσαρμογή της Αυτοκρατορίας σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση.

1. Αρχέτυπο μη-τόπου

Ήδη από την δεκαετία του '90 οι αρχιτέκτονες αναγνωρίζοντας τη σύγχρονη πολυπλοκότητα προσπάθησαν να διαχειριστούν τη θεωρία και την πρακτική για το σχεδιασμό του χώρου. Μία από τις προκλήσεις που είχε να αντιμετωπίσει η αρχιτεκτονική ήταν η έννοια της **μετακίνησης** και της ταχύτητας, οι οποίες είχαν τη δύναμη να τροποποιούν όλες τις παραμέτρους της σύγχρονης ζωής. Λόγω αυτής της **εκτατικής κίνησης** στο χώρο οδηγούμαστε να παρατηρήσουμε την νομαδική συμπεριφορά που εμφανίζει το σύγχρονο περιβάλλον. Μέσα από τις έννοιες του νομαδισμού και της αποικίας θα διερευνήσουμε τη σχέση των μη-τόπων με αυτές.

Από την αρχαιότητα εμφανίζεται η διαδικασία του νομαδισμού, κατά τον οποίο άτομα ή και ομάδες θεμελιώναν την ζωή τους, στην αρχή της μετακίνησης. Αντικαθιστώντας με αυτή τη δημιουργία ενός σταθερού σημείου διαβίωσης, την έννοια του 'κατοικείν' σύμφωνα με τον Heidegger, δηλαδή την κατοίκηση ενός τόπου που το άτομο κατανοεί και ενστερνίζεται τα νοήματα του. Ο νομαδισμός για το Γάλλο διανοητή Deleuze δεν συνδέεται αποκλειστικά με την εκτατική σύνδεση στον χώρο, αλλά κυρίως με την εντατική μετακίνηση των θεσμοποιημένων ορίων στα επίπεδα της σκέψης, της αίσθησης και της πράξης. (Χατζησάββα, 2009:269)

Το βασικό χαρακτηριστικό των ανθρώπων, αυτών είναι ότι δεν έχουν τόπο, ζουν μέσα από την 'α-τοπία' τους, δεν μεταφέρουν ιστορία, καθώς οι σχέσεις τους με τον περιβάλλον συνεχώς μεταβάλλονται. Αυτό συμβαίνει τόσο ιστορικά όσο και κοινωνικά, με αποτέλεσμα να αποτελούν ροές στο χώρο. Η μόνη σταθεροποίηση, που υφίστανται είναι στα σημεία που επιλέγουν να κατασκευάσουν για λίγο ένα προσωρινό κοινωνικό μηχανισμό, ο οποίος όμως ούτε εξαρτάται από το περιβάλλον που τον φιλοξενεί ούτε αλληλεπιδρά

με αυτό. Οι νομαδικοί τόποι κατοίκησης παρουσιάζουν μία αρχιτεκτονική που τροποποιεί τα όρια τους και εμποδίζουν τη συνέχιση κάθε μορφής ζωής. (Χατζησάββα, 2009:269)

Η δεύτερη έννοια που θα μελετηθεί είναι αυτής της αποικιοκρατίας. Ο όρος της αποικιοκρατίας νοείται ως ένα δίκτυο αποικιών σε περιοχές, όπου παραδοσιακά δεν κατοικούταν από πληθυσμούς της μητροπολιτικής αρχής που τις δημιουργεί. Η μητρόπολη είναι και αυτή που ασκεί άμεσα κυριαρχικά δικαιώματα στις αποικίες και καθορίζει την κοινωνική και οικονομική δομή. Οι αποικίες αποτελούσαν κοινω-νικές **ασυνέχειες μέσα στον ομογενοποιημένο ιστό της πόλης**. Ο Johannes Fabian στο βιβλίο του *Time and the Other* (1983) στηρίζει την κεντρική του θέση στην 'αλλοχρονική' πρακτική μεταξύ αποικίας και μητρόπολης, η οποία σε μεγάλο βαθμό θεμελιώνεται στον αποκλεισμό των ιθαγενών από το παρόν των δυτικών κοινωνιών. Απόρροια αυτής της αντιδιαστολής είναι μια γενικευμένη κρίση νοήματος, μια κρίση όχι ταυτότητας αλλά **ετερότητας**. Ο σχολιασμός αυτός του Fabian χαρακτηρίζει ακόμα και σήμερα τις σύγχρονες σχέσεις. Δεδομένου ότι μέσα σε έναν κόσμο που έχει θεαματοποιηθεί και προσφέρεται στους κατοίκους του, μέσω εικόνων που εναλλάσσονται και αφορούν τόπους μακρινούς και κοντινούς, οι σχέσεις και οι ταυτίσεις των ανθρώπων γίνονται αφηρημένες.

Οι δυσκολίες της αναπαράστασης των αλληλένδετων σχέσεων ταυτότητας, ετερότητας και πολλαπλότητας μεταξύ ατόμων και μεταξύ ομάδων, αποτελούν στοιχείο της συγχρονικότητας μας. Στην πραγματικότητα όμως απηχούν στις εμπειρίες των αποικιοκρατούμενων πληθυσμών, οι οποίοι βρέθηκαν πρώτοι αντιμέτωποι με τη συρρίκνωση του χρόνου και του χώρου -αποκόπηκαν βίαια από το παρελθόν τους και είδαν τους τόπους τους να παραβιάζονται- αλλά και με τη μοναξιά που συνεπάγεται η αμφισβήτηση ή η κατάλυση των κοινωνικών τους νοημάτων.

Μέσα από την αποικιοκρατία, παρατηρείται ότι όλες οι αντιμαχόμενες ταυτότητες είναι αναπαραστάσεις που λειτουργούν μόνο στη μεταξύ τους συνάφεια (Λευκός-Μαύρος, Ευρωπαίος-Ανατολίτης, αποικιστής-αποικισμένος) και δεν διαθέτουν κανένα πραγματικό, αναγκαίο υπόβαθρο στη φύση, τη βιολογία ή την ορθολογικότητα. Η αποικιοκρατία είναι ένας **αφηρημένος μηχανισμός** ο οποίος κατασκευάζει ετερότητα και ταυτότητα. Και όμως, στην αποικιοκρατική κατάσταση, αυτές οι διαφορές και οι ταυτότητες λειτουργούν σαν να ήταν απόλυτες, ουσιολογικές και φυσικές.

Συμπερασματικά καταλήγουμε, ότι ο μη-τόπος βρίσκει αντίκτυπο στις έννοιες του νομαδισμού και της αποικιοκρατίας. Μέσα από τις αρχές που διέπουν τις δυο αυτές έννοιες, μπορούμε σήμερα να κατανοήσουμε με απλό τρόπο τις αρχές, πάνω στις οποίες στηρίζεται ο μη-τόπος. Βέβαια θα ήταν αφελές να παραβλέψουμε τον παράγοντα της σύγχρονης πολυπλοκότητας που βιώνουμε σήμερα στα αστικά περιβάλλοντα. Βάση όλων αυτών ως επακόλουθο έρχεται ότι η αποικία και ο νομαδισμός αποτελούν το αρχέτυπο των μη-τόπων. Στο πλαίσιο αυτό, η αρχιτεκτονική επινοεί νέους τρόπους και εργαλεία κριτικής κατανόησης της σύγχρονης πραγματικότητας και κατασκευάζει πειραματικούς τρόπους, εργαλεία και έννοιες θετικής διαχείρισης για τη συνέχιση της ζωής, είναι μια νομαδική αρχιτεκτονική. (Χατζησάββα, 2009:269)

Ο Louis Ferdinand μέσα από ένα ταξίδι του στην Αφρική βρίσκει 'κάθε λογής μεταδοτική ασθένεια'. Το ενδιαφέρον που παρατηρεί είναι ότι οι νόσοι των αποικιακών εδαφών δεν αποτελούν δείγματα θανάτου αλλά μία υπεραφθονία ζωής. Η νόσος που μεταδίδει η αποικία είναι η έλλειψη ορίων στη ζωή, μία απεριόριστη μόλυνση. Η φρίκη που εξαπέλυσε η ευρωπαϊκή κατάκτηση και ο αποικισμός είναι μια φρίκη απεριόριστης επαφής, ροής και ανταλλαγής ή μάλλον, η φρίκη της μόλυνσης, της επιμιξίας και της δίχως όρια ζωής. (Negri, 2000:128)

2. Θεωρήσεις της έννοιας

Σήμερα η έννοια του μη-τόπου χαρακτηρίζεται ως αμφιλεγόμενη, διότι δεν έχει προσδιοριστεί ακόμη η αρνητική ή θετική της διάσταση. Ως αντικείμενο μελέτης έχει απασχολήσει πολλούς από τους επιστημονικούς κλάδους μέχρι σήμερα.

Οι αρχές που διέπουν την έννοια του μη-τόπου, όπως είδαμε προϋπάρχουν πολύ πριν δοθεί ο συγκεκριμένος χαρακτηρισμός, αν και οι περισσότεροι από εμάς τον αντιλαμβανόμαστε ως σύγχρονο όρο. Η διερεύνηση, που πραγματοποιείται στην παρούσα εργασία, επικεντρώνεται στην εξέλιξη της έννοιας μέσα από κοινωνικά, ανθρωπολογικά και αρχιτεκτονικά παραδείγματα. Ένα από τα βασικά ερωτήματα που τίθενται είναι τι εννοούμε όταν μιλάμε για τους μη-τόπους;

Ο όρος φαίνεται να είναι παράδοξος από μόνος του, επειδή ένας τόπος είναι ένας τόπος, όπως είπε η Αμερικανίδα συγγραφέας του 20ού αιώνα, Gertrude Stein. Αυτό που έχουν από κοινού αυτοί οι νέοι τόποι είναι το παράδοξο που τους ορίζει, καθώς εκφράζουν ταυτόχρονα τη μοναδικότητα που τους συγκροτεί και την παγκοσμιότητα που τους σχετικοποιεί. (Auge, 1992) Με βάση την ανάλυση των παρακάτω φιλοσόφων και την παρουσίαση κατηγοριών μη-τόπων θα γίνει προσπάθεια προσέγγισης για τη διερεύνηση του ορισμού βασιζόμενου στις συνθήκες της υπερνεωτερικότητας.

a. MELVIN WEBBER

Η έννοια του 'μη-τόπου' δεν είναι τόσο νέα όσο θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί, στην πραγματικότητα ο όρος καθιερώθηκε από τον Melvin Webber το 1964 και σηματοδότησε μια κατάσταση σχεδιασμού, στην οποία η **προσβασιμότητα** έχει γίνει σημαντικότερη από την εγγύτητα, όπως για παράδειγμα οι σύγχρονοι αυτοκινητόδρομοι και οι δρόμοι ταχείας κυκλοφορίας.

Η συνειδητοποίηση ενός αποκλειστικά περιφερειακού -απαρχειωμένου- χαρακτήρα (regionalism) αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, που δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της νέας εποχής κατέστησε τη μετεξέλιξη της επιστήμης αναγκαία. Έτσι οι περιφέρειες είχαν ενσωματωθεί στα αστικά κέντρα, τα οποία με τη σειρά τους συγχωνεύτηκαν σε μητροπόλεις και οι μητροπόλεις σε 'συγκροτήματα' κατά τη θεώρηση του Patrick Geddes ή σε μεγαλουπόλεις σύμφωνα με τον Gottmann και αυτές πάλι σε παγκόσμιες σφαίρες μιας μεταβιομηχανικής εποχής κατά τον Melvin Webber (A.Tzonis&L.Lefavre, 1996:485).

Ο Webber παρουσίασε την ιδέα του 'μη-τόπου' ως έναν διακανονισμό, που εξαρτάται από τις επικοινωνίες, τις μεταφορές και τις ροές πληροφοριών. «Η ιστορία της ανάπτυξης της πόλης, στην ουσία, είναι η ιστορία της ανυπόμονης αναζήτησης του ανθρώπου για την ευκολία της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης. Οι μεγάλοι μας σύγχρονοι αστικοί κόμβοι είναι, από τη φύση τους, ένα μαζικό σύστημα επικοινωνιών» (M.Webber, 1964). Για τον Webber ο όρος 'μη-τόπος' φέρει πολλές υποτιθέμενες επισημάνσεις, με τον ίδιο τρόπο που φέρουν και οι λέξεις: «οντότητα» και «μη οντότητα». Ο μη-τόπος υποδηλώνει την απουσία ή ακόμα και την άρνηση της φυσικής θέσης, όπως περιγράφεται από τον Heidegger και την απόρριψη

της μεθοδολογίας του ανθρώπινου είδους, που χρησιμοποιείται παραδοσιακά για την καθιέρωση 'τόπων'. Ο Melvin Webber στις αρχές της δεκαετίας του 60', όπου επικρατούσε η ανησυχία για τη ραγδαία επέκταση των μητροπόλεων της Αμερικής, τόσο από τους κοινωνικούς επιστήμονες όσο και από τους σχεδιαστές, ασχολήθηκε με θέματα που αφορούσαν τη δομή και τη δυναμική της. Πίστευε ότι η πυκνότητα που παρουσίαζαν τα αστικά κέντρα αποτελούσε ένα ελκυστικό ιστορικό χαρακτηριστικό, καθώς δημιουργούσε για τους κατοίκους οικονομίες αστικοποίησης, ικανές για να ωθήσουν τον κόσμο σε αυτά. Αναλύοντας την έννοια αυτή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αστικοποίηση δεν πρέπει πλέον να ορίζεται από τη χωροταξική διάταξη των κτιριακών συνόλων, αλλά από το **επίπεδο ροής πληροφοριών**.

Το έργο του Webber βρίσκει αντίκτυπο στις σημερινές αστικές κοινωνίες για δύο λόγους. Πρώτον, η πίεση για την αύξηση παροχών για τους νέους κάτοικους, λόγω της μετανάστευσης από την επέκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά τη δεκαετία του 80' και δεύτερον, η αύξηση του όγκου της επικοινωνίας που έρχεται αντιστρόφως ανάλογα με την προσωπική επαφή των ανθρώπων. Ο Webber καθίσταται προφητικός, στα τέλη της δεκαετίας του 60' συμπεραίνοντας ότι «Σήμερα, ο άνθρωπος που δεν συμμετέχει στις εκτεταμένες κοινότητες αποτελεί το 'άσυνήθιστο'» είναι μία αλήθεια που αντιπροσωπεύει τη σημερινή κατάσταση στις σχέσεις των ανθρώπων, δεδομένου της σημερινής διαδικτυακής κοινωνικής δικτύωσης.

Παρέθεσε δυο κρίσιμες συνεισφορές, οι οποίες θα εξεταστούν εδώ, αν και αυτές δεν αποδείχθηκαν αρκετά σαφείς στο πέρασμα του χρόνου. Πρώτον επικεντρώθηκε στην αναζήτηση ενός συστήματος οργάνωσης σχεδιασμού, μέσα από την καλλιέργεια προβληματισμών, για τις αναπτυσσόμενες τάσεις της εποχής. Κατά δεύτερον προσπάθησε να προβάλλει τις υποθέσεις του σχετικά με τις δεσμεύσεις που

υπάγονται οι μητροπολιτικές κοινότητες, συμπεραίνοντας ότι το σημαντικότερο ζήτημα είναι αυτό της προσβασιμότητας που παρέχουν και λιγότερο της εγγύτητας τους. (M.Webber, 1964)

Η παρέμβαση του ανθρώπου στον χώρο που βιώνει, αποτέλεσε για τον Webber μείζων θέμα, απορρίπτοντας έτσι τις παραδοσιακές αντιλήψεις και τα κλασσικά μοντέλα σχεδιασμού, ώστε να υιοθετηθεί μία πιο περιπετειώδης στάση από το άτομο σε σχέση με τα ανοικτά συστήματα που αποτελούν οι τόποι πλέον. Σκοπός του, ήταν να επεκτείνει την ανεκτικότητα και τη διορατικότητα των ανθρώπων απέναντι στις περίπλοκες δομές που παρουσίαζαν οι αστικές κοινότητες. Πίστευε ότι μέσω της ελευθερίας της κίνησης και της αντίληψης, η μηχανικότητα θα εξαλειφόταν και η προσαρμογή του ατόμου στην πολυπλοκότητα του αστικού χώρου θα δημιουργούσε ενδιαφέρουσες αλληλεπιδράσεις.

Ο ίδιος πρότεινε μία ολιστική αντίληψη της μητρόπολης που θα έδινε τη δυνατότητα για την κατανόηση της διαδικασίας των ανθρώπινων σχέσεων με τις χωρικές μορφές, έτσι ώστε να είναι σε θέση να διακρίνει τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους. Ο διαχωρισμός αυτός θα επέτρεπε στο κοινό να αναγνωρίσει εξολοκλήρου την κάθε μία έννοια αυτόνομα αλλά και τη σημαντικότητα των αποτελεσμάτων της αλληλεπίδρασης που έχουν.

Πιο συγκεκριμένα επικεντρώθηκε στις ροές που ασκούσαν στους τόπους (πληροφοριών, χρημάτων, ανθρώπων, αγαθών) μεταξύ των φυσικών διαύλων και των προσαρμοστικών τόπων, οι οποίοι φιλοξενούν τις χρήσεις και τις θέσεις των τόπων των χρήσεων. Με την θέση του αυτή, θέλησε να δείξει ότι αντί οι άνθρωποι να κατευθύνονται από τον τόπο, είναι αυτοί που στην πραγματικότητα προσδιορίζουν την χρήση του, σε οποιαδήποτε τοποθεσία ή σύστημα. Με τον τρόπο αυτόν, ο τόπος μπορεί να αλλάξει ανάλογα με τις χρήσεις που οι άνθρωποι επιλέγουν να του θέσουν. Παρόλα αυτά η επιρροή, για τη χρήση του τόπου δεν καθορίζεται μόνο από τις δραστηριότητες της

τοπικής κοινότητας αλλά και από τη θέση που κατέχει στο ευρύτερο σύστημα των τόπων. Η θέση αυτή αποτελεί σημαντικό παράγοντα, λόγω του τεχνολογικού και οργανωτικού πλαισίου καθώς η εμβέλεια επιρροής έχει μεταβεί σε διεθνή επίπεδα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις, οι οποίες έχουν επηρεαστεί από τις παγκόσμιες αλλαγές και εξελίξεις καθώς και από τις μετατοπίσεις στην περιφερειακή και εθνική οικονομία.

α1. Χώροι τράνζιτ (transit)

Χωρική έννοια, κατά την οποία επιβεβαιώνεται η ρευστότητα που περιέγραψε ο Webber, ο όρος τράνζιτ (transit) στα ελληνικά αποδίδεται ως **διαμετακόμιση** και προέρχεται από τη ναυτιλία για να περιγράψει εμπορεύματα τα οποία εισάγονται μεν σε μία χώρα, όχι όμως για να διατεθούν σε αυτή αλλά για να επανεξαχθούν σε άλλη (<https://el.wikipedia.org/wiki/Διαμετακόμιση>). Ως επέκταση του όρου στο αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο, τράνζιτ χαρακτηρίζονται χώροι στους οποίους εισέρχεται κάτι το οποίο επηρεάζει αλλά δεν αφήνει ουσιαστικό αποτύπωμα. Συνεπώς είναι μη-τόποι, χώροι προσωρινής βίωσης με λειτουργία παροδικής στέγασης ή μετακίνησης. Ιδιαίτερα στις αστικές κοινωνίες, μεγάλο πλήθος ατόμων χρησιμοποιεί σταθμούς διαμετακόμισης στην καθημερινότητά του και αφιερώνει μεγάλο χρονικό διάστημα σε όλη αυτή τη διαδικασία της μετακίνησης. Ο αρχιτέκτονας καλείται να βρει τρόπο, να κάνει την μετακίνηση τρόπο ζωής. Δεν αρκεί ο επιβάτης να μεταφερθεί από το σημείο Α στο σημείο Β παίζοντας σε μια κατάσταση αναμονής, χωρίς ουσία στο ενδιάμεσο. Ο στόχος του αρχιτέκτονα είναι να πάρει το στίγμα από τη μετακίνηση και να το κάνει μια εμπειρία ζωής από μόνη της, όπου ο χρόνος δεν φαίνεται να είναι χαμένος, αλλά παραγωγικός, βιώνοντας μέσω ενός συστήματος την ζωή 'έν κινήσει'. Όλα αυτά τα νέα συστήματα δημιουργούν την ανάγκη για μια ρευστή αρχιτεκτονική μεταφοράς, στην οποία ο άνθρωπος προωθείται να απολαμβάνει τις μετακινήσεις του και όχι απλώς να τις ανέχεται (S.Little, 2015)

Πέρα από την έννοια της μετακίνησης από ένα σημείο σε ένα άλλο, ο όρος τράνζιτ συναντάται στη μετανάστευση, καθώς ολόκληρες χώρες αντιμετωπίζονται έτσι για την μετακίνηση ενός μεγάλου αριθμού ατόμων που αναζητούν παροδικό κατάλυμα σε μικρό χρονικό διάστημα. «Όμως ο κάτοικος-ως-μετανάστης ζει και εργάζεται σε τόπους που βλέπει να χάνονται κάτω από τα πόδια του, τόπους που μεταπτίπουν σε μη-τόπους, καθώς δεν τον εν-τοπίζουν

παρά προσωρινά. Ο μετανάστης, όριο τούτης της φιγούρας, δεν είναι παρά ο κατεξοχήν κάτοικος των μη-τόπων, αναγκασμένος να διαμένει υπό όρους. Μη κάτοικος ίσως των τόπων των άλλων, ένας άνθρωπος τράνζιτ σε ένα επισφαλές καθεστώς». (Σταυρίδης, 2005)

Παράδειγμα ρευστότητας της σύγχρονης συνθήκης, είναι το αποτέλεσμα των ταχέων ρυθμών ζωής στην Ιαπωνία, ιδιαίτερα στις μεγάλες πόλεις όπως το Τόκυο. Λόγω της εργασίας, των χρήσεων και των λειτουργιών της μητρόπολης έχει δημιουργηθεί μια τεράστια ζώνη προαστίων γύρω της, όπου υπάρχει μεγάλος συνωστισμός ατόμων. Η έλλειψη των μέσων μαζικής μεταφοράς τις βραδινές ώρες σε συνδυασμό με την πολύωρη εργασία αναγκάζουν τους εργαζομένους συχνά να 'ξεμείνουν' στην μητρόπολη με λίγες ώρες μπροστά τους μέχρι το επόμενο πρωί. Έτσι αν χάσουν το τελευταίο τρένο για τα προάστια, μπορούν να καταφύγουν στα *Capsule Hotels* και να διανυκτερεύσουν μέσα σε μια κάψουλα, απολαμβάνοντας τις βασικές υπηρεσίες που αυτή παρέχει (συνήθως ένα κρεβάτι και μια τηλεόραση) καθώς και κάποιες άλλες επιπρόσθετες μέσα σε κοινόχρηστους χώρους (καθαριστήριο, σάουνα, ντους) (H.Tabuchi, 2010). Το πρώτο Capsule Hotel σχεδιάστηκε από τον Kisho Kurokawa και χτίστηκε το 1979 στην Osaka, όμως με τα χρόνια μετά τις σχεδιαστικές απόπειρες των Μεταβολιστών, αυτή η νέα μορφή κατοίκησης εξαπλώθηκε στο Τόκυο και στις άλλες μεγάλες ιαπωνικές πόλεις.

Έτσι δημιουργήθηκε μια πολύ λιτή συνθήκη κατοίκησης. Αυτοί οι θύλακες, λόγω ελλείψεων τόσο σε χώρο, όσο και σε εξοπλισμό, ανέσεις αναγκάζει το μοντέλο κατοίκησης, σε μια εξωστρέφεια και ωθεί τον χρήστη να περνά μεγάλο μέρος της καθημερινότητας του έξω από αυτούς. Οι διάφοροι χώροι εξυπηρετούν αυτές τις ανάγκες, που μέχρι πρότινος υπήρχαν σε ένα σπίτι, επαναπροσδιορίζουν την έννοια του ιδιωτικού και του δημόσιου, καθώς και ποιες δραστηριότητες απαιτούν απομόνωση ή όχι.

Η συνεχή κινητικότητα έχει οδηγήσει το τυπικό ιαπωνικό σπίτι, να περιοριστεί μονάχα στον ελάχιστο χώρο κατοίκησης. Ο συγκεντρωτικός χώρος, στον οποίο κάποτε μαζευόταν όλη η οικογένεια, τώρα στεγάζει μόνο έναν κάτοικο. Συνεπώς η δομή του σπιτιού έχει μετατραπεί σε δωμάτιο και η οικογένεια έχει μεταλλαχθεί σε μονάδα, η οποία ζει και δρα μέσα στο αστικό περιβάλλον, καταλύοντας έτσι τα όρια του ιδιωτικού με το δημόσιο (H.Tabuchi, 2010). Προκύπτει μέσα σε αυτή την κατάσταση ένα νέο είδος κατοίκου της πόλης, ο *homo movens*, ο οποίος κατοικεί μέσα σε χώρους προσωρινότητας, ένας άνθρωπος τράνζιτ ο οποίος επιτελεί όλες του τις συνθήκες στο δημόσιο και χρειάζεται απομόνωση μόνο για ξεκούραση.

Το συμπέρασμα που καταλήγει ο Webber είναι ότι οι μητρο-πολιτικές κοινότητες θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν ως μη-τόποι. Εκτός από τις νέες προοπτικές που πρόσθεσε για τις χωρικές σχέσεις επιρροών, μέσα από την έρευνά του δημιούργησε ένα μοντέλο σχεδιασμού, στο οποίο οι χρήσεις των κοινοτήτων και γενικότερα του αστικού πλαισίου, ταυτίζονται με το χωρικό ορισμό τους. Μέσα από αυτήν την αντίληψή του, έδωσε έμφαση στην προσβασιμότητα των τόπων και όχι στην εγγύτητα τους. Αυτό συνέβη, διότι ο ίδιος αναγνώρισε ότι ένας τόπος, στα σύγχρονα δεδομένα, αποτελεί ένα μεταβλητό αποτέλεσμα, το οποίο εξαρτάται από τις παραμέτρους που το επηρεάζουν. Έτσι ο συσχετισμός και η αλληλεξάρτηση των χρήσεων, που αναπτύσσουν οι άνθρωποι στο σύστημα των κοινοτήτων είναι σημαντικοί παράγοντες για την οριοθέτηση ενός πλαισίου επιρροών. Αυτό το πλαίσιο θέλοντας να το αποσαφηνίσει διευκρίνισε ότι δεν θα πρέπει να περιορίζεται μόνο σε ένα τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο, αλλά να ακολουθεί τη διακύμανση των πλαισίων δραστηριοποίησης των ανθρώπων, τα οποία τα τελευταία χρόνια εκτυλίσσονται σε διεθνές επίπεδο. Ο Webber καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αποδοχή των απαρχαιωμένων ταυτοτήτων που κατέχουν οι τόποι δεν υφίσταται πλέον και η αντιμετώπιση του μητροπολιτικού σχεδιασμού πρέπει στηριχτεί στην έννοια των ρευστών ταυτοτήτων.

b. MARC AUGE

Από μία άλλη οπτική, αυτή του Γάλλου ανθρωπολόγου Marc Augé η έννοια του μη-τόπου (non-lieu, 1992) προσεγγίζεται από την αρνητική της πλευρά. Ο ίδιος εντάσσει έναν μη τόπο σε πλήρη αντίθεση από έναν τόπο. Για τον Augé η διάκριση ανάμεσα στον τόπο και το μη-τόπο προέρχεται από την αντίθεση μεταξύ των εννοιών 'τόπος' (place) και 'χώρος' (space). Υποστηρίζει ότι φέρουν μία αρνητική ποιότητα του τόπου, μία απουσία του τόπου από τον τόπο. (Auge, 1995:79)

Αναφερόμενος σε αυτούς τους παρομοιάζει ως κινητούς, ομοιότυπους, χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τόπους που έχουν τη δυνατότητα να μεταφέρουν το άτομο οπουδήποτε χωρίς τη φυσική του παρουσία, παραγκωνίζοντας έτσι τη διαντίδραση και την κοινωνική συμμετοχή. «Πρόκειται για τόπους ασταθείς σε σχέση με τις δραστηριότητες που συνδέονται με αυτούς και τη σημασία της εντοπιότητας που εγγράφεται σε αυτούς. Είναι τόποι που συνδέονται με τη δημιουργία του νέου τύπου συλλογικών χώρων (μουσεία, εμπορικά κέντρα, πλατείες, αναψυχή), όπου οι παραδοσιακές κατηγορίες του δημοσίου και ιδιωτικού χώρου βρίσκονται σε υβριδική σχέση» αναφέρει η Δήμητρα Χατζησάββα. (Χατζησάββα, 2009:288) Συγκεκριμένα θέτει τον όρο σε ένα πλαίσιο «ο όρος 'τόπος' αναφέρεται σε ένα γεγονός (που έχει πραγματοποιηθεί) ή σε μια ιστορία. Εάν ένας τόπος μπορεί να οριστεί ως σχεσιακός ή ιστορικός, ή που σχετίζεται με την ταυτότητα τότε ένας χώρος που δεν μπορεί να οριστεί ως σχεσιακός ή ιστορικός ή που δε σχετίζεται με την ταυτότητα θα είναι ένας μη-τόπος». (Auge, 1995:4)

Ο Marc Augé, αναφερόμενος στους μη-τόπους της υπερμοντερνικότητας, υποστηρίζει ότι, αν οι ανθρωπολογικοί χώροι δημιουργούν έναν οργανικό δεσμό μεταξύ των ανθρώπων και των στοιχείων του χώρου, τότε οι μη-τόποι δημιουργούν μια **συμβατική μοναχικότητα**. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την έλλειψη αυτού του οργανικού δεσμού-αλληλεπίδρασης, δηλαδή την έλλειψη επικοινωνίας του υποκειμένου με το αντικείμενο, του ανθρώπου με το περιβάλλον του, για αυτό υποστηρίζει τη μη ανθρωπολογική διάστασή του.

Οι περισσότεροι από τους μη-τόπους του Marc Augé είναι στην πραγματικότητα **μεταβατικοί χώροι**, που διευκολύνουν την πρόσβαση σε όλους τους χώρους και τις κοινωνικές λειτουργίες, οι οποίες στην παραδοσιακή οργάνωση της πόλης τοποθετούνταν κοντά η μία με τη άλλη. Στη σύγχρονη και υπερσύγχρονη κοινωνία, αυτές οι λειτουργίες είναι ολοένα και πιο κατακερματισμένες στο χώρο και το χρόνο και από αυτή την άποψη πολλοί από τους μη-τόπους του Augé μπορούν να θεωρηθούν ως ένα είδος 'γεμίσματος', μεταξύ των πραγματικών τόπων. Σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο, οι μη-τόποι είναι τα ενδιάμεσα δυο σημαντικών σημείων-τόπων.

Χαρακτηριστικά τέτοια παραδείγματα, αποτελούν οι σύγχρονοι τόποι κοινωνικότητας όπως είναι τα αεροδρόμια, τα πολυκαταστήματα, αλλά και φαινομενικά λιγότερο υλικοί χώροι τεχνοκοινωνικότητας, όπως η οθόνη του υπολογιστή, τα ραδιοκύματα τηλεπικοινωνίας, τα δορυφορικά δίκτυα, αλλά και το διαδίκτυο, μη-τόποι της εποχής που ο Augé αποκαλεί 'υπερνεωτερικότητα'. Είτε ως τόποι κυκλοφορίας (αεροδρόμια, εθνικές μητροπολιτικές λεωφόροι), είτε ως τόποι κατανάλωσης (πολυκαταστήματα), τόποι επικοινωνίας, τηλε-τεχνολογίας (ραδιοκύματα, δορυφορικά δίκτυα, διαδίκτυο), πρόκειται για τόπους **συμβολοποιημένου νοήματος**. Υπό αυτή την άποψη, οι μη-τόποι δεν μεταφέρουν κανένα νόημα και στερούνται ποιότητας. Στα μάτια του Augé φαίνεται οι μη-τόποι

να χαρακτηρίζονται από μια γενικευμένη 'απουσία'. Ως εκ τούτου, η σχέση μεταξύ ανθρώπων και τόπου λείπει εντελώς σε αυτούς τους χώρους. Μέσα από αυτό το συμπέρασμα εκδηλώνεται η γενική νοσταλγία του Augé, για τους τόπους και τη σημερινή απεραντοσύνη, που χαρακτηρίζει το σύγχρονο περιβάλλον.

b1. Ελεγχόμενοι θύλακες ομογενοποίησης

Πράγματι οι μη-τόποι είναι χτισμένοι για ανθρώπινες ενέργειες, σίγουρα διαφορετικοί από παλαιότερους τόπους. Όμως και αυτοί προορίζονται για να εξυπηρετήσουν παρόμοιες ανάγκες, αν και με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο. Η διαφορά, που ο Augé διατυπώνει, για τους μη-τόπους της υπερνεωτερικότητας επιχειρηματολογείται για δύο λόγους. Ο πρώτος σχετίζεται με τη σημασία του **ελέγχου** και τα μέσα για την επίτευξή της, που επιβάλλουν στο άτομο προκειμένου να βιώσει αυτούς τους τόπους. Ενώ ο δεύτερος βασίζεται στις **κοινωνικές συμπεριφορές** και σχέσεις που διαμορφώνονται στους μη-τόπους.

Για να κατανοηθεί πλήρως ο τρόπος που ασκείται ο έλεγχος μέσα στους μη-τόπους του Augé επιλέγουμε να παρουσιάσουμε την έννοια των αστικών θύλακων, όπως την ορίζει ο Σταύρος Σταυρίδης στο βιβλίο του *Σύγχρονη Πόλη και Κατάσταση Έκτατης Ανάγκης*. Αρχικά θέτει το πλαίσιο της ανάγκης που οδήγησε, ώστε να παρουσιαστούν αυτοί οι χώροι. Παρουσιάζει ότι κάτω από τη διαδικασία αστικοποίησης, υβριδικοί χώροι γεννήθηκαν στην συνθήκη μεταξύ τάξης και αταξίας, τόπου και μη-τόπου, οδηγώντας έτσι τις αστικές λειτουργίες να καταλήξουν σε ζώνες. Ο Σ. Σταυρίδης μελετά αυτό το φαινόμενο και αναφέρει πως αυτοί οι αστικοί θύλακες «αντιστοιχούν σε περιοχές με προσδιορισμένους ρυθμούς λειτουργίας, απλούστερης ή συνθετότερης μορφής, αλλά και ότι ο αστικός χώρος, που μένει έξω από τους θύλακες, ορίζεται με επεμβάσεις ρύθμισης και προσδιορισμούς που ελέγχουν δειγματοληπτικά το επίπεδο της υπαγωγής τους στο κοινωνικό καθεστώς». (Σταυρίδης, 2005:146)

Έτσι «οι χωρικές και χρονικές διακρίσεις της μετανεωτερικής μεγαλούπολης, αντιστοιχούν σε ένα πλέγμα χωροχρονικών ασυνεχειών. Αυτό σημαίνει ότι οι θύλακοι οργανώνονται ως αυτοτελείς κόσμοι με τους δικούς τους ρυθμούς». (Σταυρίδης, 2005:148) Κατά την

είσοδο σε αυτούς τους αυτοτελείς κόσμους, ο χρήστης πύπτει σε μια κατάσταση ελέγχου, στην οποία του ζητείται να παραιτηθεί από τα θεσμοθετημένα δικαιώματά του «γίνεται κανείς δεκτός ως κάτοικος προσωρινός ή μόνιμος ενός θυλάκου μόνο στο βαθμό που συνειδητά ή χωρίς πλήρη επίγνωση έχει αποδεχθεί το πρωτόκολλο χρήσης αλλά και εκείνους που εγγυώνται την εφαρμογή του. Τα σημεία ελέγχου που ορίζουν την είσοδο στο θύλακα, είτε αποτελούνται από αυτοματοποιημένα συστήματα επιτήρησης και πιστοποίησης είτε από πραγματικούς φρουρούς, ουσιαστικά αποτελούν σημεία αναστολής του δικαιώματος διέλευσης ή παραμονής για όσους δεν πληρούν τους όρους, ενώ προσδιορίζουν περιοριστικά τα δικαιώματα εκείνων, στους οποίους η είσοδος επιτρέπεται». (Σταυρίδης, 2005:149)

Στη συνέχεια εξηγεί παρακάτω «μέσω της διαδικασίας του ελέγχου, για την είσοδο σε έναν θύλακα, ουσιαστικά αποδίδεται μια ταυτότητα στον χρήστη. Η ταυτότητα αυτή όμως δίνεται βάση ενός χαρακτηριστικού του ατόμου αδιαφορώντας για την ιδιαιτερότητα και την ατομικότητά του». (Σταυρίδης, 2005:149) Έτσι ο άνθρωπος καλείται να προσαρμόζεται μέσα σε όλο αυτό το μεταβαλλόμενο σύστημα, καθώς αντιλαμβάνεται την μετατόπιση των σημείων αναφοράς των ταυτόχρονων συμβάντων, ώστε να αναπτύσσει την μέγιστη δυνατή επικοινωνία με το περιβάλλον που βρίσκεται. Όπως αναφέρει ο Σ. Σταυρίδης «η σύγχρονη πραγματικότητα διέπεται από τη γενικευμένη αίσθηση ενός διαρκούς παρόντος» αυτό έχει ως αποτέλεσμα «η στιγμή ως μονάδα εμπειρίας του χρόνου να χρησιμεύσει ως μοντέλο για να οργανωθεί η εμπειρία του χώρου. Η στιγμή γίνεται αντιληπτή ως μια ενότητα χρόνου χωρίς παρελθόν και μέλλον, αυτοτελής και ισότιμη με κάθε άλλη» (Σταυρίδης, 2006:33). Μέσα από αυτό το συνεχές επαναπροσδιοριζόμενο παρόν, έρχονται συγχρονικά να ακολουθήσουν οι εμπειρίες, απορρίπτοντας τις διαχρονικές αλληλεξαρτήσεις και σχέσεις. Ταυτόχρονα με τη διαδικασία αυτή ο χώρος γίνεται αντιληπτός ως «το άθροισμα από θύλακες, εντός των οποίων επιτρέπεται υπό όρους να δρουν τα κοινωνικά υποκείμενα [...] Προ-

κύπτει η αίσθηση μιας όλο και πιο εφήμερης παραμονής σε χώρους «τράνζιτ», όπου ο καθένας αναγνωρίζει και αναγνωρίζεται μέσω στερεοτυπικών κοινωνικών εικόνων – μοντέλων». (Σταυρίδης, 2006:33)

Στην πραγματικότητα η αποδοχή αυτής της ταυτότητας αποτελεί 'το εισιτήριο' για τον προσδιορισμό του δικαιώματος χρήσης. Η ταυτότητα του δυνητικού χρήστη, είτε είναι προσωρινός είτε μόνιμος, θεμελιώνεται, σύμφωνα με το δικαίωμα της χρήσης. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα κατά τον ίδιο, το δικαίωμα της χρήσης να γίνεται για τις πόλεις των θυλάκων ένα δικαίωμα που θεμελιώνεται στην εξαίρεση¹. Στους κοινά αναγνωρίσιμους χώρους διερχομένων, όπου δεν επενδύεται η ιστορικότητα και ο χαρακτήρας ενός τόπου, η ταυτότητα του χρήστη είναι ταυτόχρονα προσωρινή, τυποποιημένη και χωρίς βάθος. Χρειάζεται να υπογράψει κανείς νοερά ένα πρωτόκολλο χρήσης, να δεχτεί τους όρους του χώρου και να 'αποδείξει προκαταβολικά την αθωότητα του'. Μέσα από αυτόν τον προβληματισμό συνειδητοποιείται, πως η κατάσταση επίκτητης ή μερικής ταυτότητας μέσα στους μη-τόπους κινητοποιείται από δράσεις εξουσίας. Σε όλη αυτή την κατάσταση εξουσίας ο Σταυρίδης, οραματίζεται μια πόλη συναντήσεων, στην οποία η αστική συνθήκη θα γεννιέται από τόπους-περάσματα, κατώφλια με δικαίωμα στη συνύπαρξη, στη συνάντηση και στην ίδρυση τόπων και σχέσεων ανάμεσα σε κοινωνικές ετερότητες.

«Πρόκειται, λοιπόν, για μια πολύ περίπλοκη κατάσταση που 'δουλεύει' χάρη σε ορισμένους κανόνες. Οι κανόνες αυτοί βέβαια δεν είναι αυθαίρετοι αλλά στην πραγματικότητα χειρίζονται επιδέξια τις διαφορετικότητες και τα ξεχωριστά χαρακτηριστικά των επί μέρους στοιχείων με τρόπο που ο ένας λειτουργεί συμπληρωματικά ως προς τους άλλους και που εξασφαλίζεται η γενικότερη ισορροπία του συνόλου» (Stan, 2013:27)

b2. Συμπεριφορά-κοινωνικότητα

Αναλύοντας τις κοινωνικές συμπεριφορές και σχέσεις που διαμορφώνονται στους μη-τόπους, οι κώδικες και οι οδηγίες που επιβάλλονται, διαμορφώνουν τόσο την στάση του κάθε ατόμου όσο και τις δεσμεύσεις του απέναντι στην παράδοση² και την κοινωνία. Τα άτομα αντιδρούν στο σύνολο των προκαθορισμένων οδηγιών εντός αυτών των χώρων, οι οποίες έχουν προγραμματιστεί για την εκτέλεση συγκεκριμένων δραστηριοτήτων. Όπως για να πάρετε χρήματα από ένα μηχάνημα μετρητών, να συνδεθείτε σε ένα λογαριασμό στο διαδίκτυο, να εισέλθετε σε μια περιοχή που εξασφαλίζεται με βιομετρικές τεχνικές. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν μια σύμβαση μεταξύ του ατόμου και μιας μηχανής, μοναχικά, χωρίς αμφιβολία, αλλά μακριά από το να χαρακτηριστεί αντικοινωνική.

Αυτές οι αλληλεπιδράσεις προετοιμάζονται από κοινωνικές και πολιτισμικές υποθέσεις σχετικά με την κανονικότητα, καθώς οι πιθανές δράσεις κωδικοποιούνται στους αλγόριθμους του μηχανήματος. Μια προσδοκία αναγράφεται στην επεξεργασία δεδομένων, στην προσδοκία ενός σωστού κωδικού PIN, στην προσδοκία μιας προκαθορισμένης σειράς πράξεων, στην προσδοκία μιας προσαρμοσμένης συμπεριφοράς. Η μηχανή δεν διαπραγματεύεται, αν δεν συμμορφωθείτε, θα σας αρνηθούν χρήματα, την πρόσβαση ή οτιδήποτε άλλο. Παρόλο που γνωρίζουμε ότι ένας υπολογιστής δεν είναι άνθρωπος, οι περισσότεροι από εμάς θα έχουν ήδη μιλήσει σε αυτό, εάν δεν λειτουργεί όπως πρέπει, έτσι και από την άποψη του χρήστη, η κατάσταση έχει **κοινωνική διάσταση**.

Όπως αναφέρει ο Uzzell «παρόλα αυτά, ο Augé είναι σίγουρα κατάλληλος για να υποθέσει μια νέα ποιότητα σε αυτές τις μοναχικές συμβάσεις, τις οποίες τακτικά οι άνθρωποι ακολουθούν. Αλλά φαίνεται μια γενική τάση για να επεκταθεί το επιχείρημα στους μη-τόπους μετακίνησης, κυκλοφορίας και αγοράς. Αυτά είναι, όπως έχουν

λεχθεί, 'χώροι κατανάλωσης, τόποι εμπειρίας'», (Milles, 2010) στους οποίους η κοινωνική πτυχή είναι μάλλον πιο προφανής.

Αυτοί δεν είναι απαραίτητα τόποι επικοινωνίας -στο βαθμό που μπορούν να θεωρηθούν ως τόποι- καθώς οι επισκέπτες μοιράζονται συλλογικές αξίες και πεποιθήσεις. Μοιράζονται την επιδίωξη της ευτυχίας ατενίζοντας και ψωνίζοντας, αναζητώντας ρούχα και πράγματα που ταιριάζουν με την εμφάνιση, την προσωπικότητα, την αυτοπεποίθησή τους και μοιράζονται την πεποίθηση ότι η επίτευξη αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί με την αγορά καταναλωτικών αγαθών.

Αυτό φαίνεται να αντικατοπτρίζει τη γνώμη του Augé, αλλά θα πρέπει να αναγνωριστεί η δημοτικότητα των αγορών, μια σημαντική πτυχή της σύγχρονης ζωής και του τρόπου ζωής, ακόμη και της σημερινής διακυβέρνησης. Σε κάθε περίπτωση, σίγουρα σηματοδοτεί μια αλλαγή. Το ευρύ κοινό αναγνωρίζει, ότι οι παραδοσιακοί τόποι είναι διαφορετικοί από τους μη-τόπους, καθώς οι άνθρωποι τα χρησιμοποιούν με διαφορετικές προθέσεις και προοπτικές.

Μια εμπειρική έρευνα σύγκρινε ένα εμπορικό κέντρο και την High Street στην Νέα Υόρκη και διαπίστωσε ότι το εμπορικό κέντρο θεωρείται πιο βολικό για τον χώρο στάθμευσης αυτοκινήτων καθώς προτιμάτε η καθαρότητα, φαίνεται να έχει μια πιο φιλική και χαλαρή ατμόσφαιρα σε σχέση με τα λιγότερα ακριβά καταστήματα, είναι ασφαλέστερο για τα παιδιά, πιο ήσυχο και λιγότερο συνωστισμένο»(Uzzell,1995), συνοπτικά, «ένας διατεταγμένος χώρος»(Falk, 1997)

Οι μη-τόποι είναι ανοιχτοί σε όλους, φαινομενικά, αλλά στην πραγματικότητα το κοινό είναι αυστηρά επιλεγμένο. Ειδικά τα εμπορικά κέντρα είναι μέρη, όπου η διαφοροποίηση μπορεί να γιορταστεί και η διαφορά έχει γίνει ολοένα και πιο σημαντική σε περιόδους κρίσης και αβεβαιότητας. Είναι ένα από τα μέσα αυτοπεποίθησης και διασφάλισης, και η επιβολή διαφοροποίησης μπορεί πολύ εύκολα να χρησιμεύσει ως υποκατάστατο της έλλειψης ασφάλειας στις κοινωνικές και οικονομικές υποθέσεις. Αυτή είναι μία από τις σημαντικότερες λειτουργίες των σημερινών μη-τόπων, είναι τόποι διασφάλισης³, θέσεις όπου ο 'ίλιγγος του νεότερου νεωτερισμού', όπως το έθεσε ο Jock Young (2007), έχει σταματήσει.

Ο Αυγέ υποστηρίζει, πως οι κοινωνικές σχέσεις έχουν αλλάξει και από τις 'συλλογικές συμβατικές υποχρεώσεις' έχουν μετατραπεί σε μοναχικές χωρίς να βασίζονται πλέον σε κοινές αξίες και πεποιθήσεις. Από την άποψη αυτή, οι τόποι δημιουργούν ένα είδος οργανικής κοινωνικής ζωής, ενώ οι μη-τόποι αποτελούν μια 'ατομική μορφή σύμβασης', ακόμη και μεταξύ ενός ανθρώπου και μιας μηχανής.

Είναι λογικό η αλλαγή του κλασσικού μοντέλου ταυτότητας σε συνδυασμό με τη προσωρινότητα των κοινωνικών μορφών, να μπορεί να δημιουργήσει σύγχυση στο άτομο και να επηρεάσει το περιβάλλον που αυτό ενεργεί. Αυτή η διαδικασία παραγωγής χώρου, έχει ως αποτέλεσμα να κάνει τους χρήστες-επισκέπτες που δεν έχουν προσανατολιστεί και κατανοήσει επαρκώς τον χώρο που βίωσαν, ανίκανους να περιγράψουν και να μεταδώσουν τη δομή και το αίσθημα που εξέλαβαν. Για το λόγο αυτό, στην αντίληψή τους, ο χώρος να αποτελεί έναν **απροσδιόριστο τόπο**. Η παράμετρος της προσωρινότητας, η οποία υποβάλλει σε συνεχή εγρήγορση το νευρικό σύστημα του ανθρώπου, εξαντλώντας έτσι τα αποθέματα

δύναμης για αντίδραση σε νέες αλλαγές, με ενεργητικότητα, ο ρυθμός των οποίων δεν αφήνει χρόνο κατάλληλο για τη συγκέντρωση νέας δύναμης των νεύρων. Από τη σύγκρουση αυτή έρχεται ως επακόλουθο τόσο η αλλοτρίωση όσο και η εναπροσαρμογή της αντιμετώπισης του βιωμένου χώρου. Σύμφωνα με τη σκεπτική του M.Merleau-Ponty:

ο άνθρωπος ως ενσαρκωμένο πνεύμα, βρίσκεται σε μία διαδικασία συνεχούς δημιουργίας μέσα στον κόσμο της αντίληψής του, καθώς η αντιληπτική του συμπεριφορά προκύπτει από τις σχέσεις που αναπτύσσει με το περιβάλλον του, οι οποίες συνάπτονται τη στιγμή της γέννησης του και διαρκώς ανανεώνονται. (Merleau-Ponty, 1991)

Όπως επιμένει και ο G. Bachelard «δεν ξέρουμε να αισθανόμαστε το χρόνο παρά μόνο πολλαπλασιάζοντας τις συνειδητές στιγμές» (Gaston, 1997). Θέλοντας να επισημάνει ότι η διάρκεια δεν είναι χαρακτηριστικό του χρόνου αλλά μία επινόηση της συνείδησης, παραθέτει την προοπτική ότι «ως πραγματικότητα, υπάρχει μόνο μία 'ή στιγμή'. Η διάρκεια, η συνήθεια και η πρόοδος αποτελούν ομαδοποιήσεις στιγμών και είναι τα πιο απλά φαινόμενα του χρόνου» (Gaston, 1997:134)

Όλη αυτή η ταχύτατη εναλλαγή στιγμών οδηγεί στην αντικατάσταση της διανοητικότητας του μητροπολιτικού ατόμου από τη *blasé* στάση, σε σύγκριση με άτομα που ζουν σε λιγότερο μεταβλητά περιβάλλοντα. Τη στάση αυτή, έρχεται να ενισχύσει ο τρόπος της διακίνησης του χρήματος στη σημερινή κοινωνία, με την ισότροπη αντιμετώπιση αντικειμένων και την ανταλλακτική αξία που υπάρχει για κάθε ένα από αυτά, να επηρεάζει την κρίση των ατόμων και να καθιστά αδύνατη τη διάκριση ανάμεσα τους, φτάνοντας ως την υποτίμηση του αντικειμένου. Με τον τρόπο αυτόν, προβάλλεται τελικά «η αίσθηση ότι το άτομο αποτελεί ένα στοιχείο

ασήμαντο για την κοινωνία. Έτσι παρουσιάζεται μία αλήθεια για τον μητροπολιτικό άνθρωπο που αντιμετωπίζει τη ζωή και τα άτομα γύρω του, με επιφυλακτικότητα και συχνά με κάποια μορφής αντιπάθεια (υπολανθάνουσα). Εντούτοις, η στάση αυτή δημιουργεί μία ελευθερία επιλογών και βαθύτερης εν τέλει κριτικής ματιάς, σε σύγκριση με άλλες συνθήκες. Καταλήγοντας έτσι στην όξυνση της σκέψης και της διανοητικότητας στην μητρόπολη, η οποία προωθεί τη διαφορετικότητα και την ανεξαρτησία των ατόμων.[...] Έτσι και σήμερα ο άνθρωπος της μεγαλούπολης είναι ελεύθερος, με μία εξαυλωμένη και εκλεπτυσμένη έννοια, σε αντίθεση με την μικροπρέπεια και τις προκαταλήψεις που περιορίζουν τον άνθρωπο της μικρής πόλης». (Simmel, 1993:36)

Έχοντας μια ανεπηρέαστη ταυτότητα σε σχέση με τα εξωτερικά δρώμενα, οι μη-τόποι μπορούν να συμβάλλουν στην καταπολέμηση της *blasé* κατάστασης. Η χωρική κενότητα, που προσφέρεται από τους 'μη-τόπους', ευνοεί τις ομαλές μεταβάσεις⁵, την αποσυμπίεση της αντίληψης και το φιλτράρισμα των πολλαπλών συμβάντων που βιώνει ο σύγχρονος άνθρωπος. Με την απόδοση μιας ταυτότητας και την 'ασφάλεια' μέσω του ελέγχου που επιβάλουν οι μη-τόποι, δίνεται το χρονικό περιθώριο στο υποκείμενο να κατανοήσει τις αλληπάλληλες καταστάσεις που συμβαίνουν στο περιβάλλοντα χώρο του. Αποτελούν ένα δίκτυο τόπων, μέσα στον αστικό ιστό, εισαγωγής-εξαγωγής του ατόμου από τη μία χρήση στην άλλη, δίνοντας στον χρήστη τη δυνατότητα για προσαρμογή στην νέα κατάσταση που θα έχει να αντιμετωπίσει. Έτσι το άτομο αποκτά μία προσωρινή ταυτότητα, η οποία στηρίζεται στις αντίστοιχες συνθήκες του μη-τόπου που παρίσταται, μέσα σε ένα σύστημα ευελιξίας και ανοιχτότητας δομών, που επιτρέπει την ανάπτυξη νέων δυνατοτήτων, καθώς ευνοεί την μετεξέλιξη των προηγούμενων συμβάντων σε νέα δεδομένα.

b3. Terrain vague

Μη τόποι, σύμφωνα με την έννοια που περιέγραψε ο Augé, αποτελούν τα terrains vagues (ασαφή εδάφη). Ως όρος εισάγεται από τον καταλανό αρχιτέκτονα και θεωρητικό Ignasi de Sola-Morales (1995), προκειμένου να προσεγγίσει την απροσδιόριστη, αλλά ζωτική δυναμική που ενέχουν μια σειρά περιθωριοποιημένων περιοχών της πόλης. Πρόκειται για εγκαταλελειμμένες, μη παραγωγικές, παροπλισμένες περιοχές που είναι διάσπαρτες στο σύγχρονο αστικό τοπίο και αποτελούν ανενεργό απόθεμα προς αξιοποίηση. Μεγάλες εκτάσεις με αυθαίρετες κατασκευές, μεταβιομηχανικά τοπία, ξεχασμένες γωνιές στις παρυφές φυσικών ορίων και κατά μήκος οδικών διανοίξεων, χώροι κενοί, που ωστόσο κουβαλούν τα ίχνη και τη μνήμη μιας προηγούμενης ζωής. Ο διττός όρος στα γαλλικά (le vague) εκφράζει ακριβώς τη διπλή συνθήκη ανάμεσα στην απώλεια ιδιότητας (άδειο-vacant) και την αναμονή μιας νέας προοπτικής για αυτήν, ανάμεσα στην απουσία και τη μνήμη (αόριστο- vague). Σημειώνει την απόσταση που χωρίζει κάθε επέμβαση από κάτι που προϋπάρχει, την ετερότητα που ενέχει κάθε συνθήκη αστικής ταυτοποίησης. Η απροσδιόριστη, ανοίκεια συνθήκη αυτών των αστικών κενών δεν ανταποκρίνεται στο ιδεώδες της συνεκτικής και αποδοτικής πόλης. Οι τόποι αυτοί προσφέρουν, ωστόσο, τον κατάλληλο χώρο για μια αυθόρμητη, δημιουργική και άτυπη οικειοποίηση, συνιστούν το ιδανικό μέρος για μια συγκεκριμένη αντίσταση στην ακραία αστική ομογενοποίηση και εκμετάλλευση. Είναι δείκτες διαφοροποίησης από τα κυρίαρχα συστήματα αστικής ανάπτυξης, γεννήτριες εναλλακτικών τρόπων αστικής διαχείρισης. (Χατζησάββα, 2009:370)

Το Αεροδρόμιο του Ελληνικού ήταν το διεθνές αεροδρόμιο της Αθήνας. Λειτουργήσε για πάνω από 60 χρόνια, μέχρι το Μάρτιο του 2001, που έκλεισε και αντικαταστάθηκε από το Διεθνές Αεροδρόμιο Ελευθέριος Βενιζέλος. Μετά το κλείσιμό του, κατασκευάστηκαν κάποια έργα για τους Ολυμπιακούς Αγώνες

του 2004, τα οποία του αποτελούν εγκαταλελειμμένα απομεινάρια σήμερα. Το αεροδρόμιο αποτελεί terrain vague με προοπτικές για αποκατάσταση και επαναπροσδιορισμό.

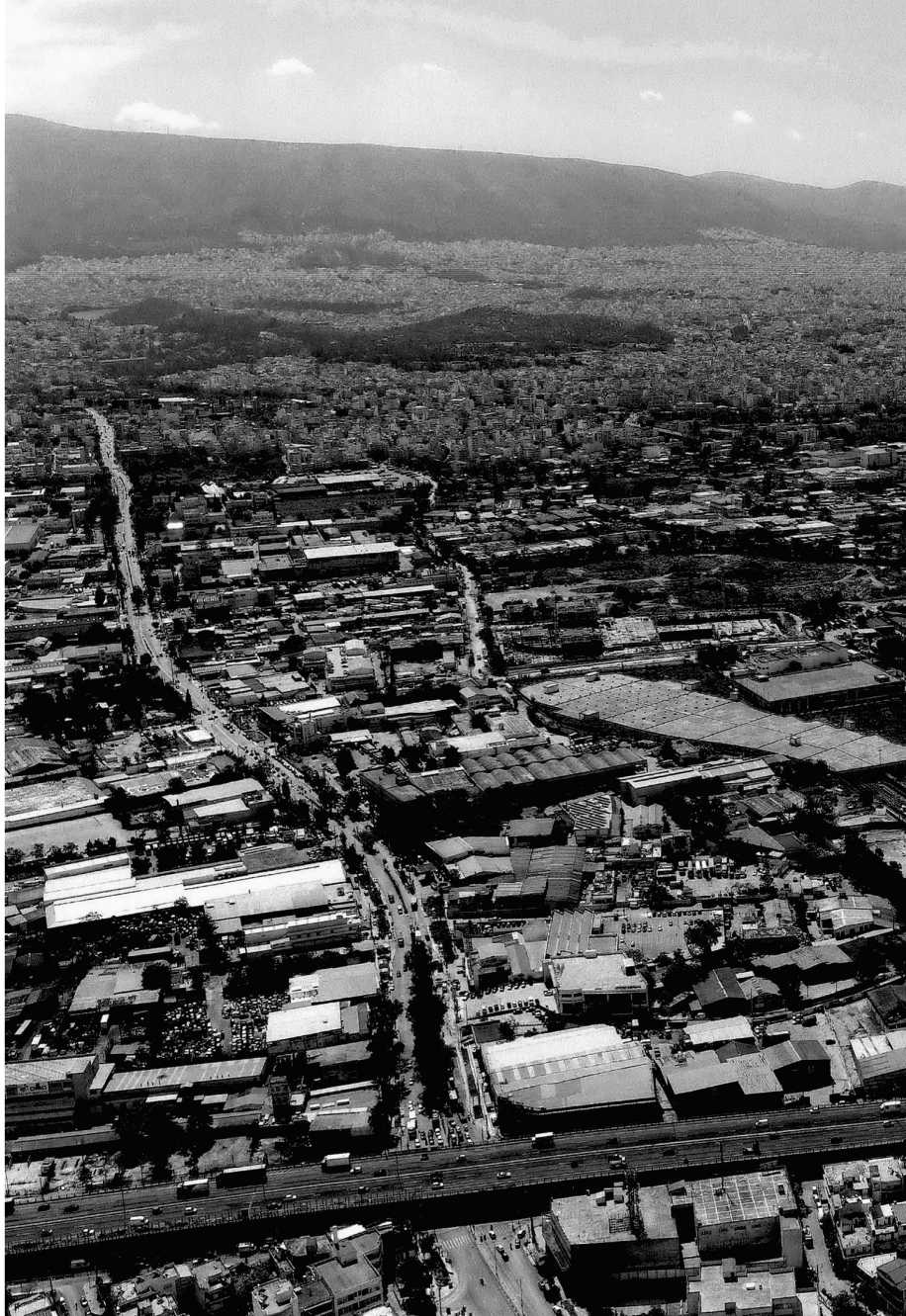
b4. Drosscapes

Μια ακόμα κατηγορία μη-τόπου που έχει προκύψει στις σύγχρονες αρχιτεκτονικές θεωρίες είναι τα σκωριοτοπία (drosscapes). Όρος που αναφέρεται σε εγκαταλελειμμένες, υποβαθμισμένες και συνήθως τοξικά επιβαρυνμένες περιοχές, όπως χώρους υγειονομικής ταφής απορριμμάτων, αποβιομηχανοποιημένες περιοχές, εκτάσεις εκμετάλλευσης φυσικού πλούτου, υποβαθμισμένους οικότοπους, καθώς και οριακά τμήματα πόλεων. (Τσιούμα, 2009:320) Στο άρθρο *Dross-City* στην εφημερίδα *Το Βήμα* (07.05.2010) η Λ. Καλλιπολίτη γράφει «Η λέξη 'dross' αναφέρεται σε υλικά ξένα, φθαρμένα και ακάθαρτα. [...] Είναι ένα τυχαίο υποπαράγωγο υλικό, μια άσκοπη παρενέργεια χημικών αντιδράσεων. Παρόλα αυτά όταν εμφανίζεται, προκύπτει η ανάγκη για την απομάκρυνσή του. Δια μέσω της καλής ή κακής γλωσσικής χρήσης του όρου, η λέξη έχει καταστεί συνώνυμη του αποβλήτου [...] στην περιττή εκείνη ουσία, που παράγεται μέσα από μεταβατικά στάδια της ύλης».

Αυτοί οι 'απόβλητοι' χώροι όπως υποστηρίζει ο Alan Berger αποτελούν φυσική εξέλιξη της πόλης και παράλληλα μια διαδικασία που ποτέ δεν σταματά (Berger, 2006:35). Είναι λογικό η διάχυση των πόλεων, να εγκλωβίσει είτε μεμονωμένα κτήρια ή συγκροτήματα βιομηχανιών εντός του περιβάλλοντος της. Οι βλαβερές συνέπειες της λειτουργίας των βιομηχανιών μέσα στον αστικό ιστό, οι επεκτάσεις των περιοχών κατοικίας, η δυσμενής κυκλοφορία στις πόλεις επιτάσσουν τη μετατόπισή τους σε περιφερειακές ζώνες, συνήθως εις βάρος του περιβάλλοντος, αφήνοντας στην θέση τους μη-τόπους, κενούς χώρους σαν τρύπες στον αστικό ιστό. Όπως ένας

φυσικός οργανισμός αναπτύσσεται, εξελίσσεται και απορρίπτει ότι δεν του χρειάζεται έτσι και η πόλη ως 'οργανισμός' -ένα δυναμικά εξελισσόμενο πεδίο με συνεχόμενες ροές- εμφανίζει μεταβολές και απορρίπτει κάποια τμήματα της.

Ο Ελαιώνας είναι μια από τις κύριες περιοχές που αποτελούν σκωριοτοπίο για την Αθήνα. Δημιουργήθηκε κατά τη δεκαετία του '60 κατά μήκος της λεωφόρου Κηφισού ως 'dross συσσώρευσης', κυρίως για άτυπη βιομηχανοποίηση και καταλαμβάνει έκταση 900 στρεμμάτων σε κεντρική τοποθεσία, μόλις δύο χιλιόμετρα μακριά από το κέντρο της πόλης. Χαρακτηρίζεται από πλήρη αναρχία από την άποψη του αστικού σχεδιασμού, λόγω έλλειψης δημόσιου χώρου, δικτύων οδών-υποδομών και ύπαρξης ανεπιθύμητων-ρυπογόνων δραστηριοτήτων.

Μετά από όλη αυτή τη διερεύνηση πού έγινε πάνω στο έργο του Augé, ο ανθρωπολόγος καταλήγει πως η έννοια του τόπου επαναπροσδιορίζεται συνεχώς, όσον αφορά την περίπτωση των μη-τόπων. Οι σχέσεις ανανεώνονται και ξαναρχίζουν διαρκώς. Υποστηρίζει ότι οι έννοιες του τόπου και του μη-τόπου αποτελούν όρους αντίθετης πολικότητας, καθώς η πρώτη ποτέ δεν εξαλείφεται πλήρως και η δεύτερη ποτέ δεν συμπληρώνεται πλήρως· είναι πεδία στα οποία η ταυτότητα και οι σχέσεις διαρκώς επανακαθορίζονται. Ο μη-τόπος είναι στην ουσία ένα μέτρο προσδιορισμού της ταυτότητας, διότι θέτει το άτομο σε επαφή με μια άλλη εικόνα του εαυτού του. Προκύπτει βέβαια πως η δημιουργία προσωρινών και επαναλαμβανόμενων καθεστώτων ταυτότητας και συμπεριφοράς χρειάζεται στη σύγχρονη πολύπλοκη κατάσταση της μητρόπολης. Όπως αναφέρεται από τον κοινωνιολόγο Zygmunt Bauman, σήμερα διανύεται η 'ρευστή' φάση της νεωτερικότητας, δηλαδή το σύγχρονο άτομο καλείται να διαχειριστεί «συνθήκες όπου οι κοινωνικές μορφές δεν μπορούν, και δεν αναμένεται πλέον, να διατηρούν τη μορφή τους για πολύ, γιατί αποσυντίθενται και διαλύονται πιο γρήγορα από τον χρόνο που χρειάζεται για να διαμορφωθούν» (Bauman, 2009 [2007]:15)

C. REM KOOLHAAS

Από αρχιτεκτονικής πλευράς, οι σχεδιαστές σε μια προσπάθεια να μην δημιουργήσουν θύλακες, σε αυτή την πραγματικότητα των μη-τόπων καλούνται να κατανοήσουν το σύγχρονο αστικό περιβάλλον της μητρόπολης. Αυτό το κάνουν είτε με τη δημιουργία εμβληματικών κτηρίων που εκμεταλλεύονται τα δεδομένα της πραγματικότητας, είτε μέσω αρχιτεκτονικής που επιχειρεί την κριτική αυτού του φαινομένου, προσφέροντας έτσι διαδικασίες ικανές για πιθανή αλλαγή. (Χατζησάββα, 2009:288)

Ο Ολλανδός αρχιτέκτονας Rem Koolhaas (1944) ως μελετητής της σύγχρονης κοινωνίας, διερωτάται για το ζήτημα της πόλης και ασκεί κριτική στην σύγχρονη πραγματικότητα. Προσπαθεί να διαβάσει το όριο της πραγματικότητας για να δει τι είναι αληθινό. Σε μια τάση θετικής διαχείρισης της εποχής, υποστηρίζει πως ότι είναι βολικό και συμβάλλει στην ανάπτυξη είναι καλό. Η έρευνα του συνίσταται από μια σειρά θεωρητικών δοκιμών παράλληλα με πειραματικό εφαρμοσμένο έργο.

Στο βιβλίο του S, M, L, XL (1995) αναλύει ένα σύνολο εννοιών που μετέπειτα έγιναν συνηθισμένες στο αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο, ιδιαίτερα την έννοια του 'Υπερμεγέθους' (Bigness), η οποία εισάγεται στο *Delirious New York* και αναλύεται περισσότερο στο άρθρο του με τον ομώνυμο τίτλο *Bigness, or the Problem of Large*. Σύμφωνα με αυτή την έννοια οι παλιές αρχιτεκτονικές αρχές (σύνθεση, κλίμακα, αναλογία, λεπτομέρεια) δεν ισχύουν πλέον, όταν ένα κτίριο αποκτήσει Bigness. Υποστηρίζει ότι η μεγαλοπρέπεια έχει γίνει το οριστικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και η ολική διαφάνεια η ιδεολογία της. Τα νέα κτίρια που αναδύονται σε αστικά κέντρα παγκοσμίως είναι τυποποιημένα, χωρίς χαρακτήρα και σαφή λειτουργία' μεγαλύτερα από όσο πρέπει να είναι. Αυτά τα απρόσωπα,

ήπια, τυχαία κτίρια εξελίσσονται από έργα που προετοιμάζονται από ομάδες, που η υπογραφή του συγγραφέα χάνεται και δεν δίνεται προσοχή στο πώς οι δομές συνδυάζονται με τον ορίζοντα της πόλης' γίνονται ξεχωριστές οντότητες, οδηγώντας σε μια «πλούσια ενορχήστρωση του χάους». Για αυτό το «Bigness δεν χρειάζεται πλέον την πόλη, την συναγωνίζεται, την αναπαριστά, την προεκτείνει' ή καλύτερα είναι η πόλη. Αν η αστικοποίηση δημιουργήσει προοπτική και η αρχιτεκτονική την εκμεταλλευτεί, το Bigness προσελκύει τη γενναιοδωρία της αστικότητας έναντι της κακίας της αρχιτεκτονικής. Bigness= αστικότητα εναντίων αρχιτεκτονικής». (Koolhaas, 1997:515)

Σε ένα άλλο δοκίμιο με τίτλο *Generic City* (Γενική Πόλη), ο Koolhaas δηλώνει ότι η πρόοδος, η ταυτότητα, η αρχιτεκτονική, η πόλη και ο δρόμος είναι πράγματα του παρελθόντος, «ευτυχώς... τελείωσε. Αυτή είναι η ιστορία της πόλης. Η πόλη δεν υπάρχει πια. Μπορούμε να σταματήσουμε το θέατρο τώρα...». Μελετάει τη χωρική συνθήκη σε μη-τόπους, υποστηρίζοντας πως η έννοια της γενικότητας (genericness) λειτουργεί σε αντιδιαστολή με το εξειδικευμένο, το τοπικό, το γραφικό. Οι μη-τόποι που δημιουργεί η γενική πόλη, δηλαδή «[...] η γενική αστική κατάσταση, συμβαίνει παντού, και μόνο το γεγονός ότι συμβαίνει σε τέτοιες τεράστιες ποσότητες πρέπει να σημαίνει ότι είναι κατοικήσιμη. Η αρχιτεκτονική δεν μπορεί να κάνει τίποτα που ο πολιτισμός δεν κάνει. Όλοι μας παραπονιόμαστε ότι αντιμετωπίζουμε παρόμοια αστικά περιβάλλοντα. Λέμε ότι θέλουμε να δημιουργήσουμε ομορφιά, ταυτότητα, ποιότητα, μοναδικότητα. Και όμως, ίσως στην αλήθεια αυτές οι πόλεις που έχουμε είναι επιθυμητές. Ίσως η έλλειψη χαρακτήρα τους παρέχει το καλύτερο πλαίσιο για τη ζωή». (Koolhaas, 1996)

Ουσιαστικά «η Γενική Πόλη είναι η πόλη που έχει απελευθερωθεί από την αιχμαλωσία του κέντρου, από το ζουρλομανδύας της ταυτότητας. Η Γενική Πόλη θέτει τέρμα σε αυτόν τον καταστροφικό κύκλο εξάρτησης, δεν είναι παρά μια αντανάκλαση της παρούσας ανάγκης

και της παρούσας ικανότητας. Είναι πόλη χωρίς Ιστορία. Είναι αρκετά μεγάλη για όλους. Είναι εύκολη. Αν γίνει πολύ μικρή επεκτείνεται. Αν παλιώσει αυτοκαταστρέφεται και ανανεώνεται. Είναι το ίδιο συναρπαστική -ή βαρετή- παντού. [...] Η μεγάλη πρωτοτυπία της γενικής πόλης είναι απλά ότι εγκαταλείπει αυτό που δεν λειτουργεί -αυτό που έχει ξεπεράσει τα χρονικά όρια της χρήσης του- ότι σαπίζει στην ασφάλτο του ιδεαλισμού με τα κομπρεσέρ του ρεαλισμού και ότι δέχεται αυτό που αναπτύσσεται στην θέση του. Με αυτήν την έννοια η Γενική Πόλη στεγάζει το αρχέγονο και το μελλοντικό, στην πραγματικότητα μόνο αυτά τα δύο. Η Γενική Πόλη είναι ό,τι απέμεινε από αυτό που ήταν κάποτε πόλη. Η Γενική Πόλη είναι η μετα-πόλη που προετοιμάζεται στη θέση της πρώην-πόλης». (OMA/ Koolhaas, 1995) Συνεπώς ο πραγματισμός του αρχιτέκτονα τον φέρνει αντιμέτωπο με τις διαστάσεις και τα όρια που προκατασκευάζουν την ταυτότητα, την αστική συνείδηση, την φυσιογνωμία του αρχιτεκτονικού προϊόντος. Για τον Koolhaas, όσο πιο ισχυρή είναι η ταυτότητα, τόσο απαγορεύει την επέκταση και την ερμηνεία. (Χατζησάββα, 2009:292) Η Γενική Πόλη χωρίς ταυτότητα καταφέρει να «[...] ιδρύεται πάντα από ανθρώπους εν κινήσει, έτοιμους να προχωρήσουν. Αυτό εξηγεί το αναπόσπαστο των θεμελίων της. Δεν συγκροτείται από έναν υπεραπαιτητικό δημόσιο χώρο, αλλά από τον υπολειμματικό χώρο». (Koolhaas, 1995:252-265)

Έτσι η σημασία του τόπου έγκειται στην αμεσότητα της χωρικής εμπειρίας που κατασκευάζει. Ο Koolhaas για να δημιουργήσει ευέλικτους δεσμούς μεταξύ ατόμου και περιβάλλοντος, στο έργο του, ο τόπος γίνεται τοπική αντιπαράθεση δυνάμεων χωρίς ιεραρχία αλλά αμοιβαία εξάρτηση. Αυτή η φαινομενική ατοπία αποτελεί μια ανατροπή των εννοιών που συμπάρευσαν οι ερμηνευτικές αποδόσεις του τόπου και του χώρου. Θεωρεί πως η αρχιτεκτονική δεν έχει καταφέρει να ορίσει το χώρο και για αυτό έχουν προκύψει οι υπολειμματικοί χώροι (junkspace). (Χατζησάββα, 2009:294)

Ο όρος **Junkspace** δεν έχει ξεκάθαρη μετάφραση στην ελληνική γλώσσα. Σε μια απόπειρα μετάφρασης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως απόβλητος χώρος, υπολειμματικός, ανούσιος, άχρηστος. Ο δημιουργός του όρου είναι ο Rem Koolhaas, στο ομώνυμο δοκίμιο του για το Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, αναφέρεται σε χώρους αποπροσανατολισμού, χώρους που είναι παντού ίδιοι, δεν έχουν όρια, σφραγίζουν τον εαυτό τους από το εξωτερικό σε μια φανταχτερή μεμβράνη. (Koolhaas, 200:175) Η αυθυπαρξία τους έγκειται στο λειτουργικό τους πρόγραμμα και στις υπηρεσίες που παρέχουν. Ο χρήστης μπορεί να βρει τα πάντα εκεί (διάσημες μάρκες από όλο τον κόσμο, τοπικά προϊόντα, εστιατόρια, καφέ μεγάλων αλυσίδων) το ίδιο κτήριο θα μπορούσε να βρίσκεται σε μια μεγαλούπολη της Ευρώπης, σε ένα προάστιο της Ασίας ή σε μια μικρή πόλη. Όπως σημειώνει ο Koolhaas «η συνέχεια είναι η ουσία του Junkspace» εκμεταλλεύεται κάθε εφεύρεση που επιτρέπει επέκταση, αναπτύσσει την υποδομή της ομαλής λειτουργίας: κυλιόμενη σκάλα, κλιματισμός, ψεκασθήρες, κουρτίνα ζεστού αέρα... Είναι πάντα εσωτερικό, τόσο εκτεταμένο που σπάνια αντιλαμβάνεστε τα όρια του, προωθεί τον αποπροσανατολισμό με οποιοδήποτε μέσο (καθρέφτη, βερνίκι, ηχώ)... Το Junkspace είναι σφραγισμένο, συγκρατημένο όχι από δομή, αλλά από δέρμα, σαν φούσκα. [...] Αντικαθιστά την ιεραρχία με συσσώρευση, τη σύνθεση με προσθήκη [...] Ενώ ολόκληρες χιλιετίες, οι αρχιτέκτονες δούλευαν υπέρ της μονιμότητας, των αξόνων, των σχέσεων και της αναλογίας, το πρόγραμμα του Junkspace βασίζεται στην κλιμάκωση. Αντί της ανάπτυξης, προσφέρει εντροπία [...] αντιπροσωπεύει μια αντίστροφη αθροιστική τυπολογία προσεγγιστικής ταυτότητας, λιγότερο σχετική με το είδος, περισσότερο με την ποσότητα». (Koolhaas, 2001:176) Σε αυτούς τους χώρους δεν υπάρχει ανθρώπινη επικοινωνία, όλες οι κινήσεις του υποκειμένου είναι προμελετημένες και στοχευόμενες. Η διεπαφή απαλλοτριώνεται: χιλιάδες άτομα βρίσκονται σε αυτά τα μεγαθήρια αρχιτεκτονήματα αλλά κανένας δεν επικοινωνεί με τους άλλους, όλοι ακολουθούν μια τετελεσμένη πορεία σαν

«[...]ένας ιστός χωρίς αράχνη, αν και είναι μια αρχιτεκτονική των μαζών, κάθε τροχιά είναι αυστηρά μοναδική [...] Η κίνηση είναι το Junkspace, από τον εναέριο χώρο μέχρι το μετρό, ολόκληρο το σύστημα του αυτοκινητόδρομου είναι το Junkspace, μια τεράστια δυνητική ουτοπία που έχει φραχτεί από τους χρήστες της» (Koolhaas, 2001:179). Ασυναίσθητα ή συνειδητά ο χρήστης καταθέτει την ατομική του ταυτότητα για ένα αίσθημα φαινομενικής 'ασφάλειας'. Η κρίση είναι δύσκολή την καταθέτουμε και αυτή, είναι πιο εύκολη η 'εμπιστοσύνη' στο όνομα της άνεσης και της απόλαυσης, στην 'τυραννία του σίγουρου'. «Η δικτατορία δεν είναι πλέον πολιτική, είναι ψυχαγωγία. Μέσω του Junkspace, η ψυχαγωγία οργανώνει ερμητικά καθεστώτα αποκλεισμού και συγκέντρωσης». (Koolhaas, 2001:180) Το Junkspace ενσαρκώνει την καταστροφή του τόπου, του πνευματικού κριτικισμού, την απομάκρυνση του ουσιώδους σε ένα μηχανικό πλαίσιο καταναλωτισμού και άνεσης. Η ταυτότητα μέσα του εξαλείφεται, το άτομο μαζικοποιείται. Αποτελεί ένα κενό δοχείο που ό,τι εισέρχεται μέσα του απαλλοτριώνεται. Βρίσκεται παντού, εξαπλώνεται με όλα τα μέσα από τον τόπο, στην αρχιτεκτονική, στον οίκο και την εργασία, στο διαδίκτυο, στο άτομο παράγοντας ένα Junkuniverse (Koolhaas, 2001).

Ο Frederic Jameson απέναντι στην δυστοπία του Junkspace, στις διαδρομές της επιβεβλημένης πολυπλοκότητας, της αγοράς του ύστερου καπιταλισμού και στο αδιαφοροποίητο, άμορφο αντιουμανιστικό σύμπλεγμα, επισημαίνει την ανάγκη να τοποθετηθεί η ριζική διαφορά της ετερότητας και της αλλαγής. (Jameson, 2003:73-77)

Όμως σε μια άλλη οπτική, ο Antonio Negri σχολιάζοντας τον Rem Koolhaas, εξηγεί πως το δοκίμιο *Η γενική Πόλη* είναι συμπληρωματικό του *Bigness* και παίρνοντας θέση συμφωνεί με την αποδόμηση του μητροπολιτικού σώματος, όμως τάσσεται κατά «της παρουσίας της μητρόπολης ως μηχανή που αδειάζει την πόλη της πραγματικότητας, ένα κοινωνιολογικό πεδίο, όπου ο ορίζοντας εξαφανίζεται και όπου κάθε στιγμή σταθεροποίησης είναι υποκριτική και φευγαλέα: η πόλη ως κενός χώρος [...]» (A.Negri, 2009:48) Αναγνωρίζει τη θετική διάγνωση της σύγχρονης συνθήκης που επιτυγχάνει την υπέρβαση της ποίησης και της ιστορίας της πόλης, για να παρακολουθήσει την αστική πραγματικότητα και γράφει για το Junkspace «εντούτοις, εξακολουθεί να συμβαίνει κάτι εδώ, μια σπίθα, ένα γεγονός. Θα μπορούσε απλά να είναι 'λογοτεχνία'. [...] Στην πραγματικότητα, ένα παράδοξο γίνεται εμφανές στο 'Junkspace', όσο μεγαλύτερη είναι η κριτική της πόλης και ο εξασθενηστικός της ορίζοντας, τόσο περισσότερο η μητρόπολη γίνεται ένας απεριόριστος ορίζοντας, τόσο περισσότερο χάνεται αυτό το junkspace με τις μαθηματικές και πλαστικές παραλλαγές της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και παίρνει μια εξαιρετική φυσικότητα, αλλάζοντας την ανάλυσή της, από ένα σουρεαλισμό που θυμίζει De Chirico στην ονειρική υπερσωματικότητα του Μπέικον. Το Junkspace είναι βιοπολιτικό». (A.Negri, 2009: 48)

Άρα η αμηχανία που προάγουν οι μη-τόποι στην κίνηση, τη ροή, την μεταβλητότητα και την παρεμβατικότητα που θα μπορούσε να τους ασκηθεί, τους καθιστά ανενεργούς εν μέρει και ικανούς ώστε να αλλοτριώσουν τα συμβάντα που εξελίσσονται μέσα τους. Τα χαρακτηριστικά αυτά τμήματα τόπων αποτελούν ένα αδιαπέραστο κέλυφος θέτοντας τον περιορισμό ότι οποιαδήποτε κατάσταση πραγματοποιηθεί μέσα τους, αυτά θα μείνουν ανεπηρέαστα και αμετάβλητα. Ο Negri θα προτείνει την δημιουργία νέων συλλογικοτήτων, μέσα από την αντίσταση με την ουτοπική κεντρικότητα της πόλης.

Είναι γεγονός πως τα ερευνητικά επιχειρήματα του Rem Koolhaas επιχειρούν να αποδώσουν νέα σημασία στη σύγχρονη συνθήκη, με κτήρια τα οποία αδιαφορούν για την μορφή αφού υποστηρίζει πως αν κάτι δεν λειτουργεί δεν υπάρχει, η πληροφορία παίρνει τη θέση της μορφής και αναδιατάσσει χώρους ώστε να ευνοηθεί η ζωή. Η πνευματική αντιμετώπιση του ατόμου για το περιβάλλον, τον τόπο, το χώρο δεν μπορεί να υποστηρίξει στιβαρά όρια στη σύγχρονη κατάσταση. Έτσι οι μη-τόποι αποτελούν απλώς μια διαφορετική συνθήκη που ανταλλάσσει προοπτικές 'γίνεσθαι' με τους τόπους.

d. NEGRI A. & HARDT M.

Αναλύοντας τη σύγχρονη κατάσταση, παρατηρείται η ανάγκη για διερεύνηση της παγκόσμιας αστικής συνθήκης που έχει προκύψει, καθώς και η θέση από την οποία δρουν οι μονάδες που τη συντελούν. Για το λόγο αυτό μετά την ανάλυση της έννοιας των μη-τόπων ως εθνική μητρόπολη (μονάδα), έρχεται στο προσκήνιο η ανάγκη εξέτασης της έννοιας σε μια μεγαλύτερη κλίμακα, αυτή της παγκόσμιας μητρόπολης (σύνολο).

Για την κατανόηση, αυτής της προσπάθειας, για προσέγγιση της αλληλεπίδρασης και της συσχέτισης των αυτόνομων μη-τόπων (εθνικές μητροπόλεις), παρουσιάζεται η οπτική του Antonio Negri που παρέθεσε στο βιβλίο του η 'Αυτοκρατορία'. Ο ίδιος επιχειρεί να προσεγγίσει το νέο είδος τόπου που πραγματώνεται σήμερα και να αναλύσει την αντιφατική ιδιότητα που τον χαρακτηρίζει μέσα από τη μετάβαση της νεωτερικότητας προς την μετανεωτερικότητα. Εισάγει την έννοια της Αυτοκρατορίας⁶ αποκαλώντας την έναν μη-τόπο ως έναν παγκόσμιο υβριδικό χώρο που μπορεί κανείς να παρατηρήσει την αμείωτη και ανεπίσχετη παρουσία των υποκειμενικών κινήσεων. Το πέρασμα στην Αυτοκρατορία και οι συνεπαγόμενες διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης, προσφέρουν νέες δυνατότητες για τις δυνάμεις της απελευθέρωσης από τα πρότυπα του ιμπεριαλισμού⁷. Δεδομένου ότι οι διαδικασίες προς την παγκοσμιοποίηση έθεσαν την κυριαρχική εξουσία των εθνικών κρατών εν μέρει ενεργή, αλλά παράλληλα σε σταδιακή παρακμή. Οι βασικοί παράγοντες της παραγωγής και της ανταλλαγής -το χρήμα, η τεχνολογία, οι άνθρωποι και τα αγαθά- κινούνται με διαρκώς αυξανόμενη ευκολία, χωρίς τους περιορισμούς που επέβαλλαν τα εθνικά σύνορα του , ως εκ τούτου, το εθνικό κράτος έχει ολοένα και λιγότερο τη δύναμη να ρυθμίζει αυτές τις ροές και να επιβάλλει την εξουσία του στην οικονομία. Πιο συγκεκριμένα τα διακεκριμένα εθνικά σύνορα του ιμπεριαλιστικού χάρτη του κόσμου

έχουν αναμειχθεί σχηματίζοντας το 'αυτοκρατορικό ουράνιο τόξο'.

Αρχικά η έννοια της Αυτοκρατορίας διακρίνεται κατά βάση από την έλλειψη συνόρων, προϋποθέτει ένα καθεστώς το οποίο ουσιαστικά περικλείει τη χωρική ολότητα ή μάλλον κυβερνά όλον τον 'πολιτισμένο' κόσμο. (A.Negri&M.Hardt, 2002:18) Μέσα από αυτή την χωρική ανοιχτότητα που την χαρακτηρίζει την παρουσιάζει όχι ως ένα ιστορικά προσδιορισμένο καθεστώς που σχηματίζεται μέσα από κατακτήσεις, αλλά μάλλον ως «μια τάξη πραγμάτων που κατ' ουσίαν αναστέλλει την ιστορία και με αυτόν τον τρόπο παγιώνει την υφιστάμενη κατάσταση των πραγμάτων εις τους αιώνες». Με άλλα λόγια, η Αυτοκρατορία δεν παρουσιάζεται ως μια μεταβατική στιγμή μέσα στο ρου της ιστορίας, αλλά ως ένα καθεστώς χωρίς χρονικά όρια και υπ' αυτήν την έννοια, έξω από ιστορία ή στο τέλος της. Σκεπτόμενος την κοινωνική διάσταση του όρου, παρατηρεί ότι «λειτουργεί σε όλους τους καταγραφείς της κοινωνικής τάξης, εκτεινόμενη ως τα βάθη του κοινωνικού κόσμου. Η Αυτοκρατορία δεν διαχειρίζεται μόνον ένα έδαφος και έναν πληθυσμό, αλλά δημιουργεί επίσης τον ίδιο τον κόσμο στον οποίο ενοικεί. Δεν ρυθμίζει μόνο την ανθρώπινη αλληλεπίδραση, αλλά αποσκοπεί να εξουσιάζει άμεσα την ανθρώπινη φύση». Μέσα από αυτή την διαδικασία, συγκροτείται «ως παραδειγματική μορφή της βιοεξουσίας» (A.Negri&M.Hardt, 2002:18) διότι αντιμετωπίζει συνολικά την κοινωνική ζωή.

Ο χώρος της αυτοκρατορικής κυριαρχίας, κατά την μετα-νεωτερικότητα είναι εξομαλυσμένος, σε αντίθεση με τον αυλακωμένο χώρο της νεωτερικότητας. Μέσα σε αυτόν τον εξομαλυσμένο χώρο της Αυτοκρατορίας, δεν υπάρχει κανένας τόπος εξουσίας (η εξουσία βρίσκεται παντού και πουθενά). Η Αυτοκρατορία είναι μια ου-τοπία, η ορθότερα ένας μη-τόπος. Η ιδέα της Αυτοκρατορίας ορίζεται ως ο ιστός μιας οντολογικής ανθρώπινης διάστασης, η οποία τείνει να γίνει οικουμενική. Αφού το τέλος της νεωτερικότητας σημαίνει και το τέλος της ελπίδας να βρεθεί κάτι που να μπορεί να προσδώσει ταυτότητα

στον Εαυτό έξω από την κοινότητα, έξω από τη συνεργασία και έξω από τις ζωτικές και αντιφατικές σχέσεις που κάθε άτομο βρίσκει σε έναν μη-τόπο, δηλαδή στον κόσμο και στο πλήθος.

Η νέα αυτή δομή δεν εγκαθιστά κάποιο εδαφικό κέντρο, ούτε εξαρτάται από αμετακίνητα σύνορα και φραγμούς. Η έννοια της 'Αυτοκρατορίας' θέτει το παγκόσμιο χώρο σε μία επιτακτική ενοποίηση, η οποία αποδυναμώνει τα επιμέρους εθνικά κέντρα που είχαν οριστεί στις μητροπόλεις και τα αφήνει εκτεθειμένα σε ένα συνεχόμενο επαναπροσδιορισμό με τον εαυτό τους αλλά και με τη θέση που κατέχουν απέναντι στις παγκόσμιες ροές που δέχονται. Καθιστώντας έτσι το χώρο σε αλλεπάλληλες μεταβολές, οι οποίες αναμειγνύουν τα χαρακτηριστικά του κάθε τόπου. Η 'Αυτοκρατορία' αποτελεί ένα αποκεντρωμένο και απεδαφικοποιητικό μηχανισμό, που σταδιακά ενσωματώνει ολόκληρο τον πλανήτη στα ανοιχτά, επεκτεινόμενα σύνορα του. Η 'Αυτοκρατορία' διαχειρίζεται υβριδικές ταυτότητες, ευέλικτες ιεραρχίες και πολλαπλές ανταλλαγές, μέσα από τα μεταβαλλόμενα δίκτυα.

Με βάση τα προηγούμενα, η έννοια της 'Αυτοκρατορίας' διακρίνεται κατά βάση από την έλλειψη συνόρων, προϋποθέτει ένα καθεστώς το οποίο ουσιαστικά περικλείει τη χωρική ολότητα, ή μάλλον κυβερνά όλον τον 'πολιτισμένο' κόσμο (A.Negri&M.Hardt, 2002:18). Μέσα από αυτή την χωρική ανοιχτότητα που την χαρακτηρίζει την παρουσιάζει όχι ως ένα ιστορικά προσδιορισμένο καθεστώς που σχηματίζεται μέσα από κατακτήσεις, αλλά μάλλον ως «μια τάξη πραγμάτων που κατ' ουσίαν αναστέλλει την ιστορία και με αυτόν τον τρόπο παγιώνει την υφιστάμενη κατάσταση των πραγμάτων εις τους αιώνες.» Με άλλα λόγια η Αυτοκρατορία δεν παρουσιάζεται ως μια μεταβατική στιγμή μέσα στο ρου της ιστορίας, αλλά ως ένα καθεστώς χωρίς χρονικά όρια και υπ' αυτήν την έννοια, έξω από ιστορία ή στο τέλος της. Παρατηρείται ότι οι ίδιες αρχές ανταποκρίνονται στην έννοια του μη-τόπου και με βάση παλαιότερες θεωρήσεις.

Σκεπτόμενος την κοινωνική διάσταση του όρου ο A.Negri παρατηρεί ότι η έννοια της Αυτοκρατορίας μπορεί να «λειτουργεί σε όλους τους καταγραφείς της κοινωνικής τάξης, εκτεινόμενη ως τα βάθη του κοινωνικού κόσμου. Η Αυτοκρατορία δεν διαχειρίζεται μόνο ένα έδαφος και έναν πληθυσμό, αλλά δημιουργεί επίσης τον ίδιο τον κόσμο στον οποίο ενοικεί. Δεν ρυθμίζει μόνο την ανθρώπινη αλληλεπίδραση, αλλά αποσκοπεί να εξουσιάσει άμεσα την ανθρώπινη φύση» (A.Negri&M.Hardt, 2002:18). Πρόκειται λοιπόν για έναν μηχανισμό που 'παράγει' κοινωνικό βίο, η παραγωγή αυτή αποκαλείται από τον A.Negri ως 'βιοπολιτική', καθώς προάγει την αλληλοκάλυψη και συσχέτιση του οικονομικού, πολιτικού και πολιτισμικού πλαισίου. Μέσα από αυτή την διαδικασία συγκροτείται «ως παραδειγματική μορφή της βιοεξουσίας» (A.Negri&M.Hardt, 2002:18) διότι αντιμετωπίζει συνολικά την κοινωνική ζωή. Βιώνουμε μια κατάσταση όπου το έξω είναι ο τόπος που προσδιορίζει τη δράση του ατόμου που εκτίθεται στην παρουσία άλλων και εκεί επιζητεί την αναγνώριση. (A.Negri&M.Hardt, 2002:257) Κατά τη διαδικασία του μεταεκσυγχρονισμού, ωστόσο τέτοιου είδους δημόσιοι χώροι ιδιωτικοποιούνται ολοένα και περισσότερο. Το κέντρο βάρους του αστικού τοπίου μετατίθεται από την κοινή πλατεία και τη δημόσια συνάντηση της νεωτερικότητας στους κλειστούς χώρους των εμπορικών κέντρων, των αυτοκινητοδρόμων υπερταχείας κυκλοφορίας και των περιτειχισμένων κοινοτήτων. Πιο συγκεκριμένα η αρχιτεκτονική και ο πολεοδομικός σχεδιασμός των μεγαλουπόλεων, όπως το Λος Άντζελες και το Σαο Πάολο έχουν συντελέσει στον περιορισμό της δημόσιας πρόσβασης και αλληλόδρασης, ούτως ώστε να αποφεύγεται η τυχαία συνάντηση ετερογενών πληθυσμών, δημιουργώντας μια σειρά προστατευόμενων χώρων, εσωτερικών και απομονωμένων. Ο δημόσιος χώρος έχει ιδιωτικοποιηθεί σε τέτοια έκταση που πλέον δεν έχει νόημα να αντιλαμβανόμαστε την κοινωνική οργάνωση με όρους μιας διαλεκτικής ιδιωτικών και δημόσιων χώρων, έσω και έξω.

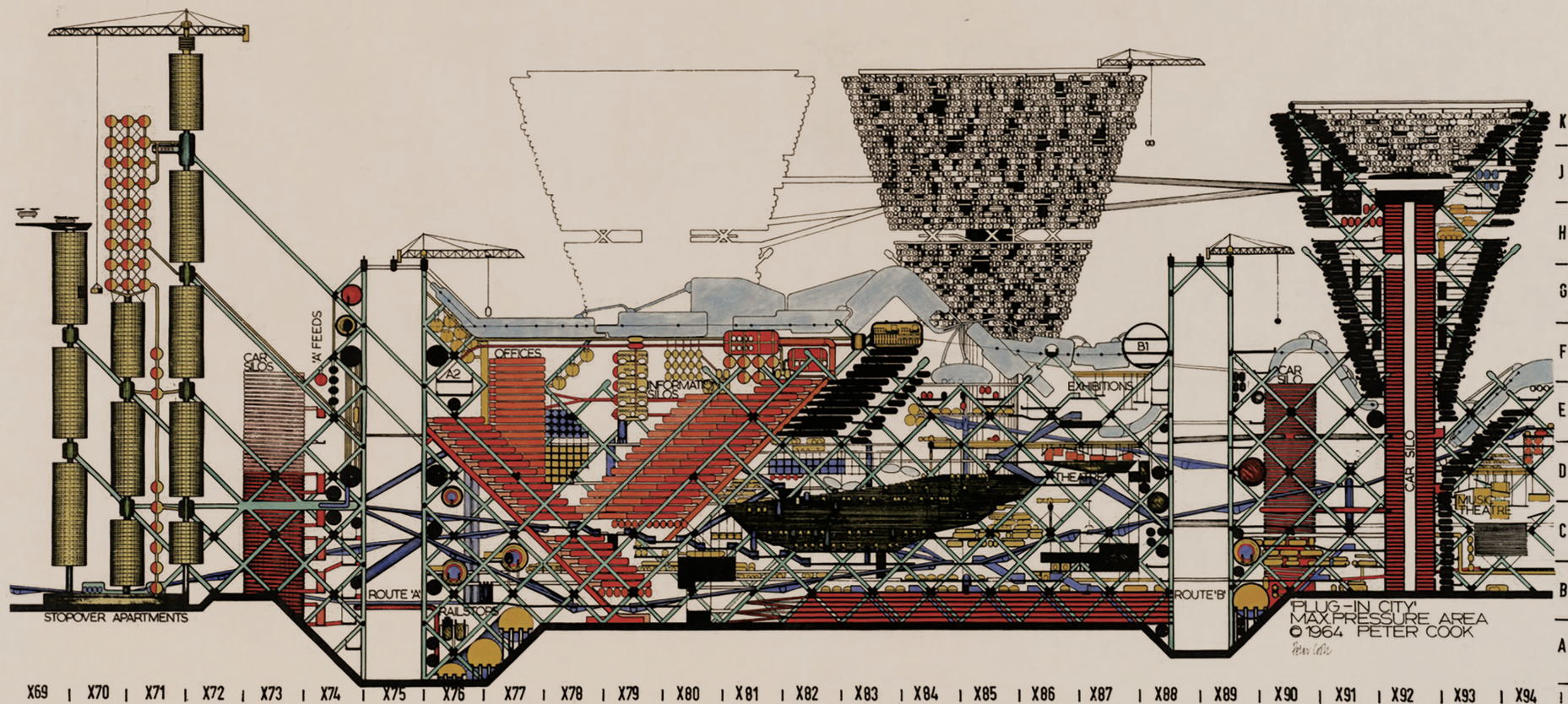
Η μετανεωτερική κοινωνία και αυτοκρατορική κοινωνία μας χα-

ρακτηρίζεται από ένα γενικό έλλειμμα. Στην πραγματικότητα, ο τόπος έχει από-πραγματοποιηθεί. Ο Negri αναφέρει την ανάλυση του Guy Debord σχετικά με την κοινωνία του θεάματος και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι σήμερα, μετά από τριάντα χρόνια, αποτελεί περισσότερο μια εύστοχη και επίκαιρη προσέγγιση. Στην αυτοκρατορική κοινωνία το θέαμα είναι ένας δυνητικός τόπος ή ακριβέστερα ένας μη-τόπος της. Το θέαμα είναι ταυτόχρονα ενιαίο και διάχυτο με τρόπο που είναι αδύνατον να διαχωρίσουμε οποιοδήποτε έσω από το έξω του -αδύνατον να διαχωρίσουμε το φυσικό από το κοινωνικό, το ιδιωτικό από το δημόσιο.

Η αυτοκρατορική κυριαρχία ευημερεί μέσα στον πολλαπλασιασμό των αντιφάσεων τις οποίες γεννά η φθορά⁸, σταθεροποιείται από τις αστάθειες της, από τις μη καθαρότητες της, ειρηνεύει στον πανικό και τις ανησυχίες που αδιάκοπα γεννά.

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον κρίσης, εννοιολογικά σηματοδοτείται η μετάβαση από τη νεωτερική στην αυτοκρατορική κυριαρχία από τον λαό στο πλήθος, από τη διαλεκτική αντίθεση στη διαχείριση των υβριδικοτήτων, από τον τόπο της νεωτερικής κυριαρχίας στον μη-τόπο της Αυτοκρατορίας, από την κρίση στην φθορά. (A.Negri&M.Hardt, 2002)

Σήμερα περισσότερο από ποτέ, οι παραγωγικές δυνάμεις τείνουν να απ-εντοπιστούν, να γίνουν πλήρως καθολικές, παράγουν όχι μόνο εμπορεύματα αλλά και πλούσιες και ισχυρές κοινωνικές σχέσεις. Αυτές ωστόσο, οι νέες παραγωγικές δυνάμεις, δεν συνδέονται με ένα συγκεκριμένο τόπο, γιατί καταλαμβάνουν όλους τους τόπους καθώς παράγουν και τυγχάνουν εκμετάλλευσης, μέσα σε αυτόν τον αόριστο μη-τόπο. Η καθολικότητα της ανθρώπινης δημιουργικότητας, η σύνθεση της ελευθερίας, της επιθυμίας και της ζωντανής εργασίας, είναι τα τεκταινόμενα στον μη-τόπο των μετανεωτερικών σχέσεων παραγωγής. Η Αυτοκρατορία είναι ο μη-τόπος της παγκόσμιας παραγωγής. (A.Negri&M.Hardt, 2002:286)

«Ο μη τόπος έχει μυαλό, καρδιά, κορμό και άκρα παγκόσμια». (A.Negri&M.Hardt, 2002:287)

d1. Πέραν του μέτρου

Ο Negri υποστηρίζει ότι είναι ωφέλιμο, τόσο θεωρητικά όσο και πρακτικά, να εισέλθουμε στο πεδίο της Αυτοκρατορίας και να αντιμετωπίσουμε τις ομογενοποιητικές και ετερογενοποιητικές ροές της σε όλη τους την **πολυπλοκότητα**, θεμελιώνοντας την ανάλυση μας στη δύναμη του παγκόσμιου πλήθους. Ο Κώστας Τερζίδης δίνει τον εξής ορισμό:

«Πολυπλοκότητα είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη διάρκεια της περιγραφής ενός συστήματος, ή την ποσότητα του χρόνου που απαιτείται για να δημιουργηθεί ένα σύστημα» (Τερζίδης, 2008:75).

Για τον Negri η ανάπτυξη επικοινωνιακών δικτύων, εμφανίζει οργανική σχέση με την ανάδυση της νέας παγκόσμιας τάξεως πρόκειται, με άλλα λόγια, για μία σχέση αιτίας και αποτελέσματος, παραγωγού και προϊόντος. Η επικοινωνία όχι μόνον εκφράζει αλλά και οργανώνει το κίνημα της παγκοσμιοποίησης. Οργανώνει το κίνημα πολλαπλασιάζοντας και διαρθρώνοντας τις διασυνδέσεις μέσω δικτύων. «Η Αυτοκρατορία επεκτείνει και εδραιώνει το μοντέλο της δικτυακής εξουσίας.» (A.Negri&M.Hardt, 2002:229) Και υπό αυτή την έννοια, παρατηρείται ως βασικότερο χαρακτηριστικό της αυτοκρατορικής κυριαρχίας, ότι ο χώρος της είναι πάντοτε ανοιχτός.

Χαρακτηριστικό αρχιτεκτονικό παράδειγμα, το οποίο προσομοιώνει το μοντέλο της δικτυακής εξουσίας είναι το Plug-in City

του Peter Cook που παρουσιάστηκε από τους Achriagram το 1964. Πρόκειται για μια σειρά προτάσεων για μια πόλη ελεγχόμενη από ηλεκτρονικό υπολογιστή που σχεδιάστηκε από αφαιρούμενα στοιχεία, συνδεδεμένα σε μια κεντρική δομή που βασιζόταν στη διαρκή μεταβολή. Στην πραγματικότητα οικοδομούταν από μια τεράστια σκαλωσιά, μια μεγάλη δομή χωρίς κτίρια, στην οποία προσαρτήθηκαν αφαιρούμενες μονάδες-κάψουλες κατοίκησης με δυνατότητα να επεκταθούν.

Η αυτοκρατορική έννοια, βασίζει τη λογική της ως συνεχώς ανανεωμένη και αναδημιουργημένη μέσα στην επέκταση. Ο Negri χαρακτηρίζει, αυτή τη συνεχή επέκταση ως 'πέραν του μέτρου', με τον τρόπο αυτό αναφέρεται «στον νέο τόπο μέσα στον μη-τόπο, τον τόπο που ορίζεται από την παραγωγική δραστηριότητα η οποία είναι αυτόνομη από οποιοδήποτε εσωτερικό καθεστώς μέτρου». (A.Negri&M.Hardt, 2002:474) Το 'πέραν του μέτρου' αναφέρεται σε μια δυνητικότητα⁸ η οποία επενδύει ολόκληρο το βιοπολιτικό ιστό της αυτοκρατορικής παγκοσμιοποίησης.

Αυτή η λογική της πέραν του μέτρου επέκτασης, βρίσκει σήμερα ανταπόκριση στις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται σε δυνητικούς χώρους με τη βοήθεια ασύρματων δικτύων. Κατά τον Δ. Παπαλεξόπουλο, σε αυτούς το χωρικό ίχνος της δραστηριότητας δε δεσμεύεται από κλίμακες και ο συνολικός χώρος που τους περιλαμβάνει είναι πλέον 'γεωγραφικός και δικτυακός και όχι τοπικός και ορισμένος'. Η ψηφιακή πραγματικότητα αναιρεί την έννοια του περίκλειστου και αυτό σημαίνει ότι η γεωμετρία είναι πλέον ασαφής, σχετική και μεταβαλλόμενη και δεν καθορίζεται απαραίτητα από ένα συγκεκριμένο περίβλημα χώρου. Αυτό το χωρικό πεδίο «βρίσκεται σε καθεστώς συνεχών ενεργοποιήσεων-απενεργοποιήσεων» (Παπαλεξόπουλος, 2005:27). Η παραγωγή ψηφιακού χώρου, όπου το συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον πυροδοτούμενο από τη δυνητική του φύση δημιουργεί επάλληλους χώρους είτε ως επέκταση των ήδη

υλικών χώρων είτε εξ ολοκλήρου ψηφιακούς.

Στην μεγιστοποίηση όλων αυτών έρχεται να προστεθεί το διαδίκτυο ως ένα δίκτυο δημιουργημένο με σκοπό τη σύνδεση ηλεκτρονικά εξαρτώμενων υπολογιστών. Όπως αναφέρεται στην *Δυνητική Πραγματικότητα* του Levy, στο διαδίκτυο επιτυγχάνεται η δυνητικοποίηση του 'εδώ και του τώρα'. Μέσα από την εξέλιξη του διαδικτυακού παραδείγματος επήλθε το 'world wide web' ως έκφραση του παραπάνω δικτύου σε μια ευρεία παγκόσμια κλίμακα, με την εικόνα, έναντι των λέξεων, πλέον να κατέχει πρωταγωνιστικό ρόλο.

Έτσι το διαδίκτυο υποκινείται από τη συνεχή ροή της πληροφορίας, που εισρέει σε κάθε τόπο διανοίγοντας νέα πεδία αλληλόδρασης και ρυθμίζοντας νέες μορφές χρονικότητας. Ο μετασχηματισμός του σε 'world wide web', ως ένα πιο ευρύ δίκτυο, έθεσε τα θεμέλια για τη δημιουργία ενός άτοπου κόσμου, τον κυβερνοχώρο και υποδηλώνει το περιβάλλον, που έχει δημιουργηθεί από δίκτυα ηλεκτρονικών υπολογιστών. Ο τελευταίος είναι συνυφασμένος οντολογικά με τα bits και τα bytes, ανεξάρτητος από το φυσικό σύμπλεγμα της ύλης του χώρου και του χρόνου, αποτελεί ένα τόπο συνάντησης του παγκόσμιου κοινού και ένα μέσο παροχής πληροφοριών. Σε αυτόν ο χώρος είναι άπειρος και άυλος παρέχοντας στο χρήστη τη δυνατότητα να αφεθεί σε υποδείξεις μέσω κειμένου ή γραφικών, αλλά και να συμμετέχει στο σχεδιασμό και την πλοήγησή του, αυξάνοντας τη δυνατότητα της συμμετοχής.

Εννοιολογικά, κάθε οθόνη αντικαθιστά ένα παράθυρο· η πραγματική ζωή είναι εσωτερικά, ο κυβερνοχώρος έχει γίνει το μεγάλο ύπαιθρο (Koolhaas, 2001). Κατά τον Fr. Ascher, οι σύγχρονοι διακλαδιζόμενοι μη-τόποι αποτελούν μια επέκταση του αστικού τοπίου και δίνουν στο χρήστη τη δυνατότητα πολλαπλών επιλογών. Επίσης αποτελούν εστία συνδιαλλαγής με άλλους χρήστες δίνοντας μια διαφορετική από τη συνηθισμένη έννοια στο δημόσιο χώρο. Ο

χρήστης μπορεί να μετακινείται ελεύθερα από πεδίο σε πεδίο μέσα σ' αυτό το απέραντο ψηφιακό χωρικό δίκτυο των άπειρων διαστάσεων, τον 'υπερ-χώρο' / 'hyperspace' (Ascher, 2003).

Μελετώντας τα παραπάνω, οδηγείται κανείς στο συμπέρασμα ότι ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας του μη-τόπου υφίσταται αναγκαίως, έπειτα από τις ποικίλες μεταβολές που έχουν συντελεστεί σήμερα στο σύγχρονο τρόπο ζωής. Οι σύγχρονοι μη-τόποι αποτελούν υβριδικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, εφόσον ετερότητες καλούνται να συνυπάρξουν και να αλληλεπιδράσουν σε περίπλοκες συνθήκες. Η ανάγκη για μετακίνηση και προσωρινότητα, τους καθιστά χώρους ανοιχτούς τόσο στη δομή όσο και στο πλαίσιο επιρροής που μπορεί να τους ασκηθεί. Συνεπάγεται έτσι, ότι φέρουν μια διαφορετική ποιότητα από αυτή των παλαιότερων τόπων, μια ποιότητα η οποία επιχειρεί συνεχώς να επαναπροσδιορίζει έννοιες και νοήματα, όπως της ταυτότητας, του 'ανήκειν' και του χρόνου.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ο τρόπος συσχέτισης του χρήστη με το χώρο υφίσταται ισχυρές μεταλλάξεις. Η προσωρινή παραμονή υποχρεώνει το άτομο στην εύρεση μιας παροδικής ταυτότητας, προκειμένου να μπορέσει 'στιγμιαία' να οικειοποιηθεί το χώρο και να συλλέξει τις εμπειρίες που μπορεί να του παρέχει. Η τάση αυτή, βρίσκει αντίκτυπο στη σύνθεση των αρχιτεκτονικών και χωρικών δομών της σύγχρονης εποχής. Ο χρόνος πλέον αποτελεί τη σημαντικότερη παράμετρο, καθώς οι μορφές απαιτούν ευελιξία και δυνατότητα προσαρμογής στις επαναλαμβανόμενες αλλαγές που υπόκεινται.

Σε κάθε περίπτωση, οι μη-τόποι αποτελούν απεδαφικοποιητικούς θύλακες του αστικού ιστού που έχουν τη δυνατότητα να ενεργοποιούν το περιβάλλον που ενοικούν, αφού σταδιακά το ενσωματώνουν μέσα στα συνεχώς επεκτεινόμενα όρια τους. Οι θύλακες αυτοί διαχειρίζονται υβριδικές ταυτότητες, ευέλικτες ιεραρχίες και πολλαπλές ανταλλαγές, μέσα από τα μεταβαλλόμενα δίκτυα.

Αναφορές

1. Θεωρώντας την 'εξαίρεση' ως μια χωρική ή χρονική κατάσταση διαφορετική από το θεσμοθετημένο-κανονικό, συνειδητοποιείται ότι οι θύλακες αντιπαράτιθενται στο δημόσιο χώρο ο οποίος αρχίζει να αρθρώνεται σε ελεγχόμενους θύλακες «όπως για παράδειγμα τα αίθρια των μεγάλων ξενοδοχείων, οι δρόμοι και οι πλατείες των κλειστών κοινοτήτων, τα ιδιωτικά πάρκα αναψυχής κ.λ.π». (Σ.Σταυρίδης, 2005:150)

2. Ωστόσο, οι διαχειριστές μη-τόπων αισθάνονται μερικές φορές την πρωτοπορία και την έλλειψη της παράδοσης. Αυτός είναι ο λόγος που προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν τις δικές τους ρίζες. Έτσι τα εμπορικά κέντρα συμμετέχουν σε τοπικές γιορτές και σε μια απόπειρα να προσαρμοστούν στις τοπικές παραδόσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι αερολιμένες καθώς το όνομα που τους δίνεται είναι τοπικό ή κάποιου εθνικού ήρωα, αντίστοιχα και για στους σιδηροδρομικούς σταθμούς δίνεται ένα όνομα που υποδεικνύει τις συνδέσεις τους με μεγάλες αποστάσεις, όπως ο σταθμός Lille στη Γαλλία που ονομάζεται Lille Europe. Τέτοιες προσπάθειες γίνονται για τη διαχείριση της επωνυμίας, δηλαδή την απόπειρα μετατροπής των μη τόπων σε οικείους χώρους με την προσθήκη της ποιότητας του ανήκειν. Έτσι, η αντίληψη ότι οι μη τόποι δεν είναι ανθρωπολογικοί τόποι, όπως προτείνει ο Augé, δεν φαίνεται να δικαιολογείται πλήρως.

3. Από την άποψη αυτή, η αντίληψη του Foucault για την ετεροτοπία (Foucault 1990, 1994) είναι εν μέρει μάλλον παρόμοια. Αυτοί είναι τόποι της διαφορετικότητας και δεδομένου ότι οι σημερινοί μη-τόποι δεν έχουν τίποτα κοινό με την ετεροτοπία της αποκλίσεως (τα παραδείγματα του Foucault είναι φυλακές και άσυλα), μπορούν να περιγραφούν ως ανάμειξη της ετεροτοπίας της ψευδαίσθησης (το παράδειγμα της είναι ο πορνείο) και επανόρθωσης (οι αποικίες των Πουριτανών και των Ιησουιτών στη Βόρεια και Νότια Αμερική, όπου δημιουργήθηκε μια νέα τάξη). Εφόσον οι μη-τόποι του σήμερα προσπαθούν ταυτόχρονα να δημιουργήσουν μια σειρά ονείρου και ένα πρότυπο κοινωνικής τάξης, ενοποιούν την ψευδαίσθηση και την επανόρθωση.

4. Ο G. Simmel εστιάζοντας σε ένα από τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς του ατόμου που προκύπτουν κάνει λόγο για την ψυχική στάση του *blasé* ως παραδειγματικό τύπο συμπεριφοράς στο μητροπολιτικό χώρο, ο οποίος χαρακτηρίζεται από μια στάση αδιαφορίας για την ποικιλία των συμβάντων και των παραστάσεων. Αυτή η στάση αδιαφορίας, κατά τον Simmel, αποτελεί έναν αμυντικό μηχανισμό του ατόμου ενάντια στον αισθητηριακό πληθωρισμό και στη νευρική

υπερδιέγερση που προκαλείται από αυτόν (Simmel, 1993:19-20)

5. Η έννοια της μετάβασης χρησιμοποιείται συνήθως ταυτόσημα με αυτή της αλλαγής, συχνά μάλιστα με αυτή της έντονης αλλαγής, που αφορά το άτομο ή ολόκληρο το σύστημα που ανήκει. Είναι μία περίοδος αλλαγής και μεταμόρφωσης, μία περίοδος που αποτελεί καμπή για όσους εμπλέκονται, μία αλλαγή στην παρούσα κατάσταση, μία μεταβολή στους καθορισμένους ρόλους, μία νέα και διαφορετική αίσθηση του εαυτού που ζει.

6. Ο όρος 'Αυτοκρατορία' στο βιβλίο δεν χρησιμοποιείται μεταφορικά αλλά μάλλον ως μια έννοια, η οποία χρήζει καταρχάς θεωρητικής προσέγγισης. Ο Negri προσπαθεί να εφαρμόσει μία ευρεία διεπιστημονική προσέγγιση. Εν μέρει αυτή επιβάλλεται, από το ίδιο το αντικείμενο μελέτης, διότι αυτή τη στιγμή στην Αυτοκρατορία ολοένα και πιο πολύ καταρρέουν τα στεγανά που ίσως προηγουμένως δικαιολογούσαν τις μονοδιάστατες προσεγγίσεις. (A.Negri&M.Hardt, 2002:14)

7.Ο ιμπεριαλισμός όρισε « σύνορα από το σύστημα των εθνικών κρατών που ήταν θεμελιώδη για την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία και την οικονομική επέκταση: τα εδαφικά όρια του έθνους περιχάρασαν το κέντρο από το οποίο η εξουσία ασκούνταν σε εξωτερικές, ξένες περιοχές μέσω ενός συστήματος διαύλων και φραγμών που εναλλακτικά διευκόλυναν και παρεμπόδιζαν τις ροές της παραγωγής και της κυκλοφορίας. Ο ιμπεριαλισμός αποτελούσε όντως μια προέκταση της κυριαρχικής εξουσίας των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών, πέραν των δικών τους συνόρων. Τελικά, σχεδόν όλα τα εδάφη του πλανήτη μπορούσαν να διαμοιραστούν και ο παγκόσμιος χάρτης μπορούσε να σημειωθεί με τα ευρωπαϊκά χρώματα: κόκκινο για τα βρετανικά εδάφη, μπλε για τα γαλλικά, πράσινο για τα πορτογαλικά, κ.ο.κ. Οπουδήποτε ρίζωσε η νεότερη έννοια της εθνικής κυριαρχίας, οικοδόμησε έναν Λεβιάθαν που δέσποζε στον κοινωνικό τομέα και επέβαλλε ιεραρχικές εδαφικές οριοθετήσεις, τόσο για να αστυνομεύει την καθαρότητα της δικής της ταυτότητας όσο και για να αποκλείει καθετί το αλλότριο. (A.Negri&M.Hardt, 2002:15)

8.. Φθορά είναι το όνομα της διηνεκούς διαδικασίας αλλαγής και μεταμόρφωσης, το αντιθεμελειακό θεμέλιο, ο αποτοπολογικός τρόπος του Είναι.

9. Δυνητικό: με τον όρο αυτόν εννοούμε το σύνολο των δυνάμεων του ενεργείν (είναι, εράν, μετασχηματίζει, δημιουργείν) που εδρεύουν στο πλήθος.

IV. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατά την εκκίνησή της ερευνητικής τέθηκε η προβληματική, για το νόημα της διάκρισης, μεταξύ της έννοιας του τόπου με αυτή του μη-τόπου, εξετάζοντας φιλοσοφικές θεωρήσεις και αρχιτεκτονικά παραδείγματα που επηρέασαν την αντιμετώπιση αυτών των εννοιών και προσπάθησαν να εξηγήσουν την φύση τους.

Μέσω μιας ιστορικής ακολουθίας των φιλοσοφικών θεωριών της έννοιας του τόπου έγινε προσπάθεια αποσαφήνισης του νοήματός της, καθώς και το αντίκτυπο που έχει για τα θεμελιώδη στοιχεία που τη διέπουν, όπως το άτομο, η ταυτότητά του, η κοινωνική του υπόσταση και πως η έννοια αυτή μεταλλάχτηκε, για να καταλήξει στην μορφή που έχει σήμερα, στην εποχή της μετανεωτερικότητας. Η μητρόπολη της ταχύτητας, της πολυπλοκότητας, των παγκοσμιοποιημένων και συνεχώς μεταβαλλόμενων ορίων, δεν μπορεί να υποστηρίξει ένα πρότυπο τόπου με ιστορικότητα και σταθερή ουσία, όπως πρότεινε η φαινομενολογία και ο Martin Heidegger. Η ανεσιτότητα που κυριαρχεί στο αστικό περιβάλλον κατευθύνει τους ερευνητές, ήδη από την περίοδο του '60 στα ρεύματα του δομισμού, να στραφούν στις σχέσεις που ενυπάρχουν μεταξύ των πραγμάτων, αντιμετωπίζοντας με αυτόν τον τρόπο τον τόπο ως ένα περιβάλλον ανάγνωσης.

Τη διαφορετικότητα της συνθήκης και της αντίληψης της κάθε μονάδας, βάζει υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας του ο G. Deleuze, αναζητώντας τους τρόπους με τους οποίους οι διαφορετικές αναγνώσεις του περιβάλλοντος αποδίδουν ταυτότητα στα υποκείμενα μέσα στη μεταβολή που ασκεί ο χρόνος. Το έργο του βοηθάει στη σύλληψη μιας μεταβατικής θεωρίας από τον τόπο στον μη-τόπο, καθώς η εικόνα του κόσμου έχει μετατραπεί σε χιλιάδες θραύσματα, ο άνθρωπος έχει γίνει 'πολλαπλότητα', με τα συμβάντα που διαδραματίζονται στο περιβάλλον του συνεχώς να τον επηρεάζουν. Έτσι και η αντιμετώπι-

ση της έννοιας του τόπου επαναπροσδιορίζεται: ο τόπος γίνεται ένα διάτρητο, δυνητικό πεδίο που καθορίζει τις συνθήκες για δημιουργία νέων σχέσεων. Για να εξηγήσει αυτές τις έννοιες, ο G. Deleuze δημιούργησε ένα πλήθος όρων, τους οποίους υιοθέτησε η αρχιτεκτονική για να εξελίξει, με την σειρά της, το σχεδιαστικό λεξιλόγιο και τις τεχνικές δημιουργίας χώρου και σχέσεων.

Όπως αναλύθηκε μέσα στην εργασία, αυτή η νέα συνθήκη -το νέο μοντέλο ζωής- καθιστά απαραίτητο τον ολικό επαναπροσδιορισμό του τρόπου αντίληψης του μητροπολιτικού ιστού αλλά και των συγκεκριμένων όρων που συγκροτούν τις έννοιες του τόπου και του μη-τόπου.

Λαμβάνοντας τους όρους στην πραγματική γλωσσολογική τους αξία, ένας μη-τόπος φαίνεται να αρνείται τη θέση που ένας τόπος κατέχει από την ίδια του την ύπαρξη, σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τη μελέτη του όρου στην παρούσα έρευνα, υποδηλώνεται ότι ένας μη-τόπος είναι στην πραγματικότητα ισοδύναμος ενός τόπου. Η αρχική αντιμετώπιση των μη-τόπων ως ενδιάμεσα στάδια μέσα στην πόλη, ίσως τους συνιστά ως απαραίτητα κομμάτια του αστικού ιστού, σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον, για τη κατανόηση των χώρων σήμερα. Τότε, σαν έννοια, οι μη-τόποι ίσως να μην χαρακτηρίζονται από έλλειψη της ποιότητας του ανήκειν, όπως πρότεινε ο Augé, αλλά μάλλον προσδιορίζονται από την ποιότητα αίσθησης του ίδιου τους του τόπου.

Με βάση τις θεωρητικές προσεγγίσεις της μετανεωτερικότητας, όπως αυτή του Rem Koolhaas, προβάλλεται ο θετικός χαρακτήρας, αυτής της αμφιλεγόμενης έννοιας, για τη γενική μητρόπολη του σήμερα. Σίγουρα ο όρος συνεχίζει να χαρακτηρίζει κομμάτια της πόλης που εκπίπτουν, όπως τα ασαφή εδάφη (terrain vague), τα σκωριοτοπία (drosscapes) ή τους υπολειμματικούς, χωρίς ουσία, χώρους (junkspace). Σε μια πιο ευαισθητοποιημένη οπτική, ο Antonio Negri έρχεται να εισάγει την έννοια της 'Αυτοκρατορίας', αποκαλώντας την μη-τόπο ως έναν υβριδικό χώρο. Μέσα από την οπτική του A. Negri

προσεγγίζεται, σε παγκόσμια κλίμακα, η έννοια των μη-τόπων. Μια τέτοια προσέγγιση ενδεχομένως ίσως μπορεί να τους δώσει μια πιο ολοκληρωμένη ερμηνεία. Αυτό συμβαίνει διότι είναι η μόνη κλίμακα που τους θέτει αντιμέτωπους με όλες, συνολικά και όχι τμηματικά, τις παραμέτρους που τους επηρεάζουν.

Ο A.Negri συγκεκριμένα, αναφέρει ότι όλος ο κόσμος αποτελεί ένα εξομαλυμένο, δυνητικό πεδίο, χωρίς όρια, χωρίς ιδιωτικό και δημόσιο χώρο, μια γενική, καθολική κατάσταση υβριδικότητας, που συνεχώς επεκτείνεται. Παράλληλα, ο ίδιος συμπεραίνει ότι μέσα στην αυτοκρατορική κυριαρχία το πλήθος παράγει κατ' ουσίαν έναν εαυτό ως μοναδικότητα. Μια μοναδικότητα η οποία ιδρύει έναν νέο τόπο μέσα στον μη-τόπο της Αυτοκρατορίας, μια μοναδικότητα που συνιστά μια πραγματικότητα, η οποία αναπαριστάται από τη γλωσσική κοινότητα και αναπτύσσεται από τις κινήσεις της υβριδικοποίησης. (A.Negri&M.Hardt, 2002:521) Στην Αυτοκρατορία, καμία υποκειμενικότητα δεν βρίσκεται εκτός και όλοι οι τόποι έχουν υπαχθεί σε έναν γενικό μη-τόπο. Αντιστοιχία σε αυτό, το μοντέλο βρίσκει το διαδίκτυο, ως ένας συνεχόμενα επεκτεινόμενος τόπος, που ενσωματώνει όλο τον πλανήτη με άπειρες συνδέσεις, προβάλλοντας την κάθε μονάδα-άτομο σαν έναν κόμβο, μέσα από τον οποίο δημιουργούνται αλληπάλληλοι τόποι. Αυτοί συνθέτουν τον σύγχρονο τόπο του κυβερνοχώρου, μέσα στον οποίο το άτομο καλείται να προσαρμοστεί και να ανακαλύψει τις συνεχώς μεταβαλλόμενες πτυχές του. Από την ανάλυση αυτού του παραδείγματος, μπορούμε να κατανοήσουμε τον τρόπο και τις αρχές λειτουργίας που διέπουν τους παγκόσμιους μεταβαλλόμενους χώρους, όπως ο κυβερνοχώρος του διαδικτύου και αυτόν της μητρόπολης.

Καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως οι σύγχρονες μητροπόλεις δεν καθορίζονται πλέον από αμετακίνητα σύνορα, καθώς η τάση για συνεχή επέκταση, οδηγεί στην ενοποίηση αυτών. Αυτή η χωρική ανοιχτότητα παρουσιάζει την κάθε μητρόπολη-μονάδα απαλλαγμένη από το εκάστοτε ιστορικό καθεστώς που την όριζε. Ο παγκοσμιοποιημένος μητροπολιτικός μηχανισμός, σε μια προσπάθεια να επανα-

προσδιορίσει τις κοινωνικές σχέσεις και απελευθερωμένος πλέον από τα ιστορικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά, προσανατολίζεται στη 'βιοπολιτική'. Πιο συγκεκριμένα, φιλοδοξεί να υποδείξει στο κοινωνικό σύνολο, τεχνικές διαχείρισης και τρόπους ρύθμισης της ζωής μέσα από την πολιτική, ώστε να διαμορφωθεί και να μορφοποιηθεί η ανάγκη για κοινωνικότητα, σε αυτό μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Με τον τρόπο αυτόν, οι σχέσεις των ανθρώπων φαίνεται να απεγκλωβίζονται από τον χώρο της εθνικής μητρόπολης και να ρυθμίζονται πλέον από μια σφαιρική άσκηση της εξουσίας βασισμένη στις παγκόσμιες ροές της οικονομίας και του πολιτισμού.

Βασιζόμενοι στα παραπάνω, οδηγούμαστε σε ένα ακόμα συμπέρασμα για τις σύγχρονες μητροπόλεις, αυτή τη φορά σε σχέση με τον αστικό ιστό. Μέσα σε αυτή τη νέα αστική συνθήκη, η έννοια του τόπου χωλαίνει και αδυνατεί να ανταπεξέλθει ως αυτόνομο στοιχείο του μητροπολιτικού ιστού. Συνεπώς, αν και άμεσα συνυφασμένη με την έννοια του μη-τόπου, βρίσκεται σε μια συνεχή, μεταβαλλόμενη κατάσταση 'γίνεσθαι', όπου ο μη-τόπος προβάλλει τη νέα οπτική του τόπου, επανακαθορίζοντας συνεχώς τα πεδία της ταυτότητας και των κοινωνικών σχέσεων. Ο μη-τόπος είναι, στην ουσία, ένα μέτρο προσδιορισμού ενός νέου είδους τόπου-ταυτότητας, διότι θέτει το άτομο σε επαφή με μια άλλη εικόνα του εαυτού του.

Συνεπώς, η διάκριση ανάμεσα στις έννοιες του τόπου και του μη-τόπου υφίσταται, απαντώντας έτσι στο πρώτο ερώτημα της διερεύνησης. Αυτό βέβαια δεν υποδηλώνει τη δυνατότητα αντικατάστασης της μιας από την άλλη. Αλλά καθιστά απαραίτητη την προσέγγισή μας, προς αυτές, ως φαινομενικά αποτελέσματα του τρόπου με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται το περιβάλλον που βιώνει και των μεταβολών που αυτό έχει υποστεί στο πέρασμα των χρόνου. Η διερεύνηση, όμως παίρνοντας θέση στα σύγχρονα δεδομένα του 21^{ου} αιώνα, θέτει τους μη-τόπους ως κατάλληλότερους εκφραστές της αστικής συνθήκης που βιώνουμε σήμερα.

Πέραν της πραγματιστικής προσέγγισης της κατάστασης που ζού-

με σήμερα, καλούμε τους εαυτούς μας να πάρουν θέση στο συμπέρασμα αυτής της διερεύνησης. Αξίζει να παραγκωνιστεί εντελώς η έννοια του τόπου; Και αν ναι, σε περιπτώσεις χωρών, όπως της Ελλάδας, θα μπορούν πλέον να αποτελούν βιώσιμους οργανισμούς, βάση του μοντέλου που προάγουν οι μη-τόποι; Οι παράμετροι που έχουμε να διαχειριστούμε είναι πολλές και αντιφατικές. Καθώς από τη μία πλευρά, αποτελεί μια μικρή χώρα έντονα συνυφασμένη με την ιστορία και το φυσικό περιβάλλον της (τόπος), έχοντας εδραιώσει την οικονομία της σε αυτά, μέσω του τουρισμού. Και από την άλλη, λόγω αυτού, οι ροές πληροφοριών, ανθρώπων και μέσων που έχει να διαχειριστεί απαιτούν έναν τρόπο σχεδιασμού βασισμένο στις αρχές των μη-τόπων.

Μπορούμε έτσι να αντιληφθούμε, ότι αναστέλλοντας την ιστορία και ενσωματώνοντας μια τέτοια χώρα σε έναν παγκόσμιο μηχανισμό τα αποτελέσματα, μπορεί να καταστούν καταστροφικά. Ως σχεδιαστές οφείλουμε να διαμορφώσουμε, την αρχιτεκτονική ηθική μας, για την σχεδιαστική αντιμετώπιση των χώρων αυτών σήμερα; Η απάντηση ίσως είναι η ισορροπία ανάμεσα στις δύο συνθήκες τόπων, ώστε να προάγει την ηθική που οι αρχιτέκτονες οφείλουν να ακολουθήσουν στην αντιμετώπιση του νέου είδους σχεδιασμού. Η αντιμετώπιση αυτή, πρέπει να λάβει υπόψιν τις οργανικές σχέσεις που εξελίσσονται στο δυνητικό τόπο της ισχύουσας κατάστασης. Κατευθύνοντας, έτσι τον σχεδιασμό, στη διαχείριση του ως ένα εναλλασσόμενο πεδίο δυνατοτήτων για νέες εμπειρίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΤΟΠΟΣ

Ξενόγλωσση/ Μεταφρασμένη βιβλιογραφία

Entrikin, J. Nicholas. 1976. *Contemporary Humanism in Geography: Annals of the Association of American Geographers*. London : Taylor & Francis Ltd, 1976. σ. 615-632. Τόμ. 4.

Faguet, Auguste Emile. 1980. *Σύντομη Ιστορία της Φιλοσοφίας*. [μεταφρ.] Τεσσέρη Π.Γ. Αθήνα : Αναγνωστίδης, 1980. σ. 211-212.

Heidegger, Martin. 1971. *POETRY, LANGUAGE, THOUGHT*. [μεταφρ.] Albert Hofstadter. New York : Harper Perennial Modern Classics, 1971. σ. 169.

Heidegger, Martin. 2009. *Κτιζειν, Κατοικειν, Σκεπτεσθαι*. [επιμ.] Ρινόπουλος Λουκάς. [μεταφρ.] Γιώργος Ξηροπαϊδης. Αθήνα : ΠΛΕΘΡΟΝ, 2009. σ. 75.

Holl, Steven. 1989. *Anchoring*. s.l. : Princenton Architectural Press, 1989.

Lefavre Tzonis, Liane Alexander. 2001. *Tropical -Critical Regionalism- Introductory Comments*. [συγγρ. βιβλίου] B.Stango, L.Lefavre A.Tzonis. *Tropical Architecture -Critical Regionalism in the age of Globalization*. New York : Wiley-Academy, 2001, σ. 1-13.

Lynch, Kevin Andrew. 1960. *The Image of the City*. Cambridge : The MIT Press, 1960.

Malpas, Jeff. 1999. *Place and Experience: A Philosophical Topography*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999.

Montaner, Josep Maria. 2014. *Ιστορία της Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής: Κινήματα, Ιδέες και Δημιουργοί στο Δεύτερο Μισό του 20ου Αιώνα*. [επιμ.] Τούτουνα Χριστίνα Γιακουμακάτος Αντρέας. [μεταφρ.] Παλαιολόγου Μαρία Γιακουμακάτος Αντρέας. Αθήνα : Νεφέλη, 2014.

Morrissey, John. 2005. *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*. [επιμ.] P. Jackson, D. Sibley and N. Washbourne D. Atkinson. London : I.B. Tauris, 2005. σ. 11-15.

Norberg-Schulz, Christian. 2009. *Genius Loci: Το πνεύμα του τόπου, Για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*. [επιμ.] Πεχλιβανίδου-Λιακατά Αναστασία. [μεταφρ.] Φραγκόπουλος Μίλτος. Αθήνα : Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, 2009. σ. 9.

Norberg-Schulz, Christian. 1976. *'The Phenomenon of Place' In Architecture Association Quarterly 8*. [επιμ.] Kate Nesbitt. New York : Princeton Architectural Press, 1996, 1976. σ. 414-439.

Norberg-Schulz, Cristian. 1965. *Intentions in Architecture*. Cambridge : MIT Press, 1965.

Ponty, Maurice Merleau. 1964. *The Primacy of Perception: And Other Essays on Phenomenological Psychology, the Philosophy of Art, History and Politics*. [επιμ.] James Edie. [μεταφρ.] William Cobb. London : Northwestern University Press, 1964. σ. 16.

Μερλώ-Ποντύ, Μώρις. 1991. *Η αμφιβολία του Σεζάν – το μάτι και το πνεύμα*. [μεταφρ.] Μουρίκη Αλέκα. Αθήνα : ΝΕΦΕΛΗ, 1991.

Μουρίκη, Αλέκα. 2005. *Σημεία, Επίμετρο στο Μερλώ-Ποντύ*. [επιμ.] Μουρίκη Αλέκα. [μεταφρ.] Γ.Φαράκλας. Αθήνα : Εστία, 2005. σ. 404-419 .

Ελληνική βιβλιογραφία

Χατζησάββα, Δήμητρα. 2009. *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές: Σχέση φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ου αιώνα*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), 2009

Ηλεκτρονικές πηγές

Πληροφορίες από την επίσημη ιστοσελίδα του γραφείου **TADAO ANDO ARCHITECT & ASSOCIATES**. [Ηλεκτρονικό] [Παραπομπή: 2/3/2019.]

στο: <http://www.tadao-ando.com/projects/>.

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΛΕΝΗ. ΜΠΟΥΤΣΝΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. ΝΤΑΒΑΡΗ, ΦΑΝΗ. 2013-2014. [Ηλεκτρονικό] 2013-2014. [Παραπομπή: 2/3/2019.]

στο: http://www.teiath.gr/userfiles/eadsa_web_admin/lessons/e_semester/spoudastes/2013-14_Deconstruction.pdf.
ημερομηνία αναζήτησης 4/3/2019

II. Η οπτική του GILLES DELEUZE

Ξενόγλωσση/ Μεταφρασμένη βιβλιογραφία

AMOMA & Koolhaas, Rem. 2004. *Content Koln*. Cologne : Tachen, 2004.

Birmingham Risser, Peg James. 2007. *Refiguring Continental Philosophy (Selected Studies in Phenomenology and Existential Philosophy)*. *Philosophy Today*. 2007, Τόμ. 51.

Buchanan Lambert, I Gr. 2005. *Deleuze and space*. Toronto : Edinburgh University Press Ltd, 2005.

Carpo Lynn, Mario Greg. 2004. *TEN YEARS OF FOLDING, Architectural Design, (Folding in Architecture)*. Great Britain : Wiley-Academy, 2004.

Colebrook, Claire. 2002. *Understanding Deleuze*,. Australia : Allen & Unwin, 2002.

Delanda, M. 2002. *INTENSIVE SCIENCE AND VIRTUAL PHILOSOPHY*. New York : Continuum, 2002. σ. 4-5.

Deleuze, G. 1991. *Bergsonism*. [μεταφρ.] μετάφραση από Δ. Παπαδόπουλο. Fifth Printing. New York : Zone Books, 1991.

Deleuze, G, Guatrari, F. 1980. *Mille plateau*. Παρίσι : Ed de Minuit, 1980.

Deleuze, G. Buchanan I. Lambert G. 2005. *Space*, University of Toronto Press, 2005. σ. 12.

Deleuze, Gilles. 2004. *L'île déserte et autres textes 1953-1974*. Παρίσι : Semiotext(e), 2004.

Deleuze, Gilles. 1969. *The logic of Sense*. [μεταφρ.] Charles Stivale

Mark Lester. New York : Columbia University Press, 1969.

Di Cristina, Giuseppa. 2001. *THE TOPOLOGICAL TENDENCY IN ARCHITECTURE, Architectural Design*. Great Britain : Wiley-Academy, 2001.

Emmer, M. 2004. *Mathland, From Flatland to Hypersurfaces*. Basel : Birkhauser, 2004.

Goodchild, Philip. 1996. *Deleuze and Guattari. An introduction to the Politics of Desire*. London : SAGE Publications, 1996.

Lynn, Greg. 1996. *Blob tectonics is square and topology is groovy*. New York : The Berlage Papers No18, 1996.

Rajchman, J. 2004. *OUT OF THE FOLD, Architectural Design, (Folding in Architecture)*. Great Britain : Wiley-Academy, 2004.

Ηλεκτρονικές πηγές

SANAA. 2013. Figuration / configuration. *experimental fields*. [Ηλεκτρονικό] 12 2013. [Παραπομπή: 26/2/2019.] <https://www.experimentalfields.com/wp-content/uploads/2013/12/SANAA.pdf>.

Βυζοβίτη, Σοφία. 2005. Η αρχιτεκτονική της πτύχωσης. *issuu*. [Ηλεκτρονικό] 7 6 2005. https://issuu.com/vyzoviti/docs/vyzoviti_arxitektonikh_ths_ptyxvshs_uth.

Ζαβολέας, Γιάννης. 2009. Από τη μορφή στη δομή: Εισαγωγή σε συστηματοποιημένες μεθόδους σχεδιασμού τού χώρου. *e-class upatras*. [Ηλεκτρονικό] 2009. https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/ARCH208/ejamino%204%20mathima_01_eisagwgi%202009-10.pdf.

Ελληνική βιβλιογραφία

Εφραιμίδου, Νίκη. 2017. *Συγχρονος σχεδιασμός του χώρου σε συνθήκες προσωρινής κατοίκησης*. Χανιά, 2017.

Μπαλτάς, Α. 2001. Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Επιστήμης,. Ηράκλειο : Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2001. σ. 181.

Χρυσοχοΐδη, Ε. 2011. *Το διάγραμμα ως νοητικό εργαλείο στις δυναμικές διαδικασίες*. Αθήνα : Διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ- τμήμα αρχιτεκτόνων, 2011.

III. ΜΗ-ΤΟΠΟΣ

Ξενόγλωσση/ Μεταφρασμένη Βιβλιογραφία

Ascher, Fr. 2003. Από τον χώρο στον υπέρ-χώρο. *Η Αρχιτεκτονική ως Τέχνη*. 2003, σ. 9.

Auge, Mark. 1992. *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. New York : VERSO, 1992. σ. 77-78.

Bachelard, Gaston. 1997. *Η εποπτεία της στιγμής*. Αθήνα : Καστανιώτης, 1997. σ. 131.

Bauman, Zygmunt. 2009. *Ρευστοί Καιροί: Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*. [επιμ.] Παύλου Ασιμήνα Κεχάγια. [μεταφρ.] Δ.Κων-σταντίνος Γεώργας. Αθήνα : Μεταίχμιο, 2009. σ. 15.

Berger, Alan. 2006. *Drosscape: Wasting land in Urban America*. New York : Princeton University Press, 2006.

Dallen J, Timothy. 2005. *Shopping Tourism, Retailing and Leisure*. Clevedon : Channel View Publications, 2005.

DeCerteau, Michel. Giard, Mayol. Luce, Pierre. 1998. *The Practice of Everyday Life*. Paris : University of Minnesota, 1998. σ. 13.

Falk, Pasi. 1997. *The Scopic Regimes of Shopping*. [επιμ.] Pasi Falk and Colin Campbell. New Delhi : Thousand Oaks :Sage, 1997. σ. 177-185.

Jameson, Frederic. 2003. *Future City*. New Left Review 21, 2003.

Koolhaas, Rem. Foster, Hal. 2001. *Junkspace with Running Room*. New York : Harvard University Press, 2001.

Koolhaas, Rem. 1996. *From Bauhaus to Koolhaas*. [συνεντευξ.] Katrina Heron. 07/01/1996.

Koolhaas, Rem. Mau, Bruce. 1995. *SMLXL*. New York : Monacelli Press, 1995.

Lefavre, L. Tzonis, A. 1996. Why Critical Regionalism Today. *Theorizing a new agenda for Architecture: An anthology of architectural theory 1965- 1995*. New York : Princeton Architectural Press, 1996, σ.484-492.

Milles, Steven. 2010. *Spaces for Consumption: Pleasure and Placelessness in the Post-industrial City*. London : Thousand Oaks: Sage, 2010. σ. 164.

Negri, Antonio. Hardt, Michael. 2002. *Αυτοκρατορία*. [μεταφρ.] Ν. Καλαϊτζής. Αθήνα : Scripta, 2002.

Negri, Antonio. 2009. On Rem Koolhaas. *Radical Philosophy* . 1, 4 2009, 154.

OMA/ Koolhaas, Rem. 1995. *Generic City*. Rotterdam : TN Puröbu, 1995.

Simmel, Georg. 2009. *Πόλη και ψυχή*. [μεταφρ.] Γ Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα : Έρασμος, 2009. σ. 19-36.

Webber, Melvin. 1963. Order in Diversity: Community Without Propinquity. [συγγρ. βιβλίου] Lowdon, Jr. Wingo. *Cities and space*. Baltimore : Johns Hopkins Press, 1963, σ. 23-56.

Ελληνική βιβλιογραφία

Παπαλεξόπουλος, Δημήτρης. 2005. *Χωρίς τέλος (ψηφιακή) Αρχιτεκτονική*. Digital topo_graphies, 2005.

Σταυρίδης, Σταύρος. 2006.*Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου*. Αθήνα : Αλεξάνδρεια, 2006. σ. 33.

Σταυρίδης, Σταύρος. 2005.*Σύγχρονη Πόλη και «Κατάσταση Εκτατης Ανάγκης»*. Αθήνα : Εταιρείας Σπουδών Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, 2005. σ. 146- 149.

Τερζίδης, Κώστας. 2008. “AlgorithmicComplexity: OutofNowhere”. [συγγρ. βιβλίου] Andrea / Vrachliotis, George Gleiniger. *Complexity: Design Strategy and World View*. BIRKHÄUSER, 2008.

Τσιούμα, Β. 2009. *Drosscapes: Ανάκτηση τοπίου για την βιώσιμη και αειφόρο ανάπτυξη της σύγχρονης ελληνικής πόλης*. [επιμ.] Σ., Ανανιάδου-Τζημοπούλου, Μ. Τσιούρης. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης : Ζήτη, 2009. 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα : Κλιματική Αλλαγή, Βιώσιμη Ανάπτυξη & Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας.

Χατζησάββα, Δήμητρα. 2013.*Αρχιτεκτονική*. [επιμ.] ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, ΚΟΜΙΝΗ-ΔΙΑΛΕΤΗ ΔΩΡΑ ΜΠΟΥΡΑΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ. Αθήνα : ΜΕΛΙΣΣΑ, 2013.

Ηλεκτρονικές πηγές

Wikipedia. (<https://el.wikipedia.org/wiki/Διαμετακόμιση>). [Ηλεκτρονικό][Παραπομπή: 12/2/2019.]

2018. Wikipedia. *wiki*. [Ηλεκτρονικό] 12 2018.[Παραπομπή: 12/2/2019.]

στο:https://el.wikipedia.org/wiki/Διεθνές_Αεροδρόμιο_Ελληνικού

Stan, Alen. 2013.losritto. [Ηλεκτρονικό] 4 2013. [Παραπομπή: 12/2/2019.]

στο: <http://lostritto.com/risd2013spring/wp-content/uploads/2013/04/allen1.pdf>.

Πληροφορίες από την επίσημη ιστοσελίδα της εφημερίδας **The New York Times**

Tabuchi, Hiroko. 2010. The New York Times. *nytimes*. [Ηλεκτρονικό] 1 2010.[Παραπομπή: 12/2/2019.]

στο: <https://www.nytimes.com/2010/01/02/business/global/02capsule.html>.

Πληροφορίες από την επίσημη ιστοσελίδα του αρχιτεκτονικού περιοδικού **Freshome**:

Little, Shelley. 2015. Freshome. [Ηλεκτρονικό] 20/5/2015. [Παραπομπή: 12/12/2018.]

στο:<https://translate.google.gr/translate?hl=el&sl=en&u=https://freshome.com/urbanization-affecting-architecture-transit/&prev=search>.

